

A MAGYAR
KÖZOKTATÁS ÉS KÖZMÍVELŐDÉS
NÉMELY FŐBB KÉRDÉSEIRŐL.

CSENGERY ANTAL TÖL.

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA. 1.

ELŐSZÓ.

Midőn Csengery Antal fontosabb felszólalásait közoktatásunk és közművelődésünk némely főbb kérdéseiről az *Olcsó könyvtárban* közre bocsátjuk: nem hiszszük, hogy még azon esetben is mentésre szorulnánk, ha a fejtegetések egy némelyikével az olvasó nem értene egyet. Nem tekintve ugyanis a tanügy egyes vitás kérdéseit, a melyekre nézve a szakemberek is meg vannak hasonolva, Csengery fejtegetései még mindig elég és kellő szabotossággal kifejezett oly eszmét foglalnak magokban, a melyek nem csekély adalékot nyújthatnak egy magyar közoktatási politika programmjához. S ha ez irányban lendítnek valamit e mű közrebocsátásával, kiadó és szerző egyaránt czélt értek.

Buda-Pesten, 1880. febr. 1-én.

Gyulai Pál.

A NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY.

(Töredék szerző 1872-ki képviselői jelentéséből.)

Jogi és az emberiség jelen művelődési álláspontjának megfelelő, úgynevezett culturállam alakítása a nagyszerű feladat, a melyet meg kell oldanunk. S korunk jogi és culturállamai a műveltség annál nagyobb fokát teszik nélkülözhetlenül szükségessé, minél több polgára a hazának van hivatva az országos és helyhatósági választásoknál, a képviselő testületek üléseiben és az esküdtszékeknél, sőt a magán egyesületek és társulatok kebelében is, közvetve vagy közvetlenül járulni az ügyek intézéséhez. Minél nagyobb valamely államban a közvélemény befolyása a közügyekre: annál szükségesebb, hogy e közvélemény fölvilágosult és művelt legyen.

Rég ismert igazság, hogy a tudatlanság bűnök szülőanyja. Régi tapasztalás, hogy a mit egy nemzet a közoktatásnál kimél meg, fegyházakra, börtön-

tönökre kénytelen kiadni. Francia írók elismerik, hogy azon hadjárat nagy eredményei, mely csak imént Európa legfőbb katonai hatalmasságát megalázta, nagy részben a tudomány, a közoktatási rendszer vívmányai. Hasonló sikerrel küzd a műveltebb népek ipara a kevesebb műveltekével. Tudjuk, hogy a rabszolga ugyanannyi idő alatt kevesebb munkát rosszabbul végez, mint a szabad ember. Ugyanezt mondhatni a tudatlan emberről a művelttel szemközt. Amerikában a közoktatási statisztika szerint változik a földbirtok értéke.

S ha a szabad intézmények, közerkölesi és közgazdasági viszonyok, a polgári jogok, sőt azon foglalkozások gyakorlása is, a melyeket önfentartása végett űz az ember, az ismeretek bizonyos összegét igénylik: ki kételkedik, hogy a polgárok közoktatásáról gondoskodni, önfentartása érdekében is, nem csak joga, de egyik legfontosabb kötelessége minden államnak.

A magyar állam e kötelességének is törekszik megfelelni. Mióta a kiegyezés lehetővé tette a törvényhozás működését, évről-évre nagyobb összegek szavaztattak meg közművelődési célokra s a közoktatás előmozdítására. Nem szólok az egyes reformokról, a melyek a képviselőház határozatai alapján a fensőbb oktatás körében történtek. Megkezdjük a nemzeti közoktatás nagy rendszerének egybeállítását is azon törvénnyel, mely a népoktatás ügyét rendezte.

Nagyszerű program, a melynek már megjelenése is üdvös mozgalmat idézett elő a tanügy körül.

A közoktatási szabadság nagy elve áll e program élén. Tanítási szabadság egyesek, testületek, társulatok és hitfelekezetek részére, azon egy feltétel alatt, ha képesek ama kellékeknek megfelelni, a melyet a törvény a népoktatástól méltán megkíván. A hol e képesség megszűnik vagy a felekezetek arra a meggyőződésre jutnak, hogy közérővel virágzóbb tanintézeteket tarthatnak fenn: előáll a községi iskola, a községi lakosok összes gyermekei részére, hitkülönbség nélkül. Nem felekezeti, de azért nem vallástalan intézet. A község, az állam taníttatja, a mit tudni kell; minden egyház saját lelkésze által tanítja, a mit hinni kell. Munka-felosztás, melyet XVI. Gergely pápa is helyeselt az ir püspökökhöz 1841-ben írt levelében. S a hol a község ereje nem győzi vagy a község törekvése a közoktatás terén különös támogatást érdemel: előáll az állam segélye.

Az oktatási szabadság választást enged a szülőknek, ott taníttatni gyermeköket, a hol jobbnak vélik. Csak arra nem ad jogot, hogy ne taníttassák. A legegyszerűbb kertész is tudja, hogy elsatnyul a növény, a melytől elvonják a világosságot. Így van ez az erkölcsi, a szellemi világban is. A szülőknek nem lehet joga a községben, az államban, a társadalomban megörökíteni a sötétséget, a babonát, s mindazon bajokat, melyeket a

tudatlanság szül. Már az evangelium mondja, hogy nem csak kenyérrel él az ember. A szülőknek szintoly kevéssé van joga gyermekeiktől elvonni a szellemi tápot, mint azt, a mire a testnek szüksége van.

Törvényhozásunk ez okból helyesen cselekvék, hogy a közoktatási szabadság elve mellett mindjárt a tankötelezettség elvét is kimondta. Ezt tevén az állam, nem csak a kiskorúak érdekeit védi, mind legfőbb véd és gyám: hanem a társadalom érdekeit is megóvjja, saját jövőjét is biztosítja. Azon hatalomnak, mely kaszárnnyába küldi gyermekeinket, hogy védeni tanulják a hazát, hogyan ne lenne joga iskolába küldeni azokat, hogy emberi és polgári jogait és kötelességeiket ismerni tanulják? Iskolai törvényünk csak egy mentséget ismer a rendszeres mulasztás ellen, — a nagy szegénységet. S itt a vagyonosoknak, egyeseknek és társulatoknak, s a községnek és államnak kell segélyezőleg föllépni.

Nem jól fogták föl népoktatási törvényünk szellemét, a kik azt hiszik, hogy föladata minden áron községiekké alakítani át az iskolákat. Nem községi vagy felekezeti, hanem jó iskola a kitűzött cél. Csak örvendetes a verseny ez irányban. De kötelessége az államnak fölügyelni, hogy valóban el is éressék a kitűzött cél. Ezért hozatott be a tanfelügyelők intézménye. Fontos állomás, ügyes és lelkes szakférfiakra bízva. Már megjelenésük is mutatja az állam figyelmét a közoktatás

ügye iránt, genirozza a hanyagságot, lelkesíti a tevékenységet. Mit tehetni e téren, csupa buzditással és jó akaratú figyelmeztetéssel, Amerikában látjuk. S a magyar tanfelügyelő egyszersmind közvetítő az állam és az egyházak, az állam és a községek között. Az állam vezérő, ellenőrző és támogató beavatkozása sehol sem üdvösebb, egyszersmind sehol sem kevésbé gyűlöletes, mint épen a közoktatás terén. Ha másutt előli, itt serkenti a kezdeményezést. A világ művelt államai ma már kivétel nélkül elismerik ezt. De másfelől azt is tapasztaljuk, hogy ahol a népnek nincsen adva tér az iskola igazgatása és főtartása körül, közömbössé válik e fontos ügy iránt. Közoktatási törvényünk tehát kellő befolyást enged a községi iskolákra a népnek is. Választott iskolaszékek, s ezek fölött megyei iskolatanácsok öröködnék a népoktatás fölött. Üdvös intézkedés már csak a közérdekeltség ébrentartása miatt is. Nem volt még hazánkban, hogy annyi polgár gondolkodott volna, mondhatni kötelességből, a közoktatás előmozdításáról.

De a jó tanító teszi főleg a jó iskolát. Közoktatási törvényünknek ezért legelső föladatai közé tartozott gondoskodni a tanító képezéséről, utánképzéséről s értekezletekben, eszmecsere útján is, műveléséről.

Föladata a törvényhozásnak, mely jó iskolát akar, a tanító jobb sorsát s maga és családja jövőjét is biztosítani. E részben is megtörtént, a

mi első lépésül, a mennyi egy általános törvény keretében történhetett. A jövő törvényhozás egyik kiváló gondja: valósítani a kimondott elveket, tovább fejleszteni az ügyet, a melytől nagy részben közoktatásunk jövője függ.

Azon intézetek közt, a melyeket a közoktatási törvény a nép művelésére állíttatni rendelt, legyen elég ez úttal csak a polgári iskolát kiemelnem.

Polgártársaink azon túlnyomó száma, a ki nem akarták tudós pályára növelni, de az elemi nélf bővebb oktatásban kívánták részesíteni gyermekeiket, kénytelenek voltak eddig gymnasiumb vagy realiskolába küldeni azokat. S hogy a szükségnek, mely e részben mutatkozott, megfeleljenek: algymnasiumokat és alrealiskolákat állítottak egyes nagyobb községek. Ez intézetek azonban csak előkészítő iskolák a fensőbb tudományok kiképeztetésre. Sokat tanítanak azokban, a mine csak az veszi hasznát, a ki tudományos szakpályára készül. Míg a gymnasium szükségkép a latin nyelvre veti a súlyt: az alrealiskola tiz-tizen egy éves gyermekeknek már oly tárgyakat tanított, a melyeknek megértésére még távolról sem bírtak elég érettséggel. Az egyik főleg humanistinus, a másik főleg reál irányban vezeti az oktatást. S ez oktatáson is csekély az áldás azon csekély képesség mellett, a melylyel a csupán a gymnasiumokra vagy alrealiskolákra képesítet tanítók, ritka kivételekkel, bírnak. Az algymna-

siumokban, ha taníttatnak is mellesleg a reálismeretek, többnyire nem szakemberek által taníttatnak; s az alreáliskolák viszont kevésbé törődnek azon tanulmányokkal, a melyek az ember, a polgár általános kiművelésére szükségesek.

A polgári iskolák egyesítik a két, egyaránt fél-szeg irány előnyeit. Előismereteket nyújtanak annak, a ki fensőbb tudományos szakpályára kíván átmenni; de egyszersmind befejezett oktatást adnak az ember, a polgár általános kiképezésére. Sőt tekintettel lévén a tanítás, a vidékek szükségére szerint, az iparos és gazda képezésére is, pótolják a szakiskolákat is.

Ez intézetek, ha kormány és községek egyaránt fölfogják fontosságát, fontos tényezők lesznek közművelődésünk előmozdításában. Azok teremtik meg hazánkban azt a művelt polgári közeposztályt, mely más országokban az állam főerejét teszi. Ez teszi lehetővé a józan demokraciát.

De hosszasan is szoltam azokról, a miket a törvényhozás a közelebbi években a közoktatás körül tett, mint talán a többi tárgyakhoz képest, a melyeket érintenem kell, szólanom lehetett volna. Nem szoltam eleget az ügy fontosságához képest. Érzékemet e részletek aránya, a forma iránt legyőzte az erős meggyőződés, hogy a tárgytól, a melyről szólok, — a közoktatástól, népünk műveltségétől függ főleg e haza jövődjéje.

A jövő törvényhozás legfontosabb teendője folytatni e részben is a megkezdett munkát, széles alapon, mely immár le van téve, tovább építve, a közép, felső és szakoktatás rendezésével, fölemelni a nemzeti közoktatás összes szervezésének nagy épületét.

A KÖZOKTATÁSI KÖLTSÉGVETÉS TÁRGYALÁSAKOR.*

(A képviselőház 1873. febr. 25-ki ülésében rögzített beszéd.)

T. képviselőház! Boesánatot kérek, hogyha egészségi állapotom következtében, mely miatt reggel még azt hittem, hogy a mai ülésben részt sem vehetek, — talán halkabban és szakadozottabban fogom előadni azokat, a miket a tárgyalás folyamában hallott, némely észrevételre válaszolni kívánok.

Az igen t. miniszter úr beszédében a nélkül, hogy programmot akart volna adni, igen helyesen említett föl, nézetem szerint, olyan elveket, melyek alapján közoktatásunk egész rendszerét felállítani és sikeresen kifejteni lehet. Nem bocsátkozom most ez elvek részletes vitatásába, csak egy észrevételt vagyok bátor tenni előadására, a nélkül, hogy az általa ajánlott módot, mint kísérletet helytelennek tartanám.

Azt mondta ő, hogy felsőbb oktatásunk nehe-

* A gyorsírói közlés szerint, némi rövidítéssel.

zen fog előhaladni, ha azon szakokra, a melyekre jeles hazai tanerők nem találkoznak, a külföldről nem fogunk behívni ifjú tanerőket és ezekkel nem foglaltatjuk el azon tantárgyaknak párhuzamos tanszékeit, a melyeknek nagyobb mérvű fejlesztése és a tudomány mai állásának megfelelő művelése egyetemünkön kívánatos.

Megengedem ugyan, hogy ez a mód is sikerrel kísértethetik meg, de részemről sokkal több sikert várnék attól, ha nem ifjú tanerők, hanem a legkitűnőbb szakképességek hívatnának meg nem rendes tanszékre, — a mire azokat megnyerni nem lehet — hanem azon időközökben, midőn saját egyetemeiken a külföldön szünetet tartanak.

Méltóztatnak tudni, hogy a költségvetésbe évenként bizonyos összegek vétetnek föl a végstt, hogy különösen azok, a kik a tanári pályára akarják magukat képezni, a külföldi egyetemeket látgathassák.

Azt hiszem, hogy ez összegek igen czélszerű beruházást képeznek; de ez összegek egy része talán sikeresebben volna fordítható a legkitűnőbb szakerők behívására, hogy szünidejökben itt előadásokat tartsanak. Ez előadásokban aztán nem csak az az egy-két egyén, a ki a külföldre küldetik ki, vehetne részt; részt vehetnének abban a többi tanárjelöltek, sőt a tanári pályán már működő férfiak is, a kik magokat szaktudományukban tökéletesíteni törekszenek.

A pénzügyi bizottság, indítványom következtében, ha jól emlékszem, a múlt évi költségvetés tárgyalásakor ajánlotta a miniszteriumnak ezt az eljárást, és úgy tudom, hogy az akkor a képviselőháznak helyeslésével is találkozott.

Azonban, t. ház, a mint mondtam, nem azért szólaltam fel, hogy azokra tegyek észrevételt, a miket a t. közoktatási miniszter úr, nézetem szerint, igen helyesen elmondott; hanem felszólalok azért, mert a vita alatt olyan elveket hallottam fejtegettetni, különösen kapcsolatban közoktatási törvényünk revisiójával, a melyeket szó nélkül hagyni, bármi nehezemre essék is most a szólás, helytelennek tartanék.

Mindenekelőtt tisztába kell jönnünk azzal, mit értünk a törvény revisiója alatt? A kérdés oly formulázásával, mint a minőt ma egyik képviselőtársamtól hallottam, könnyen megegyezem.

Tökéletes törvény nincs, és legkevésbé lehet minden tekintetben tökéletes oly törvény, a mely compromissum, a mely transactio eredménye, minők éppen a nagy organicus törvények különösen oly esetben szoktak lenni, midőn sok érdeket érintenek. Hogy tehát e törvénynek hiányai vannak, hogy nem felel meg azon ideáloknak, a melyek előttünk vannak, s ha tabula rasa volna ez ország, ha most alkotnánk államot, mint azon kivándorlottak, a kik Éjszak-Amerikában államot alkottak: akkor megengedem, hogy egészen más volna azon törvény, mint a mely formában jelen-

leg előttünk áll. Azonban a létező viszonyokat tekintetbe kellett venni, és én végtelenül örvendek, hogy a létező viszonyok közt ilyen törvényünk van. Európa egyik legkitűnőbb törvénye az: ezt meggyőződésből mondhatom, miután a közelebbi napokban Európa összes törvényhozásait ismét áttekintettem. Alapelvei olyanok, a melyeket nem tartanék helyesnek gyökeres revisióval bolygatni, és nem tartanám helyesnek kitenni magunkat nem annak, hogy oda fogunk talán jutni, a hova némely kissé idealisticus barátaim óhajtanák, hanem épen az ellenkező eredményhez.

Ha valaki revisió alatt azt érti, hogy ezen törvénynek vannak egyes szakaszai, melyekre nézve módosítást és, akarom hinni, javítást is kívánnak tenni: ám tegyék; ám terjeszszék elő javaslataikat, de e módosításokat ne nevezzék revisiónak, a mi valamely törvény összes alapelveinek újból megvitatását, egész összességében ismét kérdés alá vételét jelenti.

Azok között, a kik a törvénynek illetén revisióját sürgetik, a legszélsőbb nézetet T. képviselő úr fejezte ki. A többi szónok már inkább a részletekkel foglalkozott. A legkíméletlenebb és legigazságtalanabb kritikát pedig a törvény irányában egy szélső baloldali képviselő gyakorolta. Ő vázolt azon állapotot, melyben népoktatásunk országszerte még ma is van; de a helyett, hogy azon haladásra mutatott volna, a melyet a nép-

oktatási törvény életbe léptetése óta tapasztalunk, — és a mely eredmények előtt csak az hunyhatja be szemeit, a ki a dolgokat szándékosan nem akarja látni, — e helyett, mondom, ő felhozta a még létező tömérdek hiányt, és abból következett a törvény rosszságára.

Részemről elismerem az általa fölemlített hiányok nagy részét. S ha nem azért teszi vala e hiányok fölemlítését, hogy azoknak létezéséből a csak nem rég hozott törvény rosszságára vonjon következtetést: még méltánylással is említeném föl beszéde némely részeit. Így a többek közt valóban ideje volt rámutatni a közoktatás egészségügyi részének úgy szólván országszerte nagyban elhanyagolására.

Ez t. ház, minden esetre oly nagy baj, a melylyel komolyan szembe kell néznünk. Egyébiránt meg kell jegyeznem, hogy ez a baj mutatkozik ugyan népiskoláinkban is, a hol mint mindenki tudja, egy teremben, és pedig kis teremben, nem csak hatvan, — 80, — mit a törvény megenged, — hanem 100, — sőt ennél is több növendék van kis téren összezsúfolva, a kik azon kis terem jó levegőjét rövid idő alatt fölemésztik és megfertőztetik.

Növeli e bajt a ventiláció hiánya, a rossz fűtés, az iskolatermek hibás építése, tekintve a világítást, továbbá a rossz iskolapadok, a melyeken a gyermekek, különösen írásközben, elrontják szemeiket, s míg mellkasuk nem fejlődhetik ki,

altesti szerveik összenyomatnak, hátgerinczök elferdül.

Valóban, t. ház, csodálatos dolog, hogy midőn a szomszéd Németországban e téren már oly nagy irodalom támadt, nálunk — egyetlenegy kis munkát kivéve, melyet a közoktatásügyi miniszterium egyik buzgó hivatalnoka, Gönczy, adott ki — irodalmunkban ezen tárgyról alig van szó; pedig mint e vita folyamában említve volt, majd minden politikai lapban rovat van nyitva a közoktatás ügyének.

Ez azonban, mint mondtam, általános baj, a mely nem az iskolai törvény revisiójával orvosolható, hanem más rendszabályokkal, melyekről alább fogok szólni.

Most csak annyit jegyzek meg, hogy az egészségügyi szempont elhanyagolása nem kisebb mértékben történik a kisdedővő intézeteknél s az ugy nevezett Fröbel-kerteknél és a középoktatásnál. Ezek az intézetek, a mondottakon kívül, már olyan bajokban is szenvednek, a melyekkel a népiskolákat kevésbbé vádolhatni.

A kisdedővő intézetek t. képviselőház! ha czéljuknak, t. i. a kisdedővásnak, a kis gyermekek ápolásának és nevelésének megfelelnek, a legáldásosabb intézmények. De ha e feladaton túl terjeszkednek és közoktatási intézetek is akarnak lenni, — a mint pedig nagyon meg van bennök a hajlam ez irányban fejlődni, — akkor, t. képviselőház, több kárt tesznek, mint hasznot. (Úgy van!)

A legegyszerűbb gazdaember is tudja, hogy a fiatal tenyész-állatot nem szabad megerőltetni, a nélkül, hogy annak káros következménye ne lenne.

Es ezen általános elvet, melyet minden gazda tud, a nevelők igen gyakran ignorálják, és ignorálják épen az embernél. A gyermeknek agyát épen azon években, midőn a fogzás is agyába hajtja a vért, tanulással túlerőltetni, a legveszedelmesebb következményeket vonja maga után. S talán innen származott a példabeszéd, mely a korán fejlődött gyermeknek — e fejlődést mestersegesen is lehet siettetni, — rossz véget jósol.

A gyermekek túlerőltetése folytattatik később, különösen a középiskolában, jelesen a mai tanrendszer mellett. Méltóztatnak tudni, hogy e középiskolák ma nem azok többé, a mik nem mondom félszázaddal, hanem 20—30 évvel ezelőtt voltak. Az ipar és kereskedelem, az iparvállalatok nagymérvű fejlődése is szükségessé tette a reál-tudományok bevitelét a középiskolákba.

Azonban t. képviselőház! a tanítók és általában azok, kik a tanügyet rendezték és vezették, nem gondoskodtak arról, hogy, midőn a gyermek több tárggyal terheltek meg, ezen tantárgyakat egy részben az iskolában dolgoztassák föl s általában az összes tantárgyakat jobb módszer által tegyék könnyebben felfoghatókká; nem gondoskodtak arról, hogy midőn az órák számát egyre szaporították, ugyanakkor legalább az otthoni

feladatokat kevesbítették volna ; nem gondoskodtak arról, hogy a gyöngye gyermekkor, — és e tekintetben leginkább a reáliskolák a bűnösök, — mely tanulmányokat bír meg, és ennek következtében pl. a reáliskolák első, második és harmadik osztályában oly tantárgyakat vettek föl, melyek a gyermekeket túlerőltetik, a mely tantárgyak felfogására azon gyermeki kor még nem képes. Mi a következménye ennek? Méltóztassanak körültekinteni a társadalomban, nemcsak itt, hanem a külföldön is, mert a külföldön is beállt ezen baj. Tekintsenek körül önök, és látni fogják, mily iszonyú mértékben terjednek az agybántalmak, az idegesség; és a hol a test hanyatlik, ott a lélek hanyatlása is bekövetkezik. Ez mutatkozik az irodalom terén is annak túlizgatottságában.

Beteges túlizgatottság, az értelmi erő gyöngülése, az imagináció túltengése, ideges érzékenység: megannyi baja az újabb irodalmaknak, a melyeket a kritika kivált Franciaország műtermékeiben régen észrevesz, s a melyekre csak nem rég az Institut egyik tagja is utalt, mint a hibás közoktatási rendszer vészes eredményére.

A baj általában nagy. S reményelem, hogy ezen szempontokra is figyelmes lesz a t. képviselőház a középoktatási ügy rendezésénél.

Azonban visszatérek szélsőbaloldali képviselő-társam okoskodására.

Ő szintén kiemelte közoktatásunk egészségügyi bajait. S elmondván mindezeket, úgy okos-

codik, hogy mivel ennyi meg ennyi hiány van még a közoktatás terén: tehát a közoktatási törvény rossz.

Ilyen okoskodással, t. képviselőház, Európa, sőt a világ minden közoktatási törvényét el lehetne ítélni. Hiszen csak nem rég olvastuk egy porosz kimutatásban, hogy Engel szerint 138,000 középtanodai növendék közül, kik egy évi önkéntességre jelentkeztek, 48,300, azaz 35% volt csupán képes katonai szolgálatra. Mindenütt van elég baj a közoktatás terén; de azért senkinek sem jut eszébe mondani, hogy tehát azon nemzetek közoktatási törvénye rossz. A közoktatási törvény csak egy tényező a bajok orvoslására. S nézetem szerint a mi épen közoktatási intézeteink egészségügyi bajait illeti: e bajokon nem a népoktatási törvény revisiójával kell segítenünk, hanem mindenekelőtt kell a középoktatás czélszerű rendezésével, különösen a tantárgyak czélszerű megállapításával és a tanítás helyesebb módszerével. Jobb módszer a tanításban: főleg a tanári seminariumok czélszerű rendezésének lesz következtetése. Segíteni kell és lehet az egészségügy országos rendezése alkalmával, a mikor az iskolákra is tekintettel szükség lennünk. Segíteni lehet adig is intésekkel és figyelmeztetésekkel, a mit a törvény is a tanfelügyelőknek, a közoktatási tanácsoknak s iskolaszékeknek kötelességévé tesz. Segíteni lehet végre, különösen czélszerűen épített és berendezett, az egészségügyi tekinteteknek

is teljesen megfelelő mintaintézetek felállításával, a mire a kormány van főleg hivatva, a tanítóképezdek mellett lévő gyakorló iskolák rendezésénél. Az ember egyáltalában, de különösen a magyar ember többet tanul a példából, abból, a mit az életben lát, mint olvasásból. Ha a kormány az ország mindazon részein, a hol tanítóképezdek vannak, mintaszerűleg rendezi be a gyakorló iskolákat, azon egész vidékre nézve példányokul fognak szolgálni e mintaintézetek. Ilyen mintaintézetek nélkül mily bajos csak az iskolapadok tekintetében is reformokat hozni be: a fővárosban is tapasztaltam, a hol nekem a közoktatási ügyekben részt venni szerencsém van.

A kormánynak kell ily kérdésekben gyakorló iskoláiban, és a hol ilyenek nincsenek, az általa állított iskolákban vidékenként jó példával előre menni.

Ugyanez áll a középoktatás rendezéséről is, és már én ezen okból is kívánom, hogy a mit a t. miniszter úr kilátásba helyezett, állami gymnasiumok szerveztessenek, hogy építés és belső berendezés tekintetében ezekben is mintákat állítson azon felekezeteknek, vagy községeknek, a melyek hasonló intézetet állítani akarnak.

Azonban legyen elég ezuttal e fontos tárgyról.

Többen azzal indokolták a törvény revisiója szükségét, hogy íme a tankötelezettség sincs még végrehajtva.

Ismétlem, a mit az előbb mondtam, hogyha

abból akarunk következtetni Európa bármely állama iskolai törvényeinek jóságára, hogy a tankötelezettség elve végre van-e már teljesen hajtva, akkor a világ összes törvényhozásait, a világ összes iskolatörvényeit el kellene ítélnünk, mert a tankötelezettség elve egész kiterjedésében teljesen egy államban sincs mai napig sem végrehajtva. Pedig t. ház! mi csak 1868-ban mondtuk ki ezen elvet, míg más államok már rég idő óta kimondották. Már Luther sürgette a tankötelezettség elvének kimondását a fejedelmekhez és magistratusokhoz intézett írásában, s annak következtében már azon időben kimondották egyes protestáns fejedelmek. Természetes is volt ez, mert a midőn a népnek kezébe adta a bibliát, szükséges föltétel volt, hogy a nép azt olvasni is tudja.

Dánia már 1647-dik évben kimondotta az általános tankötelezettség elvét, — Svédország kimondotta 1723-ban. Poroszországban többször kimondották már a múlt században. Poroszország törvényhozása különösen kimondotta 1794-ben azon törvényben, a mely ma is alapját képezi a porosz közoktatási rendszernek; kimondotta Franciaország 1833-ban, Spanyolország 1857-ben, Portugalia 1836-ban. S kérдем t. ház, mindezen államokban végre van-e hajtva a tankötelezettségről szóló törvény olyan értelemben, hogy minden tanköteles gyermek azon államokban iskolába járja? Sehol. Legkedvezőbbek a viszonyok azon államokban, melyek legrégebben mondták ki a

tankötelezettség elvét: Dániában és Svédországban. De még Dániában is több ezerre megy a tanköteles, de iskolába nem járó gyermekek száma.

Hasonló az eset Svédországban. Poroszország — a mint csak nem rég olvastam egy német szakférfiú munkájából, — sok iskola van olyan, ahol írni és olvasni sem igen tanulnak meg a gyermekek, és 1869-ben, mint már fel volt említve e házban, 4151 tanítói állomás betöltetlen volt.

Francziaország iskolai állapota, mióta Duruy miniszter jelentése földerítette, bizony nem a legkedvezőbb képet mutatja. Spanyolországról még kevésbé kedvezően lehet szólanunk. Olvastuk t. i., hogy fele a gyermekeknek még írni, olvasni sem tud. Mintegy 2213 községben nincs fiúiskola és 6438 községben nincs leányiskola. Olaszországban van ugyan elég iskola, de a tanításról általában azt mondják, hogy rossz. 100 gyermek közül csak 38 fiú, és 38 leány jár rendszeren iskolába, a többi csak kivételesen, leginkább a téli hónapokban.

Portugalliában, — mely pedig t. T. képviselő úr mintá-állama (derültség), mert ott az állam vette kizárólag kezébe az oktatást, — két harmada a gyermekeknek nem jár iskolába.

T. ház! Ne méltóztassanak azt gondolni, hogy ezen államokban nincs a törvénynek sanctiója, hogy nem volnának szigorú büntetések szabva az iskolai kötelezettség elmulasztóira. A büntetések nem hiányoznak, hanem mit mutatnak? Azt,

hogy minél szigorúbb a büntetés, annál kevésbé hajtatik végre a törvény. Dániában 1866-ban csak bírságot fizettek azou szülők, kit tanköteles gyermekeiket iskolába nem küldötték. Akkor behozták a börtönbüntetést. És azóta általános a panaszz, hogy nem hajtják végre a törvényt. Portugáliában nemcsak pénzbírság, hanem a politikai jog elvesztése is ki van mondva azon szülőkre, kik tanköteles gyermeköket iskolába nem küldik. És mi ott az eredmény? Már fönnebb említettem. Két harmada az iskolaköteles gyermekeknek nem jár iskolába. Azt mondja a jelentés: hát hogy is képzeli az országgyűlés, hogy az apák kétharmadát politikai jogvesztéssel lehessen büntetni?

Az angol törvény már gyakorlatibb, mint mindenben. Az angol törvény az iskolakötelezettséget mulasztók ellen a törvényes büntetésnek alkalmazását az iskolaszékekre, azok bölcseségére, belátására bízza.

Mit tesz ez mást, mint hogy Angliában sem lehet végrehajtani, nem hitték egyhamar végrehajthatni a törvényt. Természetesen egyes községekben, a hol elegendő iskola van, végre lehet hajtani, és ott az iskolaszék eszközölni is fogja a végrehajtást. A mi törvényünk megszabta a büntetést, de nem mondotta ki azt, a mit az angol törvény kimondott, hogy az iskolaszék bölcseségére bízza, hogy hol kell azt végrehajtani, hanem ez magától értetik, mert hiszen t. ház, a törvény-

hozás lehetetlenségét nem parancsolhat, nem is akart parancsolni. Nálunk is csak ott fog e törvény végrehajtása sürgettetni az illető hatóságok által, a hol a végrehajtásnak lehetősége megvan. Ha közoktatási törvényünk ezen rendeletét egész szigorral mindenütt rögtön végre akarnók hajtani, mi lenne az eredmény? A legújabb adatok szerint, a melyeket a közoktatásügyi miniszter úr a tanfelügyelőkől gyűjtött, — nem ugyan — mint mondott, ezer meg ezer, hanem mintegy 1000 kis község van olyan, a hol hazánkban még nincs semmi iskola. Ugyan kérdem, ezen helyeken hogy lehet végrehajtani a törvényt?

Azt fogják mondani, hogy az államnak kell ilyen helyeken iskolát állítani. Én is azt mondom, hogy azon helyeken, a hol semmi iskola sincsen, állítson iskolákat az állam, ha arról győződik meg, hogy ott nincsenek meg azon tényezők, a melyek másutt az iskolák létesítését biztosítják. Azonban t. ház, ha már képesek lennének is mind e helyen egyszerre iskolákat felállítani, hol kapnánk azokba alkalmas tanítókat? Már tavaly kiemelttem volt egyik alkalommal azon nehézségeket, a melyek fennforognak a tanítók képezése körül; már akkor mondtam, mily könnyű volt Pompejusnak azt mondani, hogy egy lábtoppantással légiókat képes előállítani; de akármilyet toppant a képviselőház, a tanítók legióját nem lesz képes egyszerre előállítani. (Tetszés.)

Már most átmegyek azon községekre, a melyekben van iskola, de a létező iskolák a tanköteles gyermekek befogadására nem elegendők. Ott behajtani a gyermekeket azon szűk térbe, a hová már most is az egészség veszélyeztetésével járnak, valóságos merénylet lenne a közegészség ellen. (Úgy van!) És ezen eset még Pesten is előfordul; pedig Pest városa — méltóztatnak tudni — mióta az alkotmányos korszak megkezdődött, évről évre mindig többet áldoz a tanügyre. A jelen évi költségvetésben a rendes és rendkívüli iskolaügyi költségek már meghaladják az egy milliót.

Így állunk a tankötelezettség kérdésének végrehajtásával.

Áttérek most egy másik észrevételre, a melyet két képviselőtársam is élesen kiemelt, hogy a felekezetek nem szoríttatnak kellőleg a törvény megtartására. Meglehet, hogy e tekintetben talán nem történt meg mindenütt, a mi óhajtott lett volna; de méltóztassék meggyőződve lenni a t. képviselőház, hogy ez a kérdés sem olyan, a melyet nagyon praecipitálni lehetne.

Ha az iskolai törvény megszabta azon köteleket, a melyeket egy jó iskolától követel, ezen kötelekeknek, a mint méltóztatnak tudni, még az ország fővárosa sem képes teljesen megfelelni. Már most, ha az állam a felekezeteknél a háromszori megintést végrehajtja, mi fog akkor követ-

kezni? Az, hogy az államnak kell kezébe venni a közoktatás ügyét.

T. ház! Ez igen könnyen mehetne végbe, ha az ember egy tárgyon túltenné magát, a mint egyik előttem szólott képviselő úr túltette, t. i. ha az állam mindazon vagyont, a mely jelenleg a felekezetek részéről közoktatási czélokra fordítatik, elkobozza. Ezen az úton lehet valamit tenni, de még ez úton sem érjük el a czélt. Ha ugyanis azon jövedelmek nem voltak elegendők oly iskolákat állítani elő, a melyek a törvény kellékeinek megfelelnek, bizonyára milliókra menne az az összeg, a melylyel az államnak az elkobzott vagyon jövedelmeit még pótolnia kellene. S én nagyon félek, hogy míg az állam ereje nem engedné azon hiányzó összegek pótlását, a melyek a törvény minden követeléseinek megfelelő iskolák állítására és fentartására szükségesek lennének: a bezárt nem tökéletes iskolák helyett több helyütt semmiféle iskolák sem lennének.

A mi egyébiránt azon nézetet illeti, hogy a közoktatás egész terhét, s vele az iskola és az egész közoktatás ügyét az állam vállalja magára: meg kell jegyeznem mindenekelőtt, hogy az egy nagy elvbe ütközik, a melyet már egy képviselőtársam kiemelt, t. i. a tanszabadság elvébe. Igaz, hogy az állami beavatkozása nélkül a közoktatás ügyét egy állam sem volt képes nagyobb mértékben előmozdítani, a mint ezt az egész világ művelődési története mutatja. Hiszen elég oly hatal-

mas clerusokra hivatkozni, mint a francia, mint a spanyol clerus, és oly hatalmas egyházra, minő az angol egyház; ha azok nem voltak képesek a közoktatás ügyét addig, míg az főleg felekezeti ügy volt, olyan mértékben kifejteti, hogy az újabb kornak tömérdek panasza nem volna a hiányok ellen: akkor, t. ház, nem lehet kérdés, vajon az állam beavatkozása szükséges-e ez ügyben.

E tekintetben Anglia példája még egy más nevezetes tény is mutat.

Mutatja azt, hogy a közoktatás ügye az állam közvetítése, az állam beavatkozása nélkül, még oly államban is, mint Anglia, hol olyan óriási tőkéek vannak felhalmozva, a hol oly rendkívül nagy a vállalkozási szellem s a társulati tevékenység, még oly államban sem volt képes a hatalmas egyház mellett a társulatok rendkívüli tevékenysége is kellő fokra emelni a közoktatás ügyét. Ennélfogva nem eldöntött kérdésnek kell-e tekintenünk, a mihez kétség nem férhet, hogy az állam beavatkozása a tanügy terén mindenütt egyáltalában szükséges?

Ez egyébiránt foly a dolog természetéből is; foly azon nagy érdekekből, a melyek a közoktatás ügyét az állam ügyével összekötik, különösen napjainkban, midőn a szahadelví intézmények terjesztésével mindig több és több polgár vesz részt a politikai jogok gyakorlásában. Teljesen igaza volt, t. ház, azon angol miniszternek, a ki, midőn a reformbill módosítása a szavazatjog ki-

terjesztésével keresztülvitetett, azt mondotta: «most azonban gondoskodnunk kell leendő uraink neveléséről is».

De a milyen igaz az, hogy az állam közbejötté nélkül az újabb időkben nevezetesebb lendületet a közoktatás ügye sehol sem vett, szintoly igaz, hogy visszaesés volna egyedül az államra bízni a közoktatás ügyét, oly visszaesés, a mely a közoktatás ügyét talán századokkal vetné vissza. Valamint az állam beavatkozása, úgy a polgárok részvéte is szükséges a közoktatás ügyének fejlesztésére. E részvétel nélkül szintoly kevéssé fejlődik az bármely országban, mint az állam beavatkozása nélkül. És e részvétet megöljük abban a perczen, a midőn egyedül az állam monopóliumává tesszük a közoktatás egész ügyét.

Nem fejtegetem ennek veszélyes eredményét; csak pénzügyi következményeire utalok. A pénzügyi eredmény nem az, mit gondolni méltóztat-nak, hogy talán az államok nagyon meg fogják magokat erőltetni; ellenkezőleg, az fog történni, a mit Portugalliában láttunk, a hol tisztán az állam vette kezébe a nevelést, hogy igen keveset fog áldozni az állam, mert ereje sok felül van igénybe véve.

Ha a népoktatás ügyét valóban fejleszteni akarjuk, főleg *községivé* kell azt tenni. (Élénk helyeslés.)

A közoktatás ügye mindenekelőtt a szüléket érdekli, de azután első sorban az egyházakat és a

községeket. A községek kötelességévé kell tenni, hogy az iskola ügyét épen úgy fölvegyék költségvetésökbe, mint akármely más közigazgatási ügyet; (Élénk helyeslés.) a szellemi világosság terjesztését szintűgy; mint fölveszik az utczai világítás ügyét. (Általános helyeslés.)

E nélkül egy állam sem mutathat fel nagyobb eredményeket. Spanyolországban sokkal mostohább körülmények közt jobban áll a közoktatás ügye, mint Portugalliában.

Miért? mert ott a községek erejére támaszkodik, sőt látván a portugalli viszonyokat, Spanyolországban, épen a democrata párt sürgeti, hogy az állam befolyása a közoktatásra minél alább szállíttassék, — természetesen, nézetem szerint, helytelenül, de más részről megfoghatóan, ha tekintjük a portugalli viszonyokat.

Ha a községek nálunk is köteleztetnének arra, mint több más európai törvényhozás kötelezi a községeket, hogy akár felekezeti, akár közös népiskolákat mindenestre állítsanak, és pedig állítson egy-egy község nem csak egy-egy iskolát, hanem állítson a tanköteles gyermekek számának megfelelő számú iskolát: ha ezt kimondjuk, t. ház, ha ez elv alapjára állanak a megyék és a kormány a községekkel szemben: akkor meg vagyok győződve, hogy nevezetes lendületet fog venni Magyarország a közoktatás ügye.

A községek azonban, mint általában minden országban kiemelik, nem nagy hajlamot mutat-

nak a közoktatás ügyéért igen sokat áldozni. Azt várják, hogy mindent az állam tegyen érettök, a mi most már, miként tudni méltóztatnak, még a társulati téren is mind nagyobb mértékben terjed!

A községek a tanköteles gyermekek számának megfelelő népiskolák tartására szintűgy kötelezendők nálunk, mint ezt több törvényhozás világoszte kimondotta.

S a nagyobb községek, mint közoktatási törvényünk rendeli, felsőbb népiskolák állítására is szorítandók. Ettől, különösen a polgári iskolák állításától, várhatni egy művelt középrend alkotását. Milyen fontos kérdés ez nemzetiségi tekintetben is: legyen elég csak annyit említenem, hogy mintegy 218 község van hazánkban, melynek 5000-nél több lakosa van; s e 218 város között 92 tiszta magyar, 83 nagyobb részben magyar. A polgári iskolák állítása tehát a magyar fajt tömegesen emeli a műveltség magasabb színvonalára.

A közoktatási miniszter azt mondá, hogy több község nem akar felsőbb népiskolát állítani, míg minden tanköteles gyermek számára nem állíthat alsó népiskolát. Ezt, t. képviselőház, részemről nem tartom helyes eljárásnak.

Azt hiszem, hogy valamint helytelen volna az a nemzeti közoktatási törvény, a mely nem gondoskodnék középiskolákról és a fensőbb oktatásról addig, míg a népiskolai oktatás az egész

országban nincs úgy ellátva, hogy az minden szükségét kielégítsen: szintoly helytelennek tartanám, ha a községekben elhanyagoltatnék a vagyonosabb középrend nevelése azért, mert még valamennyi tanköteles gyermek nem jár elemi iskolába. Én a községekben a jobb szellem fölbredését a közoktatás terén is épen a felsőbb népiskoláktól várom; ha ezek műveltebb és értelmesebb középrendet fognak nevelni, és különösen várom ezt a polgári iskoláktól. (Helyeslés.)

Már föntebb említettem, minő nehézséggel járna, ha az állam venné át az egész közoktatás ügyét. E feladatot az államra nézve még nagy mértékben nehezítette azon tisztelt képviselő úr, a ki azt sürgeti. (Halljuk! Halljuk!) Nehezítette azzal, hogy az ingyen oktatás elvét is kimondotta.

T. ház! Nem fejtegetem hosszasan e nagy kérdést. Én részemről tanulmányoztam azt, még pedig egész tárgyilagossággal, mindenik fél okoskodásait ellene és mellette meghallgatva. Jól tudom, hogy úgy állítatik föl az ingyen oktatás, mint az általános tankötelezettség követelménye, mint a democrata intézményeknek szükséges eredménye, és részemről értem azt, hogy ha Franciaországban e tan hirdetői naponként szaporodnak, szemben azon térfoglalással, melyet ott a vallásos congregatiók ingyen vagy igen olcsó oktatása napról napra mind nagyobb mértékben tesz. Tudom azt is, t. ház, hogy több állam kihir-

dette már ez elvet, így nevezetesen Svájcznak több cantonja, Éjszak-Amerika, Olaszország, Dánorszag, Chili és Portugall; kimondotta a tandíj megszüntetését pénzügyi zavara mellett is Spanyolország, és alkotmánya 24-ik §-ában Poroszország, kimondotta 1848-ban a frankfurti parlament.

Ez adatokkal szemközt, t. ház, lássuk most az éremnek másik oldalát. A kik a tandíj megszüntetését nem pártolják, mindenek előtt hivatkoznak arra, hogy a tandíj eltörlése csökkenti a szülőkben a felelősség érzetét saját gyermekeik irányában. Felhozzák Anglia példáját, hol parlamenti enquétek jelentéseiből olvassuk, hogy a szegény munkás nép Angliában igen kevésre becsüli az ingyenoktatást, úgy tekinti azt, mint alamizsnát. Ha rosszúl megy dolga, elküldi ugyan gyermekeit az ingyen iskolába, a melyet jótékony egyletek állítottak föl, de mihelyt kissé jobb keresetre tehet szert, azonnal kiveszi onnan gyermekeit és azon iskolába küldi, a hol fizetni kell. Azt hiszi, hogy ott, a hol fizetni kell, az oktatás is jobb, pedig Angliában ez eset sem áll. A társulatok, a melyek saját költségökön tartanak fenn a nép érdekében népiskolákat, sokkal jobb iskolákkal rendelkeznek. Az angolok azonban — mint mondtam — lealázónak tekintik az alamizsnát.

Megjegyzik továbbá azokkal szemközt, a kik a democratia nevében sürgetik a tandíj eltörlését, hogy hiszen az sajátlag nem egyéb, mint a va-

gyonosabb osztály megadóztatása a szegényebbek érdekében, a kiket minden törvényhozás fölment a tandíj fizetése alól.

Jól tudom, hogy a kik ellenkező véleményben vannak, tovább is viszik az okoskodást, és azt mondják, épen ez a baj, a szegénységet sokan szégyenlik bevallani. Úgyde a tandíj eltörlésének kérdése nem egyéb, mint csupán a név megváltoztatása, t. i. a tandíjnak adóvá tétele. Azokban az államokban, a hol a tandíj el van törölve, kétféleképp vették ki ez adó. Luxemburgban és Holland némely tartományaiban a szülőkre vették ki, vagyonosságuk és iskolaköteles gyermekeik arányában. Ez nem más, mint tandíj. Kivették másodsor, mint általános adó. Kell-e mondanom, hogy ez utóbbi alól nehezebb kibúvni a szegényebb osztályoknak, mint a tandíj fizetése alól?

A tandíj megszüntetését, mint mondám, több állam proclamálta már. De ezek közül sem mindenik állam hajtotta végre megszüntetését. Így pl. Poroszországban mai napig csak papíron maradt az alkotmány szakasza, a mely a tandíj megszüntetését elrendelte; most is szedik a tandíjt; egyik jövedelmi forrását képezi ez az iskolának.

S a hol a tandíj megszüntetése végrehajtatott is, ne méltóztassanak gondolni, hogy csoda-eredményeket vont maga után. Az adó szaporodott mindenütt, és pedig oly mértékben, hogy mikor Angliában, a melynek oly rendezett pénzügyi vi-

szonyai vannak, a tandíj megszüntetése indítványoztatott, visszadöbbsent az angol parlament is azon összegetől, a melynek fődözése előtt állott, ha a tandíj megszűnik és ha mindazon iskolák költségei, a melyek a felekezetek és magánosok által tandíjból tartatnak fön, az állam terhére esnek vala.

Franciaországban 1848-ban Carnot miniszter indítványozta a tandíj megszüntetését egy költségvetés előterjesztésével. Addig a közoktatási budget Franciaországban 2.399,808 frank volt, a miniszter előterjesztésében egyszerre 47 millió frankot követelt. Tudom, hogy Amerikában szintén az újabb időben kimondották a tandíj megszüntetését. Hogy mennyibe kerül a közoktatás költsége, Amerika példája mutatja legjobban. Sehol sem áldoznak a népoktatás ügyéért annyit, mint ott. A népoktatásra van adva mindenekelőtt a szövetségi közföldek 36-od része; csak tizenkét államban nagyobb területtel bírnak az iskolák, mint Anglia egész területe. Azonkívül méltóztatnak tudni, hogy minden egyes község, mikor megalakul, legelőször is az iskolák számára hasítja ki a szükséges tért, rendesen nagy területeket, és e területek pedig ott, hol oly óriásilag és oly rendkívül gyorsasággal fejlődnek a városok, rövid idő alatt rendkívüli értékre emelkednek. Továbbá a magán alapítványok pénzeréke már évek előtt 250 millió frankot tett; a közoktatás évi költsége pedig már 1869-ben 400

millió frank volt. A legtöbb állam közoktatási budgetje felülmúlja az összes közigazgatás költségeit. Néhol az összes közigazgatási költségek $\frac{3}{4}$ -ét, egy államban, Illinoisban, $\frac{5}{6}$ -részét teszi ki. Már a polgárháború alatt átlag 10 frank iskolaadó esett Amerika fehér népességére fejénként.

Azóta mondta ki több állam az ingyenoktatást, és mi lett az eredmény? Az, hogy kétszerte, háromszorta emelkedett iskolaadója, úgy, hogy immár általános a panasz, hogy több államban egyenesen a tőkét támadja meg.

S mindez áldozatoknak, a hol az ingyenoktatást az állam proclamálta, lett-e az az eredménye, hogy az általános tankötelezettséget végrehajtottnak mondhatnók? Meglehet, hogy egy és más államban, a mint Duruy kiemelte jelentésében, és a mint Belgiumra vonatkozólag is olvastam hasonló adatokat, a gyermekek egy része rendesebben jár iskolába: de másrésről azt is olvasuk, hogy még magában Amerikában is nem csekély azok száma, a kik iskolába nem járnak.

De bármily kedvező eredményeket mutasson is egyes országokban — a melyek közé bizonyára se Portugal, se Spanyol- és Olaszország nem tartozik, a tandíj megszüntetése, az ingyenoktatást részünkről csak irigyelhetjük; s legfőlebb egyes vagyonosabb községekben hozhatjuk be: de mint állam nem utánozhatjuk e részben Amerika és más népek példáját. Gondoljunk csak saját viszo-

nyainkra, csekély anyagi erőnkre, rendezetlen pénzügyeinkre, fejletlen közgazdasági viszonyainkra, a melyek annyi beruházást igényelnek minden téren.

A tandíj eltörlése lehetetlenné tenné a magán és felekezeti iskolák nagy részének fennállását. S képesek volnának-e a községek és az állam, a melyek még a jelen rendszer mellett sem bírnak a hiányok pótlására elég erővel, közadó útján pótolni egyszersmind azon összegeket is, a melyeket a szülők és a felekezetek fordítanak évenként a közoktatásra, és a melyeket a tandíj eltörlésével feladnánk? (Helyeslés.) Nem jobb-e más szükségeket pótolni azzal, a mi az államtól telik? (Helyeslés.)

Azonban igen hosszasan szóltam. (Halljuk! Halljuk!) Még csak egyes észrevételekre kell válaszolnom, melyek részint tegnap, részint ma mondattak.

Felhozott mindenekelőtt a tanfelügyelők hatásköre és száma; azt mondták, hogy a tanfelügyelők száma még nem elegendő, és ezt a miniszteri előterjesztés is, mely a költségvetést indokolja, állítja. Én nem vonom kétségbe ez állítást, mert tudom milyen nagy területe van egyes tanfelügyelőknek. Részemről már más alkalommal elismertem a tanfelügyelők intézménye hasznos voltát is.

Különösen kiemelte ma egy képviselő úr, hogy New-Yorkban megszüntették e tanfelügyelői

intézményt, azonban vissza kellett állítani, tekintve annak üdvös voltát. Azonban egyszersmind az említett képviselő úr kiemelte, hogy a tanfelügyelők jelen hatásköre nem elegendő. Mondhatnám ugyan erre, t. ház, hogy Amerikában a tanfelügyelők azon hatáskörrel sem bírnak, a melylyel Magyarországon a mostani törvény szerint bírnak, s hogy az amerikai tanfelügyelők mindemellett üdvösen működnek. Az amerikai tanfelügyelők egész hatásköre csak a jóakarátú figyelmeztetés, buzdítás, szóval és nyomtatott jelentésekben.

Igaz, hogy ott a községek e célra választott közegei kényszerítőleg lépnek fel az iskolaköteles gyermekek szülőivel szemben; míg viszont a szülőknek is joguk van a községi előljárókat bíróság elé idézni, ha a gyermekek iskoláztatásáról nem gondoskodnak. S ez így van helyesen. A tanfelügyelő a községekben nem lehet maga végrehajtó. Helyesen mondatott több felől, hogy a tanfelügyelők hatáskörét összhangzásba kell hozni a közigazgatási tisztviselők hatáskörével; * de ha ez eddig nem történt, a hibát nem a népoktatási

* Ezt megtette azóta a következő országgyűlés. A népiskolai ügyek felügyelete a közigazgatás többi ágaival szorosabb kapcsolathozatott, s a népoktatás fejlesztésére és a népiskolai törvény rendeleteinek megtartására a törvényhatóságok önkormányzati tevékenysége és a közigazgatási tisztviselők közreműködése nagyobb mértékben biztosított.

törvényben keresem, hanem keresem a közigazgatási törvényekben, a melyek a törvényhatóságokat és községeket rendezték, s a melyek utóbb keletkeztek, mint közoktatási törvényünk. A tanfelügyelőket végrehajtó hatáskör nem illeti meg; e jog a megyéket és községeket illeti.

Az iskolai törvényben van gondoskodva arról, hogy az iskolaszékek a községekkel és az iskolaszékek fölött az iskolatanácsok a megyével összeköttetésben álljanak, hogy oda tegyenek jelentéseket. Azt hiszem, nem csupán azért terjesztik oda jelentéseiket, hogy azokat e hatóságok egyszerűen tudomásul vegyék, hanem hogy a kijelölt bajokon, ha ilyen bajok mutatkoznak, a mennyire hatáskörükbe tartozik, segítsenek is.

Említettett az is, hogy a népoktatási törvény szerint az iskolák kisajátítása lehetetlenné van téve.

Nézetem szerint ez sem a népiskolai törvénynek feladata, hanem a kisajátítási törvényt illeti. Ennek az a szakasza, mely a kisajátítás eseteit körül írja, módosítandó oda, hogy erre is terjesztessék ki a kisajátítás.

Gyakran felhozzák, hogy az 5°/_o adó nem elegendő. S ez kétségtelen, ha ez 5°/_o adót, úgy tekintjük, mint egyedüli forrást, a melyből kell fődőzni a községeknek a közoktatást, de én már fönnebb említettem, hogy a községeknek színt oly köteleességek a közoktatásról költségvetésükben gondoskodni, mint egyéb közigazgatási ki-

adásaikról; a minthogy a nagyobb községek, különösen a királyi és némely rendezett tanácsú városok meg is felelnek köteleességeknek. Miért bírjanak ellenkező kiváltsággal a kisebb községek?

A megye feladata a községeket arra szorítani. A hol a község ereje nem elegendő a közoktatás szükségletének fedezésére: ott áll elő annak szüksége, hogy az 5%-es adó kivettessék; ott van indokolva második sorban az államszegély.

Megengedem, hogy az öt százalék igen sok esetben nem elegendő, de kérdem, hány helyen történt meg annak kivetése? Még ezzel sem történt meg a kísérlet. (Tetszés.)

Említettett a tanítók fizetésének csekély volta, és ez kétségtelenül áll. Nincs más alternatíva, mint vagy igen leszállítani követelésünket a néptanítók képzettsége irányában, vagy jobban díjazni őket.

Azonban, fájdalom, éppen a viták alatt felhozott adatokból is látom, hogy még igen soknak kell történni, míg azon 300 frt minimum is elérik, a melyet a törvény megszabott. Az illető organumoknak oda kell működniök, hogy legalább e minimum mindenütt éressék el, a mely minimum, kivált kiképzett okleveles tanítók fizetésére, viszonyaink közt nem elegendő ugyan minimumnak sem, azonban mégis nagyobb némely más nagyobb államok, például Olaszország átlag fizetéseinél.

Míg az általános átlag nem éri el a 300 frtot, addig ezt kellene mindenekelőtt sürgetni. (Élénk helyeslés.)

Említettett itt még egy eszme, nevezetesen az, hogy a községi népiskolákban nőtanítókat is alkalmazunk. Részemről azt hiszem, hogy ez eszme nem érdemelte meg azon szemrehányást, melyet egy képviselő úr ezért a közoktatásügyi miniszter úrnak tett. Ez eszme igen termékeny. (Élénk helyeslés.) Nemcsak Norvégia példája mutatja ezt, hanem Angliáé, Olaszorszáé és legnagyobb mértékben Amerika példája. (Élénk taps.) Méltóztassanak megnézni mindazon munkákat, melyek az amerikai közoktatásról értekeznek, általában azt jegyzik meg, hogy kivált a a kisebb gyermekekkel a nőtanítók sokkal jobban tudnak bánni, mint a férfi tanítók. (Közbeszólás: A leányiskolákban!) Amerikában nemcsak a leány, de a fiúgyermekek legnagyobb része is nőtanítók által taníttatik. (Igaz! Úgy van!) És éppen az a tapasztalás, hogy a gyermekek ezekhez jobban simulnak és a fegyelem fentartása sem oly nehéz azon fiiskolákban, a melyekben nőtanítók tanítanak, mint ott, a hol férfitanítók tanítanak. (Fölkiáltások: Úgy van!)

Egy szélsőbaloldali képviselőtársam, a kinek némely észrevételeire már válaszoltam, egész seeregét idézte a népoktatási törvény azon rendelkezéseinek, a melyekben a végrehajtás a lehetőségtől van föltételezve. Ő tehát olyan törvényt akarna,

mely a lehetetlent is megparancsolja. (Élénk derűtség.) Nem hiszem, hogy egy ilyennek végrehajtásában nagyobb lenne a siker, mint oly törvény mellett, mely csak a lehetségest rendeli el. (Élénk derűtség.)

T. ház! Még egy nagy eszme pendített meg a mai vitákban, t. i. az internatus kérdése. Mondatott, hogy a tanítóképezdében azért nincs elég növendék, mert az internatust a törvény nem engedi meg. Engedje meg a t. ház, hogy még erre egy pár észrevételt tegyek. (Halljuk!) Mindenekelőtt megjegyzem, hogy az eredeti törvényjavaslatban, melyet volt közoktatási miniszterünk, b. Eötvös beterjesztett, benne volt az internatus, azonban hosszabb vita után, melyben én részt vettem, kitöröltetett. Azóta egy ízben megkíséreltetett a budget-tárgyalás alkalmával vinni keresztül az internatus kérdését egyes tanító-képezdek-nél. Azonban akkor ismét többen felszólaltunk ezen eszme ellen, és a t. ház elvetette azt.

Megengedem, hogy ott, a hol rossz helyen vannak a tanítóképezdek, hol a növendékeknek nincs módjuk maguknak tisztességes házaknál fenntartást szerezni: a tanítóképezdek internatus nélkül nem prosperálhatnak. De itt is, t. ház, a hely megválasztásában van a hiba. Át kell az ilyen rossz helyen levő képezdét más helyre tenni. Ilyen rossz hely például Csurgó.

Többször mondotta nekem boldogult báró Eötvös, ha előbb láttam volna, mily helyen van

ott a tanító-képezde, soha sem engedtem volna oda tétetni.

Az internatusok kérdése nem olyan kis kérdés, hogy azon könnyű móddal keresztül lehessen esni, és hogy egy rossz helyen levő tanítóképezde miatt oly rendszert hozzon be az állam, mely azután általános rendszerré nőheti ki magát.

Miért hagyta ki a törvényhozás a tanítóképezdékből az internatusokat? Kihagyta először is költségkimézés tekintetéből. Emlékszem, hogy akkor számítást tettünk, és kiderült, hogy 20 tanítóképezde két tanítólakással 1,344.485 frtba került volna, ugyanannyi tanítóképezde pedig két tanári lakással és 80 tanulóra bennlakással legalább 2,352.485 frtba.

Azonban, t. képviselőház, jó rendszerért lehet áldozatot is hozni, de az internatusok kérdése ma már, akármit mondjanak egyes egyének, általában el van ítélve. (Helyeslés.) Jól tudom, hogy egy német lapban nem rég is megjelent egy kivonat a góthai seminarium igazgatójának munkájából, melyben az mondatik, hogy jó paedagogiai föltételek mellett az internatussal ellátott tanítóképezdek szintűgy megfelelnek a célnak, mint azok, a melyekben nincsen bennlakás. Azonban, t. képviselőház, mindenekelőtt megjegyzem, hogy azon író is jó paedagogiai föltételeket említ; ilyen jó paedagogiai föltételeket pedig csak egyes kivételes esetekben találunk, a minőt azon czikk említ, egy Pestalozzinál, egy Fellenbergnél, kik, a mi-

lyen kitünők voltak a közoktatás módszerében, szintoly kitünő nevelők is voltak. Kitünő nevelők egy vagy több gyermeket egyforma sikerrel nevelhetnek. De hol találjuk föl azon paedagogiai föltételeket? Azon czikk nem idézte egészen a góthai seminarium igazgatójának értekezését. Én végig olvastam. Ez értekezés azt mondja, hogy ha rossz internatus és rossz externatus közt kell választani, inkább az utóbbit választom. A rossz externatus mellett csak egyesek jutnak tönkre, rossz internatusok mellett egész osztályok. (Élénk helyeslés.)

Már t. ház, én tudom azt, hogy Németország több tanítóképezdéjében van internatus, de tudom azt is, hogy van igen sok más kitünő tanintézet, a hol nincsen bennlakás. Vannak ugyan egyes tanférfiak, kik jó paedagogiai föltételek alatt az internatus mellett is szót emelnek, de velök szemben útalok az összes németországi tanárok bécsi gyűlésére, a mely egy pár évvel ezelőtt tartatott, a hol 5000 tanító, kik közt egy rész internatusban növekedett, egyhangulag szólalt föl az internatus ellen. Tudom azt, hogy kitünő szakférfiak, mint Renan, Michel Bréal, a collége de France egyik kitünő tanára, Victor de Laprade, a franczia institut tagja, Fonssagrives és Laurentie és más kitünő szakférfiak Franciaországban újabb időben egy egész irodalmat teremtettek, a melynek feladata mind az internatus kérdését ostromolni, mert erre viszik vissza, mint egyik főokra, Fran-

cziaország szellemi és nagy részben testi sülyedését.

Ezek közül az egyik, Victor de Laprade egy egész munkát írt Franciaország közoktatási rendszeréről, melynek nagy részét épen ezen kérdésnek szentelte és a melyben egész enphasissal kiált fel, hogy: «ó szabad gondolkozók, tudjátok-e mi az internatus? tudjátok-e, hogy az zárda? Tudjátok-e anyák, hogy mi az? tudjátok-e, hogy az kaszárnya. Hozzátok nem is szólok szegény gyermekek, kik nagyon is jól tudjátok, hogy az börtön.»

Kétségtelen, t. ház, hogy az internatus ezen két elemből áll: a zárda- és kaszárnya-elemből, és a mennyiben egy bizonyos merev fegyelem pótolja bennök a paedagogiát, mert hiszen, tisztelt képviselőház! igen ritkák a Pestalozzik és Fellenbergekek — s annyiban azt lehetne mondani, hogy valóságos börtönök is.

Ezen fegyelem nincs tekintettel a korra és jellem-különbségre, annak végrehajtóit inkább érdeklik az internatus anyagi és gazdasági ügyei, melyekért őket a miniszter felelősségre vonja; kevésbbé érdeklődnek az erkölcsi, paedagogiai ügyek iránt, a melyekért őket a szülők nem vonhatják felelősségre. (Tetszés.)

Fegyelem, mely inkább csak a külső rend fenntartására törekszik; azzal, a mi csak az egyes növendéknek magának árt, de a közrendet nem zavarja, nem törődik. Ez nem erkölcsi, nem ne-

velési szempont, hanem politikai, rendőri. Fegyelem, mely általános büntetéseket alkalmaz, mint mondám, kor- és nem-különbség nélkül, és pædagogiai megfigyelése nélkül az egyéni jellemeknek, a mivel sokszor inkább ront, mint javít. A legkisebb fegyelmetlenséget azzal büntetik meg, hogy eltiltják a szabadon való sétálást, a mit elvonni egy fejlődő ifjútól az egészség elleni mérnylet.

Ezen fegyelem a hanyagot azzal bünteti, hogy még több terhet ró rá, hogy büntetésül szab elébe pensumokat, melyeket neki azalatt, míg társai sétálnak, meg kell tanulni, holott pedig talán épen lelki és testi gyöngesége volt oka hanyagságának, mert hiszen méltóztatnak tudni, hogy sokszor ezen tényezők is befolyanak egy gyermeknél arra, hogy feladatának nem képes megfelelni.

Rossz oktatási módszer mellett a tantárgyak sokasága különben is ólomsúlyként nehezedik a testileg vagy lelkileg gyöngébb gyermekek fejlődésére. Az internatus fegyelme e túlterheléssel nem törődik; nem tudja, hogy sok esetben épen erősíteni kellene a testet, a melyet büntet. Egy kitűnő író — ki egyszersmind orvos is — s a ki szintén az internatusokat ostromolja, írta többek közt: «Csak restségem és egy kis fegyelmetlenség mentett meg az internatusban a teljes testi romlástól; ha jó tanuló lettem volna, soha sem lett volna belőlem ember».

Szólhatnék még arról, mennyire helytelen az

a nevelés, mely a világtól épen a serdülés éveiben a leendő néptanítókat elkülönzi ; elkülönzi talán a kísértetektől is, de nem is engedi a lélekben az ellenállás erejét kifejleni ; s oly társaságba adja az ifjút, a melyet a véletlen hoz össze, a melyben a társakat nem önként választhatja, hanem a legtöbb esetben az erősebb, bármily jellemű és erkölcsű, uralkodik a gyöngén. Sokat kellene még mondanom, t. ház, de úgy látom, hogy az idő már nagyon előre haladt, s így, bár még több észrevételt akartam tenni, bevégezem beszédemet. (Fölkiáltások a ház minden oldaláról: Kérjük, folytassa holnap!) Nem tartom helyesnek a beszédet másnapra vinni át. (Fölkiáltások: Kérjük a folytatását holnapra!)

Befejezem tehát t. ház előadásomat azzal, hogy én azoknak nagy részét, a mik itt felhoztak a népoktatási törvény revisiója mellett, részint alaptalanoknak, részint olyanoknak tartom, a melyek nem a közoktatási törvény keretében orvosolhatók, a mennyiben orvosolhatók ; részben pedig olyanoknak tartom, a melyek mondhatók a törvény egyes szakaszai módosításának, vagy továbbfejlesztésének — mert hiszen a törvényhozásnak a közoktatás terén is van még elég teendője, — de nem érdemlik meg a revisió nevét. Pártolom a pénzügyi bizottság javaslatát. (Hosszasan tartó élénk helyeslés a ház minden oldaláról.)

A KÖZÉPOKTATÁSRÓL ÉS A NŐ- NEVELÉSRŐL.

(Töredék egy 1875-ben tartott képviselői jelentésből.)

Csak az államháztartás súlyos gondjai szolgálhatnak mentségül, hogy a mit a közoktatási ügy terén oly szép eredménynyel kezdett az 1868-ki törvényhozás, a közelebb múlt országgyűlésnek befejeznie s a nemzeti közoktatás egész rendszerét megalkotnia nem volt lehetséges. Sajnos, hogy annyi sem történt, a mennyinek, az előkészületek befejezése után, kell és lehet vala történnie.

Nem szólok a fensőbb oktatásról. Alulról fölfelé kezdtük az építést. S a közepoktatás ügyének rendezése, már az osztályok tárgyalásain is keresztülmenvén, hosszas időt sem vett volna igénybe. Pedig ezen ügy rendezése egyik legfőbb, mondhatnám életkérdése egy nemzet közoktatásának. A középiskolák képezik a leendő néptanító-

kat; ez iskolák előkészítése nélkül nem kísérheti kellő siker a fensőbb oktatást. A középoktatás adja meg a nemzet műveltebb rétegeinek azt a képességet, a mely az újabb polgárisodás vívmányainak elsajátítására, a közművelődés, nemzeti gyarapodás előmozdítására annyira szükséges. De csak úgy adja meg, ha a nagy föladatnak képes megfelelni, ha maga is halad az idővel, tekintetbe véven koronkint a fejlődő társadalom igényeit.

A gymnasiumi oktatás — nem csupán a hazairól szólok — igyekezett ugyan alkalmazkodni a kor, a társadalom ezen újabb igényeihez, a mennyiben a régi klasszikus nyelvek mellett az újabb művelt nyelveket, s az irodalom mellett, hogy röviden fejezzem ki magamat, a tudományt is fölvette programmjába: e nagy föladat megoldási módjaira nézve mindazáltal maiglan sem jött egészen tisztába.

A régi classicus és modern nyelvek tanítási célja iránt sincs eligazodva a gyakorlat. Részletesebben kifejletté, tudományosabbá, bölcselmiebbé vált a nyelvtan: s a classicus nyelvek tanára — általában szólok — már a középiskolákban, s az a baj, hogy már itt, philologot kíván növelni s nem azon nagy irodalmi példányok ismertetését tartja főfeladatának, a melyek oly kimeríthetetlen forrásai az erkölcsi és philosophiai igazságoknak, az emberi és társas viszonyok ismeretének. Bármilyen fontosságot tulajdonítunk, s részemről tulajdonítok is, a régi classicus

nyelvek tanításának, a szellem kiképezése, a tehetségek kifejtése tekintetéből: nem szabad felednünk, hogy e nyelveket nem azért tanuljuk ma már, hogy azokon beszéljünk és írjunk, hanem azok irodalmának, a szép amaz örök példányainak értése végett. S nem szabad felednünk, hogy a kor műveltsége az újabb művelt nemzetek irodalmaiban nyilatkozik; hogy e műveltséget ez új irodalmak nyelveinek ismerete nélkül meg nem szerezhethetjük; hogy ez irodalmaknak szintén megvannak classicusai; és hogy e modern nyelvek tanulására napjainkban már a népek annyiféle és mindig gyakoribb érintkezései is kényszerítenek. Bármily fontos legyen azért a classica nevelés, fontos még erkölcsi tekintetben is: gondoskodnia kell a középoktatásnak, hogy a nemzet ifjúságának a modern nyelvek tanulása is lehetővé tétessék. Nem könnyű föladat kivált sok nyelvű hazánkban, a gyermekek túlterhelése nélkül. S még nehezebb egyszersmind eleget tenni, az irodalmi képzettség mellett annak, a mit az úgynevezett tudományos oktatástól várunk. A tudományok, a melyekről szó van, szükséges elemei, főtényezői az újabb közműveltségnek. Rendre behozták gymnasiumainkba; ha be nem hozták volna, be kellene hoznunk; nem menthetjük föl azok alól gyermekeinket. De minél többet követelünk, hogy a kor igényeinek megfeleljünk, a tanulótól: annál szükségesebb gondoskodnunk, hogy a sok teher alatt, a melyet rárakunk, le ne roskadjon. Csak az

taníthat megnyerőleg és sikerrel valamely tudományt, a ki a szakban, a melyet tanít, teljes és alapos jártassággal bír. Ideje, hogy a minden szakban kontárkodó oktatás, mely száraz tankönyveket szószerint tanultat, kiküszöböltessék a középoktatásból; ideje, hogy megfelelő számú tanárral, teljes szakoktatás hozassék be, nem feledkezvén megintézkedésekről, a melyek a szaktanításban — a mi nélkül azon sincsen valódi áldás — a kellő összhangzat biztosíttassék. Ideje különösen számolni és számítani oly kevésbé tudó nemzetünknel, hogy a gymnasiumi oktatás is országszerte több gondot fordítson a matematikai tudományokra, a classicus nyelvek mellett ez egyik sarkpontra, a mely körül kell forognia a modern középoktatásnak. A másik főkellék, — a mire az alapos tanárképzés vezet, — hogy a szakférfiak egyszersmind paedagogok legyenek. Nagy ideje, hogy a tömérdek tantárggyal halmozott tanulónak a módszer is segélyére menjen; a módszer, a mely kivált a leíró természeti tudományoknál és kivált az alsóbb osztályokban az emlékező tehetség túltömése helyett, az észlelő tehetség kifejtését tartja szem előtt.

Meg vagyok győződve, hogy ha a gymnasium a föladataknak, a melyeket épen említettem, jobban törekszik vala eleget tenni, nem állott volna elő a középiskolák egy új neme, az ugynevezett réaliskolák.

A természeti és matematikai tudományok

gyors fejlődése minden irányban rendkívüli átalakulást idézett elő az ipar és kereskedelem, a közlekedési ügy és a közigazgatás több terén; s a régi tudományos életpályák mellett új tudományos pályák állottak elő, a melyek több matematikai és természettudományi műveltséget igényeltek. Ez igények, kivált kezdetben, nem találtak kielégítést a gymnasiumban. Így alakult a hibás vélemény, hogy az irodalmat és tudományt egy középiskolai tervben nem foglalhatni egybe. S míg a gymnasium e föladatot legalább programjában, ha az életben nem, újabb meg újabb tantárgyak föl vételével igyekezett megoldani: az új igényeknek megfelelőleg, követve az irányt, a mely a fensőbb oktatásban már az egyetemek mellett polytechnikumokat állított elé, egy új középoktatási terv keletkezett, a mely az irodalmi műveltség mellőzésével vagy alárendelésével, tisztán vagy főleg a tudományos, és pedig az úgynevezett reál vagy exact tudományos irányt tűzte céljául.

Jól tudva, mi mély gyökeret vert anyagiaskorunk közvéleményében, nem vitatom ez új köz-oktatási terv jogosultságát: de kötelességemnek tartom minden alkalommal ostromolni annak kiáltó hiányait és mindennek fölött egyoldalúságát.

Mi általában minden középoktatás legfőbb föladata? Általános, elméleti oktatással előkészíteni a fensőbb tudományos oktatás megértésére, S a középoktatásnak e célra a legalsóbb

osztálytól a legfelsőbbig rendszeres következetességgel kell törekednie. A reáliskolák tervezői ezt nem tartották szem előtt. Iparosok képezése végett, a kik nem mennek felsőbb tudományos pályára, szakiskolákká tették az alsóbb osztályokat. Így történt, hogy a középiskola két tervet, két irányban tanuló növendékeket egyesítvén, egyik terv, egyik irány kívánatainak sem volt képes megfelelni. A tanár, ki magasabb feladatot tűz maga elé, mint egy tankönyv betanultatását, nem tudja, melyik iránynak tegyen eleget. Tudományt kell tanítania, a melyet a gyermek, a kinek tanítania kell, gyöngé koránál fogva még nem érthet. Egészet, teljeset, rendszert kell adnia már oly korú gyermeknek, a kinek tehetségeit kellene előbb kifejtenie, a kit a rendszer ismeretére szemléleti oktatással lassankint, fokozatosan kellene előkészítenie. Az emlékezet túltömése a gyöngé gyermeknél még meg nem emészthető tudományokkal, hogy az életre szükséges, kenyérkereső ismeretekkel mielőbb elláttassék; s az ekkép túlterhelt, nem rendszeresen fejlesztett elmének el-lankadása, ha nem elbutítása, a midőn a fogékonyságot, a képességet kellene megszereznie a magasabb tudományos hivatáshoz. Csoda-e, ha aztán hazánkban és a külföldön is a lelkileg fejlettebb, bár kevesebb tudományos előkészülettel bíró gymnasiumi növendék a polytechnicumban is diadalmasan állja ki a versenyt a reáliskolából kikerült ifjakkal,

Mi az oka ez általános tapasztalásnak? Az, hogy a gymnasium alaposabban, rendszeresebben és több ideig működik, a tanulók lelki tehetségeinek minden oldalú kifejtésére. Meg vagyok győződve, hogy e részben a reáliskola is jobban megfelel a középoktatás feladatának, ha az iparosok előkészítését a polgári iskolákra és azok fölé helyezett szakiskolákra hagyván, egy pár évvel hosszabb ideig, egységes berendezéssel, ugyanazon célra, tudniillik a fensőbb oktatás előkészítésére működnek közre kizárólag a tanintézet minden osztályai.

De érintém a reáliskolai tanterv egyoldalúságát is.

Az irodalmi műveltség és az erkölcsi tudományok rendkívüli alárendeltségét értem. Nem követelem a reáliskolától a classicus nyelvek tanítását, bármilyen fontosnak tartom sok tekintetben. Korunkat főleg hasznossági irányok vezetik. S mi nem érettünk még oda, a hová az amerikai nép, a mely még tanítóképző, gazdasági és kereskedelmi iskoláiba is hasznosnak tartja, habár a modern nyelvek módjára, más módszerrel, mint a gymnasiumban, tanulni a latin nyelvet; ezt a nyelvet, a mely formai tökélyre nézve, nyelvtant és irályt tekintve, mindjárt a hellén után következik, a mely az ó világ műveltségét az újabbal köti össze, nyelve történeti és tudományos forrásainknak, alapja az összes román nyelveknek, kulcs az összes modern népek elvont műszavai nagy részé-

nek, sőt magok a természeti tudományok műnyelvének megértéséhez, s tudományos embernek semmiféle életpályán nem nélkülözhető. Az amerikai nő a classicus nyelvek tanulását tekinti egyik eszköznek azon különbség áthidalására is, a mely a nő és a férfi műveltsége között e tekintetben első pillanatra feltűnik. Én nem megyek addig: de a nemzet műveltebb osztályai között műveltség tekintetében máris előállott különbség megszüntetése végett is, múlhatlanul szükségesnek tartom a hazai nyelv és irodalom ismerete mellett, valamelyik művelt nagy nemzet nyelvének és irodalmának a reáliskola minden osztályain keresztül vitt alapos és kimerítő tanításával adni meg némileg azt az irodalmi műveltséget, a melyet a gymnasiumi tanuló főleg a classicus nyelveknek köszön; szükségesnek tartom figyelmeztetni, a ki a reáliskola tantervével foglalkozik, hogy az exact tanulmányok mellett engedjen több tért az erkölcsi tudományoknak is, habár a tanulási időnek meghosszabbításával. Irodalmi képzettség nélkül a reáloktatás nem fejt ki az ember összes lelki tehetségeit: a fogékonyságot a szépre és jóra. A szellemi élvezet oly forrásait nyitja meg az irodalmi műveltség, a melyektől el van zárva, a ki csupán reálismeretekkel foglalkozik. Szükséges correctivum az irodalom a tisztán tudományos oktatás egyoldalú materialismusa ellen; s a mit a természet ismerete nem adhat, megismertet bennünket az emberrel, a polgár

jogaival és kötelességeivel, az állam és társadalom feladataival és viszonyaival, egy szóval, a világ erkölcsi rendével.

Ha mindezen tekintetek figyelembe vétetnek is, a középoktatás rendezésénél: még mindig lesz nem egy lényeges eltérés a két középiskola közt. Az irányok különbsége, a melyek a két rendszert előidézték, mindenkor fönmarad. Míg a gymnasiumot a tudományos oktatásban is főleg az elmélet tisztasága, a tudománynak, hogy úgy mondjam, érdektelensége vezeti: a reáliskolában, még az irodalmi oktatásnál is, szükségkép előtérbe lép a hasznosság, a gyakorlati irány. Annyival inkább felel pedig meg mind a két rendszer a nemzet érdekeinek és a kor igényeinek, minél inkább közelíti meg abban, a mi főjellemvonásuk, egyik a másikat.

A középoktatás rendezési terve, a mely a közelebb múlt országgyűlésen szőnyegen forgott, főleg azon módosítások után, a melyeken átment, tekintettel volt az általam érintett szempontokra. S megállapíttatván a föltételek, a melyek a jó középoktatás szervezésére szükségesek, ezen föltételek alapján, s az állam érdekeinek és felügyeletének biztosítása mellett, elvül mondatott ki e téren is, mint a népoktatásnál, a közoktatásnak szabadsága.

Sajnos, hogy a reform nem létesült.

Megbocsátnak önök, hogy oly hosszasan szoltam e nagy mulasztásról. Bármily nagy és nehéz

teendők várnak a jövő országgyűlésre, bajnak tartanám, ha e tárgyról, a közoktatás ügyének további szervezésétől ismét elvonatnék a nemzet figyelme. Hiszen akár szellemi, akár anyagi érdekeink fejlesztéséről legyen szó: a legfőbb tényezők közt első helyen áll a munkás értelem művelése.

Azonban ideje visszatérnem előadásom fonalára.

Ha az államférfiú egy és más tekintetben sajnálattal tekint is vissza a mult országgyűlés mulasztásaira: a kor művelődésének történetírója a tanügy terén is mutathat föl előhaladást. Megemlíti bizonyára a Ludovica akadémiát, a mely, a mint mondtam, feladatul tűzte, alkalmas tiszteket képezni a honvédségnek; és a gazdasági szakoktatásnak már érintettem fejlesztését. Megemlíti, hogy a szegény vakok intézetét ez időben vette az ország gondjai alá. Rámutat a díszes könyvtári épületekre, az egyetemi ifjuság és tanári kar önművelésének e kényelmes csarnokára. Míg a fővárosban az egyetemi építkezésekkel a fensőbb elméleti és gyakorlati oktatás alkalmasabb helyiségeket nyert; s a sebészeti kórháznak alapja vettetett meg: túl a királyhágón a tudományoknak egy új magyar egyeteme kezdette meg üdös működését, versenytársa egykor, hasonló viszonyok közé állítva, a fővárosi magyar királyi egyetemnek. És ha nem létesült a közép-oktatás teljes szervezőse, az a határozat, mely, a pénzügyi bizottság javaslatára, megengedte, hogy az eddig hat osztályú reáliskola két új

osztályllyal toldassék meg, nagy reformot jelöl e középiskolánk tantervében. Lehetővé lön azzal téve, mind a tudományoknak, az ifjak túlterhelése nélkül, alaposabb tanítása, mind az irodalmi képezés fejlesztése. Elmondja továbbá a történetíró, hogy bármily súlyosak voltak a pénzügyi viszonyok, a népoktatásra megajánlott összegek számos új iskola keletkezését és fölszerelését tették lehetségessé; s hogy a midőn a létezőnek föntartása is annyi gonddal járt, midőn egyéb téren a fentartás költségei is alászállítottak: tanítónők képezésére két új intézet költségei, minden ellenmondás nélkül ajánlottak meg. Sőt e pénzügyi tekintetben oly válságos időben, s az országos pénztár hozzájárulásának biztosításával, keletkezett a néptanítók és azok özvegyeinek és árváinak nyugdíjintézete. Följegyzí végre, hogy ez országgyűlés tette az első ajánlatot egy fensőbb nőiskolára.

Csekély kezdemény egy nagy irányban!

Nem kisebb dologról van szó, mint hazánk népessége felének nagyobb műveltségéről. Mi, az erősebb fél, kizárólag magunkról gondoskodtunk eddig a közép és fensőbb oktatás terén; leányaink alig részesültek ezelőtt közköltegen magában a fővárosban is eleminél magasabb oktatásban. A leány polgári iskolák ugyan ma már nagy hiányt pótolnak e részben: de hány vagyonos, nagy községben találjuk azokat m ig felállítva? A magasabb nőoktatás a családok körében

még mindig idegen gouvernante-ok, s a családon kívül költséges magánintézetek kezében van, a melyek közül vajmi kevés felel meg egy középiskola föladatának.

A nőnevelés e nagy elhanyagolása szintoly esztelen, mint igazságtalan dolog.

A helyzet, a melyet a nők egy nemzet társadalmában elfoglalnak, biztos ismertetője a nemzet műveltségének. Nem egy író jegyezte meg, Amerika viszonyairól szólván, hogy az amerikai democratia ereje a nőben van, attól nyeri erkölcsi és vallásos tartalmát. «Világosítsd fel a nőt, írja csak nem rég egy jeles francia író, s az egész nép kikel tudatlanságából, mert ő képezi a gyermeket, foglald el elméjét komoly dolgokkal és kevesebbet ad az öltözékre, a hiuság kielégítésére, s a helyett, hogy a házasság és társaséletben pazarlásra, rendetlenségre keresne alkalmat, az egyszerűség és takarékoság eszméit terjeszti, az erkölcsi és értelmi haladást mozditja elő.» S ha ez így van: nem mondhatni-e viszont, hogy a nőnevelés elhanyagolása családi és társaséletünkben boszúlja meg magát; s hogy ennelfogva ez elhanyagolás sajnos félreismerése minérdekeinknek, a legnagyobb dőreség.

Egyszersmind kiáltó igazságtalanság.

Nem vagyok a nőemancipáció apostola, nem kívált azonértelemben, mely a nemi viszonyokat s a nő állását a családban sem véve tekintetbe, a nők és férfiak egyaránt alkalmazását hirdeti minden hiya-

tásra. De a tények előtt sem szabad szemet hunynunk. Északamerika népiskoláinak két harmadában nők tanítanak. «Társadalmunk jövője, mondja egy amerikai, a tanítónők kezében van.» — «Szellemök, jegyzi meg egy másik, egy newyorki tanfelügyelő, kevésbbé elfoglalva anyagi érdekekkel, könnyebben felfoghatókká teszi növendékeiknek az erkölcsi érdekeket. Több képességek, mondhatni ösztönük behatni a gyermeki lélek rejtelseibe. Szeretetőik jobb fegyelmező rideg szigorunknál; rokonszenv sugallta intések hatásosabb mint okoskodásunk vagy fenyegetésünk. A kit nő nevel, gyöngédebb erkölcsi érzélemmel bír, jobban megválogatja szavait, ízlése kiválóbb, természete szelídebb s kevésbbé hajlandó durva vétségekre, pórias szokásra.» Nem csuda, hogy ily tapasztalások után, az elemi oktatás terén a nők mind nagyobb foglalatást tesznek Angol-, Francia-, Olasz és Németországban is. S a tanítói pálya mellett hány foglalkozás van az államban és társadalomban, a melyre a nők is kiváló hivatással bírnak, a melyet más országokban már rendre el is foglalnak! Rendszeretők, élénk szellemök, éber figyelmök, ügyességek a számolásban, könyvvitelben, mindenestre tért nyit számukra a kereskedésben is. Említsem-e, hány iparág van, a melyhez nagy kézi ügyesség, könnyűség, kitartás, s az ízlés finomsága kívántatik,

Mennyi szép tulajdon, melyet a művelt külföld kiművel és hasznosít, míg minálunk parla-

gon hever. Az állam alig tett többet ez ideig ezen irányban a tanítónők képezésénél. S miért ne foglaljanak el a mi nőink egyéb hivatásokat is, a melyeket nemők és képességek másutt elfoglalni enged? Csak értelmi fejlődésök hiánya vonhatja meg tőlök a megélhetés ez új tisztességes forrásait. Egyaránt veszteség erkölcsi és közgazdasági tekintetben. Egyszersmind méltatlanság, hogy ne mondjam, keleti barbárság.

Hogy megszüntessük e nagy igaztalanságot, a községeknek, felekezeteknek, társulatok útján a társadalomnak, s magának az államnak is közre kell működnie. Ott vannak mindenütt nagy községeink jobb módú gazdái, iparosai leányainak kiművelésére a polgári iskolák. Francia- és Németországban községek és társulatok mindig nagyobb számmal állítanak leányok számára ipar- és kereskedelmi, sőt műiskolát. S ha társadalmi szokásaink nem engedik követnünk Amerikát, hol a leányok az ifjakkal a collegiumokban is együtt olvassák Homert és Horáczt, együtt hallgatják, és pedig vetekedve az élénk felfogásban, a mathesist és philosophiát: kövessük Német- sőt Oroszország példáját, külön intézeteket állítván, a nagyobb műveltség után törekvő leánygyermek fensőbb oktatása végett!

Ez azon nagy irány, a mely felé, mint mondtam, a múlt törvényhozás szintén megtette az első lépést.

GYMNASIUM ÉS REÁLISKOLA.

(A középoktatás ügyében 1879-ben tartott értekezleten a gymnasium és reáliskola viszonyát, s azt a kérdést vetette föl a közoktatási miniszter: képesíthet-e a most már nyolcz osztályú reáliskola az egyetemi tanfolyamokra? E kérdésre válaszol a következő rögtönzött nyilatkozat, a melyet gyorsírói tudósítás után közlünk.)

Azt hiszem, hogy ha a gymnasiumok korábban alkalmazkodtak volna az idők igényeihez, nem jött volna létre egy új, fensőbb oktatásra előkészítő iskola. Egészséges fejlődés az lesz, ha a két irány egy közös középintézetben lesz ismét egyesíthető. Jelenleg azonban még nem érett e tekintetben a közvélemény; s ezt ignorálnunk nem szabad. Számos intézet sorsáról van szó. A reáliskolák fejlesztésében az állam is túlment a kellő határokon. Egy állam sem segíyezi annyira a reáliskolákat, a gymnasiumok rovására. Költségvetésünkben kerek számban 150.000 frt van fölvéve gymnasiumok fentartására, míg a reáliskolák költségvetése 400 ezerre megy. Po-

roszországban a polgári clem, a melynek számára hozták be ez új intézményt, a városokban maga karolta föl a reáliskolákat; az állam segélyezése alig megy néhány ezer forintra.

Ha a reáliskolák történetét nézzük: azok nem lépnek föl kezdetben oly követeléssel, hogy a fensőbb oktatásra képezzenek. A polgári osztály azon rétegei számára állították, a melyek nem mennek fensőbb oktatásra, de magasabb műveltségre törekeshetnek, mint a mennyit a népiskolák adhatnak. Az eszme körülbelül az volt, a mi a mostani polgári iskoláké, vagy az úgynevezett «Mittelschule»-é. Sajnos, hogy ezen túlmént. Oka az, mert a gymnasium nem akarta a kettős feladatot, a melyet a modern cultura igényel, tantervében egyesíteni.

Most már két eltérő középoktatási tanterv áll előttünk, két intézetben, és mindegyik a túlságig fejlesztve, odáig, hogy a kettőt egy intézetben egyesíteni absolute lehetetlen. Az egyik a régi classicus nyelvekre, a másik a modern nyelvekre fekteti a súlyt, nyolcz éven át szintén nagy terjedelemben tanítva nyelveket, irodalmakat. Ide járúl a reáliskolákban a matematikai és természettudományok nagyobb mértékben oktatása. Hogy az ellentétes nagy követeléseket, a melyeket egyik és másik iránytól várnak, a tanulók rendkívüli, el nem viselhető túlterhelése nélkül, egyaránt ki lehessen elégíteni egy tantervben: nem képzelhető. Egyikhez sem lehet többet adni

a másikkól. Ide járul, hogy a reáliskola még súlypontját, módszerét sem találta meg. Legyen elég csak a modern nyelvek és irodalmak oktatását érinteni. Mire lesz képes az új szervezet? még bevárando. Egy eredménye már volt, az, a mit ez enquête egyik tagja már érintett. Az oktatás nyolcz évre kiterjesztése miatt sok tanítványt vesztek már is reáliskoláink. Épen az a rövid hat év okozta főleg népszerűségöket, — épen az, a mi miatt nem voltak képesek a reáliskolák bármely fensőbb oktatásra előkészíteni. Mit gondolkodik ezzel a tanulók, sőt — fájdalom — többnyire a szülék is? Kenyérhez jutni minél előbb, habár a műveltség rovására, parányi tökével, szatócs módra, minél előbb boltot nyitni: ide irányul minden törekvés. Ide járul, a mi még említve nem volt, az egyévi önkéntesség, a melyre a hat éves reáliskola is jogot adott. Általában az általános hadkötelezettség, habár kényszerűség reánk nézve, nagy csapás a közművelődésre. Megzavarja felsőbb oktatásunkat. A *Times* egy alapos cikkében kimutatta, hogy Németországban az ipar hanyatlásának is ez egyik oka. Közművelődési tekintetben kárt okoz azzal is, hogy sok ifjat, a ki nem megy felsőbb oktatásra, csak azért tart nyolcz évig a középiskolákban «invita Minerva», hogy megszerezze az egy évi önkéntességet. Ez úton is szaporodik az értelmi proletárság, szaporodnak a nagy igényű félművelt emberek, s az az osztály, a melyet a francia de-

classé-nek nevez. Az egyévi önkéntességet most már a reáliskolák útján is csak nyolcz évi tanfolyam után adván meg, természetesen most már főleg azt nézik a szülék és fiúk, melyik intézet képesit több életpályára.

A gymnasium adván a nagyobb előnyt, oda tódulnak. Nagyon érthető ez okból, hogy a reáliskolák pártfogói azt az eszmét vetették föl, nem adhatni-e meg a most már nyolcz osztályú reáliskola hallgatóinak az egyetemre való képesítést. Mint az enquête egyik tagja is mondá, Németországban rég vitatják ezt a kérdést, és mindamellett, hogy ott az első rendű reáliskolákban a latin nyelv kezdettől fogva köteles tantárgy, ez eszme heves ellenzésre talált, kivált az egyetemek részéről.

Nem csoda. Tévedésben van egyik előttem szólott tisztelt tagja ez értekezésnek, ha azt hiszi, hogy a porosz elsőrendű reáliskolákban a latin nyelvet oly mértékben tanítják, mint a gymnasiumokban. Csak az első osztályban van a latinból nyolcz óra fölvéve, minden további osztályban csökken az órák száma, úgy hogy végre a felsőbb osztályokban három órára száll alá. Tehát a declinálásból elegendő, de az irodalomból minél kevesebb.

„Mi lehet ez oktatás eredménye, elképzelhetjük, ha kitűnő szakemberek panaszát olvassuk, hogy a gymnasiumokban sem tud a latin nyelv

oktatása még Németországban sem annyi eredményt felmutatni, mint azelőtt.

Egy kitűnő szakférfiú írta nem rég, hogy «a classicus nyelvek oktatásában elvesztették a régi módszert, s az újat még nem találták meg!» Rég több körülmény mozdította elő a classicus nyelvek elsajátítását. Mondhatni, az iskola légköre, tannyelv, társalgási nyelv latin volt. Ide járult a sok írás-gyakorlat. A mai cultura más tárgyaknak is követel tért, időt, és pedig nem keveset. S ha még a gymnasiumok sem mutathatnak a classicus nyelvek elsajátításában napjainkban oly eredményt, mint rég; mit várhatni a latin nyelv oktatásától oly intézetben, a mely más tantárgyakkal már merőben túl van terhelve?

A csekély eredmény, a melyet a latin nyelv oktatásában föl tudnak mutatni, oka azon erős visszahatásnak, a melylyel a reáliskolák követelése találkozna, hogy növendékeik egyetemi tanfolyamokra bocsáttassanak. Minden nagy izgatás mellett is, Németországban eddig csak azon reáliskolai növendékek bocsáttattak egyetemekre, a kik a modern nyelvekből vagy a matematikai-természettudományi szakból tanárokká akarják magukat kiképeztetni.

S mennyi megtámadásnak vannak kitéve ezek? Hogyan lehessen román nyelvek tanára, úgy mondanak, a ki alaposan nem érti e nyelvek anyját? Hogyan lehessen középiskolai tanár általános irodalmi műveltség nélkül? Hogy érti

meg társait is, a kikkel együtt kell működnie? A gymnasiumok óvakodnak elfogadni tanárokat azon matematikusokat, a kik a reáliskolákban nyertek előképzést. További engedményekről pedig hallani sem akarnak. Az orvosi facultások az egész német birodalomban tiltakoztak az ellen, hogy reáliskolai növendék orvosi pályára bocsátassék.

Mondják, hogy képesek azok csak egy recipét jól megírni? S aztán tiltakoznak az ellen, hogy az orvosi pálya szakférfiai között műveltség tekintetében az a különbség jöjjön létre, a mely a klasszikai műveltségű és egyoldalú reál irányban képzett egyének között a társadalomban már is tapasztalható. Így állanak Németországban a dolgok. Nálunk, úgy hiszem, várnunk kell, milyennek mutatja az eredmény az új rendszert. Hadd képesítsen továbbra is a reáliskola csupán a műegyetemre.

Ne higyjük, hogy a reáliskolai tantervbe, lényeges módosítás nélkül, olyképen illeszthetjük a latin nyelv tanítását, hogy az valóban megadja azt az előkészültséget, a mi az egyetemi hallgatóktól, mondhatni, minden szakban megkívántatik. Ha pedig lényeges módosításra határozzuk el magunkat a tantervet illetőleg: *állítsuk vissza a felsőbb oktatásra előkészítő középoktatás egységét,*

A RÉGI REMEKÍRÓK ÉS ELLENEI.

(Töredék egy 1853-ban megjelent cikksorozatból.)

Az ötvenes évek elején hazánkban bizonyos ellenszenv kezdett uralkodóvá válni, még a jobb módú szülék között is, a gymnasiumi nevelés ellen. Több oka volt e jelenségnek. Mindenekelőtt visszahatás előbbi, nagyon is egyoldalú gymnasiumi rendszerünk ellen; aztán az újabb politikai viszonyok hatása. A jobb módú magyar szülék irtóztak a gondolattól, hogy német «beamernek» neveljék gyermekeiket. Azt hitték, a gymnasiumi oktatásnak nem lehet más célja. Minek vesződjének tehát gyermekeik a holt latin és görög nyelvvel; tanulják, a mi hasznos az életre, s aztán jőjjenek haza gazdálkodni! Ez volt az uralkodó nézet, a mely ellen életben és irodalomban nem győztünk küzdeni, a kik nemzetünk művelődési érdekeit szívünkön viseltük. Hányszor jutottak eszembe azon napokban Beöthy Ödön szavai, a ki, midőn a forradalom végső

napjaiban nemzetünk jövőjéről beszélgettünk, többek közt megjegyezte: «Csak arra kérlek beneteket, ha véget ér a dolog, ne tegyetek úgy, mint a bukott deák, a ki desperatióból a folyamba dobja könyveit, s a hősi tett után katonának áll! Tanúljatok és tanítsatok tovább; így biztosíthatjátok a jövőt!» — A desperatio fönnebb érintett okoskodása ellen azonban annál nehezebb volt küzdeni, minél inkább kedvezett e nézetnek a kor általános reál iránya, a mely a reáliskolákat akkor Németországban is fölkarolta; s az izgatás, mely Franciaország ultramontán köreiből indult meg, s nálunk is talált pártolókra, a classicusok tanítása ellen. Nem csak a 48-ki mozgalmakért, s különösen Franciaországban a köztársasági irány felülkerülése miatt, hanem a kor vallástalansága miatt is a classicusokat kezdték vádolni. Igen természetes, hogy e vádak ellenében hálás dolog volt azon országra hivatkozni, a mely legkomolyabban, a legnagyobb terjedelemben foglalkozik a classicusok tanításával, s a mely mégis a világ legmonarchicusabb, legvallásosabb állama, s talán az egyedüli, a hová az 1848-ki mozgalmak hullámai sem csaptak át. Főleg ez okból ismertettem 1853-ban a *Pesti Napló* hasábjain több cikkben az angol növelési rendszert Wisének egy éppen akkor megjelent jeles műve után. A következő sorok e cikksorozatból kiszakasztott töredék; azt a részt foglalják magokban, a melyben, az ismertetésen túlmenvén, a classicu-

soknak védelmére kelek. Fájdalom, több tekintetben ma sem korszerűtlen, habár elhallgattak Gaume viszhangjai!

* * *

Ha az angol leczkerendet vizsgáljuk: szükségkép felötlük, hogy sehol sem fordítanak annyi gondot a régi remekírók tanítására, mint Angliában. Délelőtt, délután egymást váltja föl Horász, Homér, Virgil, Euclides, Cicero, majd ismét valamelyik görög prózairó. A philosophia nem is jó elő külön tantárgyúl. Aristotelest magyarázzák. Magát a mennyiségtant is főleg Euklidesből tanulják. Rendszeres történeti leczkék nincsenek. Herodotot és Thukydidest, Liviust és Tacitust olvassák; ezekből tanulják a történetírást, s ezekből merítik a történeti felfogást.

Az angol ifjú, mond Edgeworth, hat-hét éves korában megy iskolába, s 23—24 éves koráig mondhatni kizárólag latin és görög tanulmányokkal foglalkodik.

Az edinburghi főiskoláról olvassuk Wiese leveleiben, hogy ott megkezdették szaktanítók rendszeresen előadni a természettudományokat; és meg kellett szüntetniök.* Nem akadt tanuló. Későbbi korra valók, mondának, mikor különben is e tanulmányok lesznek túlnyomók az életben.

Angol fogalmak szerint az iskola nem növel

* Azóta Angliában is sokat változtak e tekintetben e nézetek.

szakembert. Még az egyetemeken sem engedik, hogy mindenki azzal foglalkozzék, a mivel tesszik. Azt kell tanulnia, a mit, növeléstani nézeteik szerint, minden művelt embernek tudnia kell. A pap mint vicarius, az orvos a kórházak mellett, a jogász az ügyészi gyakorlaton képezi ki főleg magát.

Kétségkívül szintoly túlság, mint a divatos eljárás, mely, mielőtt általános kiképezésről gondoskodnék, mielőtt oly alapot vetne az oktatásnak, a melyre minden tudományos embernek szüksége van, már a kis gyermeknek, pályája kezdetén, bizonyos határozott életirányt jelöl ki.

Nem akarjuk e helyen fölújítani a humanismus és realismus fölötti vitákat. Csak röviden jegyezzük meg, hogy mindkét irányt egyoldalúnak tartjuk magában.

Korunk anyagi érdekek után indul főleg, s ez irányt természetesen az oktatásban is szem előtt kell tartanunk. Kétségkívül. De részünkről azt az ellenszenvet, mely köztünk a gymnasiumi növelés ellen még előkelő szülékben, még jelesebb növelőinkben is mutatkozik, előbbi szintén egyoldalú közoktatási rendszerünk után, csak a viszsza-hatás körtüneményének tartjuk, melyből ki kell épülnünk. Máskor bővebben magyarázzuk ki magunkat. Most legyen elég megjegyeznünk, hogy a hellen-latin oktatás ellen bizonyára nem a reál-tudományok jelesebb képviselői izgatnak. Jól tudják ezek, hogy a természeti tudományok vi-

lágszerte elfogadott műnyelve még mindig a hellen-latin, s legkisebb kilátás sincs, hogy e részben változás történjék. Az újabb fölfedezések is hellen-latin nevet nyernek a keresztségben, s ily neveken veszi át azokat a tudomány. Mikép kívánhatjuk e tudomány tanulását olyan ifjútól, a ki még olvasni sem képes annak műszavait? S a modern nyelvek tanítását nem kellene szükségkép megelőznie legalább is a latin nyelv tanításának? Képzeltető-e a nélkül alapos értése főleg oly nyelveknek, a melyeknek alapja a latin, minők a román nyelvek általában?

Az angol nyelv, mint tudjuk, csak a francia közvetítése által, melyet a normanok vittek át, vett föl némi latin elemet. Általában mindazáltal annyira túlnyomó eleme maradt a germán, hogy p. o. az angol *Mi atyánk* 69 szava közt csak 5 latin eredetű, s *Hamlet* egész monológjában csak 13 szó nem szász gyökű. Mennyire megfordítva áll e viszony a francia nyelvben. S különös mégis, hogy Franciaországból támad szózat a classicusok tanítása ellen, míg Anglia mondhatni túlságos előszeretettel csügg azon.

Macaulay midőn a XVII. században az angol műveltség hanyatlását rajzolja, azt mondja többek közt: «Azelőtt a görög költészet és szónoklat Raleigh és Falklandnak eleménye volt. A görög költészetben és szónoklatban később élvet talált Pitt és Fox, Windham és Grenville. De a XVII. század utolsó felében aligha volt Angliában egy

kitűnő államférfiú, a ki Sophoclesből avagy Platonból élvezettel tudott volna olvasni egyetlen sort.» E mértéket alkalmazva reánk, kérdjük: mi előhaladást tettünk mi e részben azon állapottól, a melyben Anglia a XVII. században volt? S miért, hogy mégis annyira elteltünk a classicusokkal, holott még meg sem izelítettük?

Midőn Angliában némelyek csak korlátozását sürgették a régi remekírók tanításának, és pedig sürgették éppen a reáltudományok nevében: Whewell tudor, a ki főleg matematikai ismereteinek és az exact tudományokban való jártasságának köszönheti nagy hírnevét, fölkiáltott: «ha elveszitek a régi remekírókat, hogy' érthetjük saját classicusainkat!»

A stylus kiképzése is egy részét teszi a növelésnek. Tanítani és gyönyörködtetni: íme minden író föladata. Kétségkívül az oldja meg a föladatot leginkább, a ki a kettőt összeköti: gyönyörködtetve tanít. S hova fordúlhatnánk az irány és művészi forma tanulása végett inkább, mint Athene és Róma örök példányaihoz? Volt-e történetíró, a ki Thukydidesz és Tacitus tanulmányozását fölöslegessé tette volna? Hol találjuk annyira megoldva a nehéz föladatot: az erőt eleganciával párosítani? Hol találunk annyi örök igazságot oly művészi alakban kifejezve? S ha eltelik az olvasó az újabb irodalom divatos termékeivel, üdítő hatással lesz rá mindenkor az

Ilias és *Odysszea*, mint a városi emberre a szabadabb, tisztább lég a természet kebelén.

Az angol növelés szemelőtt tartja e szempontokat. Whewell értelmében mondá Arnold tanár: «minden görög-latin óra angol is legyen egyszersmind».

E részben az angol tanárok nagy lelkiismeretességgel járnak el.

Hogy a gondolat a legtisztább, legszabatosabb alakban nyilakozik a régi remekírók műveiben, s hogy ennél fogva az irány ez örök mintái a legmértőbb, egyszersmind leghasznosabb tárgyai a könyv nélkül tanulásnak is: szükségtelen mutogatnunk.

Honnan van mindezek mellett, hogy a régi remekírók ellen egyszerre annyi felől intéznek támadást? És oly ellenkező táborokból, mint a realismus és a vallásosság képviselői?

Miért nem találkozunk ez utóbbiakkal épen Angliában, a hol a classicusok tanítása, mint láttuk, egészen a túlságig útazik?

Ellenkezőleg. Az angol épen abban találja a görög nyelv tanulása egyik érdekét, mert a szent könyv nevezetes része e nyelven szállott le reánk.

Hozzá tehetnők, hogy latin és görög nyelven szólaltak meg az első keresztyén egyházatyák is.

A kik ez utóbbiak műveit akarják tanítani a régi pogány írók mellőzésével: a forrást akarják bedugni, mely épen azon keresztyén írók megér-

tésére vezet. Mert bármi nagy tisztelettel viseltünk a keresztyénség ez első írói iránt: senki sem fogja állítani, hogy műveikből tanulhatni meg legtisztábban az ó világ tudós nyelveit. Stylus tekintetében messze állanak a régi remek-íróktól. Mikor ők feltűntek, a hellen-latin irodalom már súlyedőben volt. Az erélyt az eleganciával nem sikerült többé oly mértékben párosítani. Rhetori dagály lett uralkodóvá. S a régi forma szabatos tisztaságát az egyházi írókban polemicus szenvedély zavarja. Természetes eredménye ellenzéki állásuknak az ó világ intézményeivel szemközt.

De bármi nagy is az ellentét az ó világ ez intézményei és azon intézmények közt, a melyek amazok romjain keletkeztek: ne higyük, hogy azon jótevő világforradalom, mely Judeából kiindult s megváltoztatta az emberiség viszonyait, minden kapcsolatot szét tépett az ó és új világ között. A történetíró mindenütt kimutathatja a szakadatlanlanság lánczszemeit. A keresztyénség első nagy írói magok is az ó világ iskoláiba jártak. Az ó világ philosophiáját ők ültették át a keresztyénség iskoláiba. Saját műveik is annyira viselik magokon az ó világi műveltség mázát, hogy e műveltség alapos ismerete nélkül azokat sem érthetjük.

Magára a hittanra nézve is tanulságos e történeti szempont.

Nem csupán egy Plato, Socrates képezi az

összekötő kapcsot a keresztyénség és ó világ között. Az újabb időkben vannak és pedig buzgó katolikus írók, kik de Maistre óhajta szerint még a hitregékben is a keresztyéni igazságok előképét keresik. Sepp tudor újabb művére utaljuk olvasóinkat, ki a «pogányságot s annak jelentőségét a keresztyénségre nézve», ha nem is mindenütt philosophiai, de történetibb fölfogással, s mindenesetre tanulságosabb szempontokból fejtegeti, mint Gaume úr és viszhangjai.

E történeti szempont az, melynél fogva az angol, a classicusok iránti nagy előszeretete mellett is, már azért sem helyezné az ó világi életet a keresztyéninek fölébe, mert az tudományellenes dolog volna. Ily visszalépést nem is képzelhet a történetben.

Angliában, mond Wiese, a tudomány és keresztyénség «reflexiótlan» viszonyban állanak egymáshoz. S említi szerző, hogy egy oxfordi, orthodox tanára, Kehle *Christian year* című népszerű gyűjteményében, az ünnepi és vasárnapi olvasmányok közt, a szent írás részletei mellett, Homert, Aeschylust és Herodotot is idézi.

Senkinek sem jut eszébe Angliában ezen megbotránkozni. Senkinek sem jut eszébe keresztyéntelennek mondani az angol növelést, a régi pogány írók tanítása miatt.

Valóban meglepő, mennyire változtak az idők és vélemények.

A keresztyénség történetírói Nero és Diocletian üldözésénél is veszélyesebbnek mondják azon rendszeres visszahatást, melynek élén Julianus apostata állott. S mi volt ellenében a keresztyének egyik legfőbb panasza? Hogy a pogány remekírók olvasását megtiltotta nekik.

Az akkori keresztyének fogták-e föl helyesebben vallásuk érdekeit, vagy a mostaniak, kik a hitehagyott császár rendeletét szeretnék megújítani? Nem vitatjuk.

Részünkről hálás köszönetet fejezünk ki azon középkori szerzetesek iránt, a kik a régi remekírók műveit, az ó világ nagybecsű kincseit, számunkra fönttartották. A történet följegyezte érdemöket, a nélkül, hogy kétségbe vonta volna vallásosságukat.

Ugyanezt mondhatjuk a renaissance kitünő íróiról, a kiket meg sem érthetünk az ókor remekíróinak ismerete nélkül.

Hasonló kegyelettel említi egykor irodalmunk történetírója egy Szenczy, egy Szabó István nevét, kik vallásos buzgalmukkal nem tartják összeférhetlennek oly pogány szellemekkel társalogni, minő egy Tacitus, egy Homér volt.

Láttuk, hogy a classicusok tanulmányozását egy nemzet sem űzi oly kiterjedésben, mint az angol.

S kérjük: hol áll szilárdabb alapon a vallásosság és erkölcsiség, mint Angliában?

Kérdezzük továbbá: hol áll szilárdabb alapon

az egyeduralmi kormányforma, mint az angolok közt, a kik Európában leginkább ismerik és tanulják az ó világ köztársaságainak irodalmát?

Kérdhetnők végre: a fölforgató tanok általában hol találkoznak kevesebb rokonszenvvel, mint Angliában?

Azok ellenében, kik a classicus növelés veszélyes következményeiről szeretnek beszélni, az 1848-ki európai mozgalmakra hivatkozik az angol. Mennyi emésztetlen általánosságot összebeszéltek — úgy mond — akkor a német ifjak államról, társadalomról és jogokról. Anglia érintetlen maradt e mozgalmaktól. Az angol oktatási rendszer minden szabadelműsége mellett sem növel idealistákat, politikai rajongókat. «Sie fassen das Allgemeine des Staats nur in der Verbindung mit dem gegebenen Individuellen, dem historisch gewordenen auf», — úgy mond Wiese.

Az angol ifjú túlságosan is ragaszkodik, elvekre nézve, a történeti iskolához.

S ez érzület táplálására szükségkép befolyása van a latin nyelvnek, mely nem csak az ó világ, hanem a középkor irodalmának és közéletének is nyelve. E nyelven írvák az angol nép legrégibb törvényei, az angol szabadság legrégibb biztosítékai; e nyelven szólnak nagy részben az ősi krónikák, a nemzet hajdani dicsőségének s intézményei fejlődésének emlékiratai.

Már e források használhatása végett is szük-

ségesnek tartja az angol a latin nyelv tanulását.

Míg ennélfogva a classicusok tanulmánya egyfelől az összes újabbkori műveltség alapjával ismertet meg: egyszersmind a nyelv ismerete által a középkort mintegy kapcsolatba hozza a jelennek s így közvetve az angol nemzeti érzelmeiket is előmozdítja.

A tudományok föléledését azon kortól datálja a világtörténet, midőn főleg Konstantinápoly bukása után, olvasni kezdték a régi remekírókat. S a középkor folytán jó ideig Róma nyelve volt az újabb nemzetek első növelője.

A classicus növelési rendszer okkép mintegy átvezeti a gyermekembert mindazon stádiumokon, a melyeken a gyermek-emberiség átment, míg fejlődése jelen fokára emelkedett. A mely művek képezik egyetemes műveltségünk alapjait, ugyanazok szolgálnak mintáiúl az angol tanuló ifjuságnak.

E minták sokkal becsesebb maradványai az ó világnak, mint a festészet és szobrászat azon emlékei, a melyeknek lerombolását «Vandalismus» névvel bélyegezte meg a történet. Minő kifejezéssel bélyegzi meg egykor a törekvést, a mely e még fönnmaraadt remekeknek, az emberi szellem ez örök becsű műveinek, izent korunkban irtóháborút?

De talán hosszasan is szóltunk e kérdésről czikkeink egyéb tárgyaihoz képest.

Mentsen bennünket az ügy fontossága, napi érdeke; mentsen a körülmény, hogy az az izgatás, mely az ókor remekíróinak tanítása ellen, egyfelől az egyoldalú realizmus, másfelől az ultramontanizmus táborából indított, nálunk is törekszik tét foglalni.

A POLGÁRI OSKOLÁKRÓL.

(Az 1879 ápril 26-án tartott miniszteri enquéten.)

Helyes közoktatási rendszernek csak az mondható, a mely a nemzet minden osztálya szükségét törekszik kielégíteni.

Van a nemzetnek egy nagy osztálya a melynek szellemi szükségét az elemi oktatás távolról sem elégíti ki, az az oktatás pedig, a mely a fensőbb oktatásra készít elő, túlszárnyalja, a melynek módja is akarata is van tovább taníttatni a gyermeket, mint a szegényebb, kevésbé művelt néposztályoknak, de a tanításban rövidebb idő alatt kíván czélt érni, mint azok, a kik tudományos pályára készítik elő gyermekeiket; a melynek ennél fogva a népiskola kevés, a gymnásium és reáliskola meg sok. A nemzet ezen nagy osztálya számára is gondoskodni megfelelő tanintézetekről oly feladat, melyet ma már, a midőn a középosztály közgazdasági és politikai tekintetben is oly fontos tényezővé vált, egy nemzet sem téveszt.

het szem elől közoktatási rendszerének megállapításánál.

Igy állottak elő külföldön a reál és polgári iskolák különféle nemei; így közelebb az ú. n. «Mittelschulék», a melyek azért neveztetnek így, mert középhelyet foglalnak mintegy a népiskolák és a fensőbb oktatásra készítõ tanintézetek közt.

E szükség érzete idézte elő hazánkban is a polgári iskolát, nem a polgári rendről vevén nevét, hanem onnan, hogy azt az általános műveltséget van hívatva megadni, a melyre egy tudományos pályára nem törekvő, jobb módú, művelt magyar állampolgárnak nélkülözhetetlen szüksége van. Mert nem csupán a városi középosztályra számított a törvényhozás e tanintézetek felkarolásában: hanem nagy községeink azon jómódu mezei gazdáira is, a kik keveselvén a mit a népiskolákban tanulhatni, ha volt községökben egy öt-hatéves tanfolyamú csonka gymnásium eddig is, azt is végig járatták gyermekeikkel. Pedig ezen intézetekben sokat tanítottak, a minek csak az vehette hasznát, a ki tovább képezte magát; és sokat nem tanítottak, a mire annak, a ki a tanfolyam bevégezése előtt lépett az életbe, szüksége lett volna.

A reáliskolák kísérletet tettek olyan tantervvel, mely a midőn a fensőbb oktatásra, a műegyetemre készít elő, a nemzet azon nagy középosztálya igényeit is kielégítse, a melyről itt szó van, a mely nem megy fensőbb oktatásra. Tudjuk mi

volt az eredmény. Kettős czélt tűzvén magok elé az érintett tanintézetek, egyiknek sem feleltek meg, mint rendesen szokott lenni oly tanintézeteknél, a melyek több irányt vélnek szolgálhatni. Se azon osztályt, mely nem megy fensőbb oktatásra, nem látták el kellő általános műveltséggel, se a műegyetemre nem adták meg a kellő előképzést. Belátták végre, hogy egy tanintézetnél a főczélt nem lehet mellékezeléssel miatt feláldozni. Új tanterv hozatott be, tekintettel a reáliskolák, mint a műegyetemi fensőbb oktatásra előkészítő középiskolák föladatára.

Most már a reáliskolák alsó osztályai is e fő, ez egyedüli célra dolgozván tervszerűen, ki nem látja át, hogy a nagy középosztály gyermekeinek, a kik fensőbb oktatásra nem mennek, a reáliskolákban még kevésbbé lehet helye, mint eddig. Ez intézetekről is, szintoly mértékben, mint a gymnásiumokról, elmondhatni most már, hogy alsóbb osztályaikban sokat tanítanak, a minnek csak az veheti hasznát, a ki az összes tanfolyamot végezi, és sokat nem tanítanak, a mire annak, a kinek az egész tanfolyam bevégzésére se módja, se ideje, az életben szüksége volna.

S mit látunk mindezek mellett is?

Mind a gymnásium, mind a reáliskola alsóbb osztályai telvék tanulókkal, a kiknek három-négyötödrésze a tanfolyam befejezése előtt kimarad az iskolából, nagy része pedig legfőlebb a negyedik osztályig megy föl. Ide is csak azért, mert

bizonyos szakiskolákra a középiskolák négy osztálya nyújt képesítést.

Kettős baj. Először magokra e növendékekre nézve. Nemcsak azért, mert olyan iskolába járnak, a melyben sok adatik elő, a minek hasznát nem vehetik, sok nem adatik elő, a mire szükségök volna, hanem azért is, mert a mi előadatik is, nem úgy adatik elő, a mint nekik kellene. A gymnásium és reáliskola alsóbb osztályai ugyanis szoros kapcsolatban állván a felsőbbekkel, azokkal egy közös célra működnek. És csak e célra működni feladatuk. Csak az összes osztályok fejtik ki azt az összhangzó, általános műveltséget, a melyet megadni hívatvák a tudós középiskolák. Ez intézetek alsóbb osztályai tehát teljes összhangzó, általános műveltséget nem nyújtanak tudományos pályára nem menő közép-osztályunk számára, se külön szakiskolákra előkészítő intézetek feladatának nem felelhetnek meg, rendeltetésök levén kizáróan azt készíteni elő, a mi saját felsőbb osztályaikban találja betetőzését. De nem kisebb bajt okoz másodszor a felsőbb oktatásra nem menő tanulók tódulása a gymnásiumok és reáliskolák alsóbb osztályaiba magoknak ez intézeteknek is. Nem is emlitem az egészségi tekinteteket, a melyek különben is szűk és rossz iskola-épületeinkben az osztályok túltömöttsége ellen szólnak. Csak egy paedagogiai szempontot emelek ki. Ilyen mindenekelőtt a párhuzamos osztályok állítása, oly növendékek

számára, a kik egy pár év múlva oda hagyják az iskolát, segéd vagy óradíjas, gyakran még nem is képesített kezdő tanárokkal. Vagy nagy tömeg együtt tanítása, a mely minden lelkiismeretes tanítót tönkre tesz. Mellőzván a korrektúra, az ismétlés terheit, az osztályozás nehézségeit, a tanárnak egyénenként képző hatása mondhatni szintúgy lehetetlenné van téve, a mint meghiúsul törekvése, az osztályt egy közép színvonalra emelni.

Úgy hiszem, t. értekezlet, nem kell bővebben indokolnom, mennyire szükséges azon elemek tömeges tódulását, a melyek — mondhatni — csak vendégképen, csak egy pár évig foglalnak ott helyet, elvezetni gymnásiumainkból és reáliskoláinkból, oda a hol szükségeknek inkább megfelelő oktatást adnak, a hol rendszer és módszer egyaránt az ő és csupán az ő szükségéik kielégítését tartja szem előtt.

Íme, uraim, nemcsak jogosúltsága, de okvetlen szüksége olyan összhangzó, általános műveltséget nyújtó tanintézeteknek, a melyek a népiskolák és tudós középiskoláink között foglalnak helyet.

Ma már csaknem általánosnak mondhatni paedagogiai körökben a nézetet, hogy ezen új középiskolák tanfolyama legalább hat évre terjesztendő s hat éven túl nem terjedhet. Mint más középiskoláink, ez új középiskola is az elemi népiskolák negyedik évfolyamához csatlakozik.

Miért várná be, míg a gyermek az ötödik és hatodik osztályt is bevégezi, egyetlen elemi tanítótól, a ki minden tárgyat s gyakran több osztályt egymaga kénytelen oktatni, töredékesen tanulva ugyanazon tantárgyakat, a melyeket ez új középiskolában terjedelmesen, alaposabban tanulhat, magasabb képesítéssel és szakképzettséggel bíró tanítóktól és tanároktól?

Alig tehetni föl, hogy jobbmódú középosztályunk is, a melynek oktatásáról itt szó van, tizenhat éven túl is iskolába járassa gyermekét. Egy része a gyermekeknek már tizennégy éves korán túl elhagyja az iskolát. Az új középiskola négy osztálya már ezeknek elegendő általános ismereteket nyújt akár gyakorlati életpálya tanulására, akár középszakoktatásra kívánnak menni. Azt a bevégezett általános műveltséget azonban, a mely az üzlet emberét értelmes, öntudatos munkásságra képesíti, komoly erkölcsi tudattal látja el s a művelt honpolgár színvonalára emeli, csak oly tanfolyam képes megadni, a mely legalább is hat évre terjed.

A mi polgári iskoláink egészen megfelelnek az érintett kellékeknek, a melyeket az új középiskola szervezését illetőleg csaknem egyértelműen felállítanak a paedagógok. Hiszen, a mint kezdetben kiemeltem, az eszme, az intézmény nem új; csak szabatosabb formulázása tartatott fenn e kornak, a mely mondhatni az egész művelt világban a középosztály műveltsége emelé-

sében ismerte föl egyik elutasíthatatlan, egyik legfőbb kulturai föladatát. Oly föladat, melyet eddig a fensőbb népiskola különböző neveivel s a reáliskolák szervezetének különböző combina-
tióival véltek megközelíthetni. Legyen elég csak a német alsóbb és felsőbb polgári iskolákat, és a másodrendű csonka reáliskolákat említenem. Épen ez az ingadozás a fensőbb népiskolák és a tudós középiskolák érintett surrogatumai között tette szükségessé az új középiskola célját és fogalmát meghatározni, s helyét a nemzet köz-
oktatási rendszerében kijelölni.

A mi polgári iskoláinkat, mint a felsőbb nép-
oktatási tanintézetek egy fensőbb nemét szervezi a törvény. Mint Ausztriában és némely német államokban. Egészen megfelelően a közoktatási rendszer elfogadott osztályozásának, mely nálunk maiglan népiskolai, közép és fensőbb oktatást különböztet meg, középiskolák alatt azon tan-
intézeteket értvén, a melyek a fensőbb egyetemi és műegyetemi oktatásra készíteneek elő. Ily értel-
mezés mellett a polgári iskolák a népiskolai tör-
vény keretébe voltak legezélszerűbben beilleszt-
hetők mindaddig, míg a középiskolák rendezésé-
ről szóló törvény olyan értelmezést nem nyújt a középiskolákról, a mely a polgári iskolákra is alkalmazható lesz. S tanácsos volt-e az új intéz-
mény behozatalát a középiskolák rendezéseig elhalasztani? Mellőzöm azt a kérdést, vajon megértethettük volna-e a chablonok embereivel

akkor a hat osztályú reáliskolák mellett egy új hat osztályú középiskola szükségét? Legyen elég csak constatalnom a helyzetet. Ma már 61 polgári iskolában nyer középosztályunk több műveltséget, mint a mennyit a népoktatás más intézetei nyújthatnak; míg középiskolai törvényünk maig sincsen. S aztán polgári iskolák, mint népiskolák, állítására kötelezhetők voltak a nagyobb községek: míg a középiskolákra nézve sehol sincs annyira kifejlődve az a nézet, mint nálunk, hogy ily intézetek állítása és fentartása csupán vagy főleg az állam dolga. Igaz, hogy az állam polgári iskolák állításában segélyezéssel is támogatott egyes községeket; de sok község van, mely fiai és leányai számára a népiskoláknál magasabb műveltséget nyújtó polgári iskolákat egészen saját erején hozta létre és tartja fenn.

Részemről több súlyt helyezek a lényegre, mint a névre, mint az osztályozásra, habár annak is elismerem fontosságát. De mikor Németországban is halljuk a panaszt, bár mennyire elismerik az intézmény fontosságát, hogy az új Mittelschule nevezet oly nehezen jut elismerésre. Másfelől meg örömmel látjuk, hazánkban is, hogy a községek nagyrésze felfogja az új tanintézetek valódi középiskolai jellemét. Nem is szölok a fővárosról, a hol kezdettől fogva elsőbbséget adtak a polgári iskolák tanszékei betöltésénél oly tanároknak, a kik középiskolákra az egyetemen nyertek képesítést. Alig hiszem, hogy

tévednék, a midőn azt állítom, hogy a polgári iskolák tanítói személyzetének több mint ötven százaléka középiskolai tanári oklevéllel bír; míg a többinek szintén nagyobb képesítése van, mint a népiskolai tanítóknak. És a mi legjobb kilátást nyújt a jövőre, teljesen értik, teljesen fölfogják a polgári iskolák hivatását számosan e tanintézetek tanárai és tanítói közül.

Annál örövendesebbek e tények, e jelenségek, minél több nehézséggel kellett küzdenie az új intézménynek eddig hazánkban is. A népiskolai tanítók egy része ellenszenvvel viseltetett az új intézet iránt, a mely a felső népiskola mellé, sőt fölébe állíttatott, nagyobb képzettségű tanítókkal. A középiskolai, főleg reáliskolai tanárok egy része pedig vetélytársat látott az új intézetben, a mely előbb utóbb tanítványaik egy részét elveszi, nem fontolva meg, hogy ez idő bekövetkezését saját intézeteik érdekében is a tudós középiskolák tanárainak kellene leginkább örömmel üdvözölniök. Ide járult egyes vidéki urak magán érdeke, a kik fensőbb oktatásra kívánják képesíteni gyermekeiket, de természetesen minél tovább óhajtván a szülei ház körében tartani, örülnek, ha egy esonka, zuggymnasium vagy alreáliskola van közelükben. Hogy e zuggymnasiumok, zugreáliskolák a vidék, a községi tanulók nagy többsége érdekének nem feleltek meg, hogy ezek érdekének, szükségének inkább megfelel a kiválóan számukra alkotott polgári

iskola: magok is kénytelenek voltak elismerni. Nem akadályozhatván meg ily tanintézet alkotását, igyekeztek azt, miután létrejött, egy pár tanuló, saját fiaik érdekében céljától elterelni. Így állottak elő, a törvény ellenére a latint mint köteles tantárgyat tanító polgári iskolák. Ha nem sikerült a zuggymnasiumot megtartani, vagy ilyen tanintézetet hozni létre, az új tanintézetet kell azzá alakítani át. Más országokban is előfordul e panasz. Villari panaszolja, hogy Olaszországban a községek egy pár úr kedvéért algymnasiumot tartanak, elhanyagolva a népoktatást. S a porosz felső polgári iskolák ellen csaknem általános a panasz, hogy a gymnasium alsóbb osztályai számára is elő akarják készíteni növendékeiket. Egyáltalában alig vannak intézetek, melyeket minden vidék s minden vidéken minden érdek inkább igyekeznék saját szükségéhez alkalmazni, módosítani, mint a felsőbb népoktatási intézetek vagy az azoknak megfelelő középiskolák. S tagadhatni-e, hogy ez irány bír jogosúltsággal a vidékek érdekeit tekintve. Polgári iskoláink tanterve is kellő tekintettel van erre. Nem lehet azonban tekintettel oly külön érdekekre, a melyek az intézet céljaival, azok érdekeivel, a kikért sajátlag fennáll az iskola, ellenkeznek. Ily visszaélések, a hol előfordulnak, kétségkívül orvoslandók. Nálunk nem ezt teszik. Nem az a törekvés, hogy eredeti tisztaságában megőriztessék a polgári iskola szerve-

zete, s minden mellékezel káros befolyásától megóvassék. Nálunk az egyes vidéki visszaélésekből, a mint nem rég láttuk, egyescsk a vidékről, a kiknek talán épen módjában állana orvosolni e visszaéléseket, fegyvert kovácsolnak maga ellen az intézmény ellen. Minek az új iskola, mondják, ha csak azt teszi, és pedig hiányosabban teszi, a mit más középiskoláink? Csak a felsőbb népiskola felállításának áll útjában!

Nem szükség ismételnem, hogy a polgári iskola, mint középiskola, a midőn ugyanazon tantárgyakat tanítja is, a melyeket a tudós középiskolák alsóbb osztályai tanítanak, nem azt teszi, a mit e tudós középiskolák. Említettem már, hogy a középiskolák több mást is tanítanak, a mire a középosztálynak, mely fensőbb tudományos oktatásra nem megy, nincsen szüksége. A polgári iskola épen azért, minthogy ezt a több mást, a minek saját növendékei nem vehetik hasznát, nem tanítja, azt, a mire ezeknek szüksége van, a mint a törvény is rendeli, kimerítőbben, alaposabban, saját növendékei céljainak, érdekeinek megfelelőbben taníthatja. Míg a tudós középiskolák alsóbb osztályai, mindazt a mit tanítanak, úgy tanítják, hogy az a fensőbb osztályokban nyeri betetőzését: az új középiskola föladata, ha nem is olyan tudományos módon, az ismeretek egyes ágaiból egész, befejezett oktatást adni. — Ugyanaz a föladat, a mire a fensőbb népiskola is törekszik. De összehasonlíthatni-e két oly

intézet eredményét, a melyek közül ugyanazon tárgyakat az egyik három, a másik hat évi tanfolyamban adja elő, tanítókkal, a kiknek képe-
sítése sem egyenlő? Senkinek sem jutott még eszébe állítani, hogy a felsőbb népiskola növendéke, akár értelmi fejlettség, akár tudományos képzettség tekintetében kiállja a versenyt a középiskolák öt osztályt végzett növendékeivel. Pedig egyik és másik tanuló ugyanannyi évet töltött iskolában, miután a felső népiskola a hatodik elemi osztály fölébe van állítva. Hogy tekinthetné versenytársának a magasabb képzettségű tanító erővel ellátott hat osztályú polgári iskolát a felsőbb népiskola? Községre nézve, mely a középosztály gyermekeit magasabb műveltségben kívánja részesíteni, mint a mennyit az elemi oktatás nyújt s a melynek módjában van polgári iskolát is állíthatni, lehet-e perczig is ingadozni a választásban fensőbb népiskolai tanintézeteink között? Eddig pedig még főleg csak ugyanazon tantárgyak nagyobb vagy kisebb terjedelemben, kimerítőbb vagy töredékesebb, alaposabb vagy fölületesebb oktatása volt tárgya egybevetéssemnek. Nem is érintém a polgári iskola egyéb tantárgyait, a melyek a fensőbb népiskolában nem adathatnak elő, holott egy nemzet középosztálya műveltségének szükséges alkatrészei. Vegye elé bárki s vesse össze a két tanintézet tantervét és szervezetét, azonnal meggyőződhetik, mennyire őszinte barátja középosztályunk, mond-

hatni nemzetünk nagy része művelődésének, a ki a miatt emel panaszt, hogy a polgári iskola háttérbe szorítja a vagyonosabb községekben a fensőbb népiskolát.

A népoktatás azon szóvivőivel, a kik a községek és az állam költsézését a fensőbb népoktatásra általában kárhoztatják, míg az elemi oktatás szüksége teljesen el nincsen látva, alig volna érdemes szót váltani, ha oly számosan nem volnának, s ha mindannyiszor, minden téren nem találkoznánk fölszólalásaikkal. A legveszélyesebb tévtanok egyike, a mit a népoktatás e látszóan oly buzgó apostolai hirdetnek. Nem ismerése vagy merő ignorálása az emberi művelődés összes történetének, a mely azt mutatja, hogy mindenha és mindenhol felülről terjedt alá a világosság. Az egyetemek keletkezése jelöli az újkori művelődés kezdetét. A fensőbb oktatás képezi az alsóbb iskolák tanárait és tanítóit. Fensőbb oktatás nélkül tehát nem is lehetséges a népoktatás. A fensőbb oktatás fejlődésétől, haladásától függ a népoktatás fejlődése és haladása. Olyan rég elismert, annyira általános igazságok ezek, hogy az ember ismételni is restelli, mint közhelyeket. Nem csekélylem én az elemi oktatás fontosságát. Tudom, hogy az viszont, az előkészítés, az alapvetés által megkönnyíti a fensőbb oktatás munkáját; tudom, hogy az, a hol megfelel hivatásának, szellemileg is, erkölcsileg is emeli a népet. De a ki azt a csekély műveltséget, a melyet a legjobb

népoktatás is nyújthat, a nemzetek sorsa intézésére elegendőnek véli, nem kisebb tévedésben van, mint a kik annyiszor ismétlik azt a nevetséges phrasist: hogy a német iskolamesterek győzték le Franciaországot. Moltke, a mint tudjuk, azonnal sietett devalválni a német iskolamesterek kérkedését. Mellőzöm itt most, a mit Moltke fölvetett, az állam és hadsereg befolyását egy nemzet növelésére. Legyen elég megjegyezni, hogy nem az írni és olvasni tudók százaléka dönt a nemzetek sorsa fölött, hanem az a nemzet áll meg diadalmasan a nagy verseny minden terén, a melynek nagyobb tudósai, államférfiai, hadvezérei, kitünőbb ügyvédei, orvosai, hivatalnokai, tanítói, művészei, műveltebb kereskedői, mezei gazdái és iparosai vannak. Főleg a fensőbb és középosztályok műveltsége a döntő azon állásra nézve, a melyet a népek nagy családjában valamely nemzet elfoglal. Ezért áldozik minden művelt nemzet aránylag többet a közép- és fensőbb oktatásra, mint az elemi oktatásra. A radical democratia hóbortja, hogy a tudományt szintügy megoszthatni, mint a vagyont, a politikai jogokat. A tudomány csak kevesek kiváltsága marad minden viszonyok közt. A ki a közoktatás terén nvelirozásra törekszik, a köztudatlanság színvonalára igyekszik alászállítani nemzetét. A fensőbb oktatás hanyatlását gyors léptekkel követné a népoktatás hanyatlása. De hiszen hallám mondani, nem is az a törekvésök a népnevelés e «par

excellence» apostolainak, hogy a már létező fensőbb oktatás elhanyagoltassék; hanem csupán az, hogy új áldozatokkal ne fejlesszessék, míg a népoktatás szükséglete el nincsen látva. Mit teszen az egyebet, mint a fensőbb oktatás elhanyagolását végtelen időkre? Mely nagy, vagyonos, művelt nemzete a világnak dicsekedhetik, hogy a népoktatás szükségét már sikerült vagy csak a közel jövőben is sikerül teljesen ellátnia? Éjszak-Amerikában, ingyen oktatás mellett, és oly terhes iskolai adóval, a mely több államban már a tőkét támadja meg, az utolsó census szerint az összes lakosok ötödrésze, s a feketéket és irföldi bevándorlottakat kivéve is, még a lakosság $10^{3/4}$ százaléka nem tudott írni és olvasni. Mit mondjunk az európai nagy államokról? Még a leghatalmasabb, a legvagyonosabb államokban is csak lassú, folytonos fejlesztésről lehet szó a népoktatás terén. S már fentebb érintém, hogy azon tényezőknek, a melyek e fejlődést biztosítják, egyike épen a fensőbb oktatás emelése, annak üdvös visszahatása a népoktatásra. Csak azt kell még megjegyeznem, hogy a fensőbb népoktatás a népoktatásra általában szintén üdvös és fejlesztő hatással van. A népoktatás az állam irányadó és ellenőrző befolyása alatt, főleg a községek és felekezetek áldozatkész közreműködése által fejlődhetik. S minél műveltebbek a községek és felekezetek előjárói, minél műveltebbek a nép vagyonosabb osztályai, annál inkább fölfogják a közoktatás hasznait

annál inkább kifejlik bennök mind a képesség, mind a hajlam és áldozatkészség a népoktatás ügyét előmozdítani. Egy hivatalos jelentés szerint az osztrák tartományokban azon mértékben emelkedik a buzgóság az iparos tanulók oktatása iránt, a mint szaporodnak a mesterek, a kik magok is végeztek ipariskolát. Oly igazságok ezek, a melyeket minden nép művelődési története igazol. Egyes községekben szintűgy áll, mint az államokban, hogy felülről terjed alá a világosság. A mely állam ennelfogva a nép jobbmódú fensőbb osztályainak, a nemzet e nagy középosztályának művelését elhanyagolná, általában vétene a népoktatás érdekei ellen. A mit a nemzeti közoktatás rendszere egyik főkellékének mondtam, hogy egyszersmind a nemzet minden osztálya oktatását fölkarolja, határozottan elmondhatni a népoktatás rendszerére is. Népoktatási rendszer, a mely csak az elemi oktatásra terjed s a fensőbb népoktatás együttes, párhuzamos fejlesztéséről nem gondoskodik, a nép érdekének egyáltalában nem felelhet meg. A hasznos ismeretek terjesztése a nép között valósággal csak a felsőbb népoktatással veszi kezdetét. Mire képes még általában elemi oktatásunk, mutatják a középiskolák hivatalos jelentései a miniszteri előterjesztésben.

Ám fejlesszük tehát egyidejűleg az elemi és fensőbb népoktatást: hallám mondani, de minek kétféle fensőbb népiskola?

Ha ma volna szőnyegen egy új népiskolai

A nagy, közöki, főbb kérdései.

törvény alkotása, ezt a kérdést kétségkívül érdekes volna megvitatni. S talán nem volna nehéz dolog megmutatni, hogy a községeknek vagyoni viszonyaik szerint szintűgy választást lehetne adni a négy és hat éves polgári iskola közt, mint ma a felső népiskola és polgári iskola közt. A fensőbb népoktatás ügye bizonyára nem vesztene ily egyszerűsítés által. De kérdem, érdemes-e most, a midőn minden téren, a közoktatás terén is annyi a törvényhozás teendője, a népoktatási törvényt oly lényeges részében revisio alá venni s a chablonok embereinek a hat, nyolcz vagy nem tudom hány osztályú népiskolák pártolóinak meddő vitáját s mindazon ellentétes nézeteket, rokon- és ellen-szenveket, tévtanokat, a melyeket föntebb is érintettem újra fölidézni — csupán a rendszer egyszerűsítése végett? Nem látjuk-e, hogy a fensőbb népoktatás terén másutt sincs meg az az egyszerűség, sőt nagyobb változatosságot hozott be koronként az élet és a törvényhozás? Említettem magában Poroszországban is az alsó és felső, latint tanító és nem-tanító polgári iskolák mellett, a csonkább vagy kevésbbé csonka másodrendű reáliskolákat. Mennyivel egyszerűbb a mi rendszerünk? A hatéves elemi oktatás betetőzéseül felsőbb népiskola három évi tanfolyammal; s azon elemek számára, a melyek városokban eddig is a középiskolák alsó osztályaiba tódultak, az új középiskola, az ő szükségüknek megfelelő szervezettel, hat éves tanfolyammal. S a kétféle fensőbb

népiskola egyaránt fejlődésnek indult. Csaknem egyenlő számmal állanak fenn. Mind a kettőnél szükség volt eleinte egyes esetekben állami segéllyel támogatni a községek áldozatkészségét. De számos község van, a melyek minden segély nélkül saját erejükön hozták létre s tartják fenn fensőbb népoktatási intézeteiket, különösen polgári iskoláikat is. S örömmel hallottuk a hivatalos adatot, hogy a nagyobb községek hajlama inkább a tökéletesebb intézetek, a polgári iskolák felé hajlik. Másrészről több község a vidék szüksége szerint már gazdasági vagy iparos oktatással toldotta meg fensőbb népiskoláit. Miért ez öröndetes, ez egészséges fejlődést megzavarni a fensőbb népoktatás újraszervezésével, vagy e kérdésnek csak fölvetésével is?

A fenső népiskolák és polgári iskolák tanulóinak száma felülmúlja már is a reáliskolák növendékeinek számát. Csupán a fiú-iskolák növendékeit értjük; nem is említve a nagy hasznót, a melyet különösen a polgári iskolák a leánynövelés terén tesznek. S meg kell jegyeznünk, hogy a polgári iskolák oly körökben hódítanak főleg, a melyek eddig fensőbb népoktatásban nem részesültek, növendékeik szaporodása még eddig csak igen kis mértékben esik a középiskolák rovására. A reáliskolák veszteségét feltaláljuk azon szaporaságban, a melylyel a gymnásiumok dicsekedhetnek. A szülők természetesen nem könnyen tudják magokat elhatározni, mire nevel-

tessék tíz éves gyermekeiket. Hogy az elhatározást minél hosszabbra halaszthassák, oly intézetbe küldik gyermekeiket, a melyből legtöbb irányban lehet menni. Tudományos pályákra képező középiskoláink ez okból nem könnyen menekülhetnek a ballaszttól, a mely alsóbb osztályokat terheli. Leginkább úgy véltek segíthetni ez intézeteken, ha a középoktatási intézetek egyáltalában úgy szerveztetnek, hogy az átmenet egyikből a másikba, legfőlebb egy tantárgy utánpótlása mellett, legalább az első években lehetővé tétetik. A magyar törvényhozás, a polgári iskolák szervezése alkalmával is kimondotta ezt az elvet. Azonban mit tapasztaltunk? Ma már a tudományos pályákra képező középiskolák, a gimnáziumok és reáliskolák alsóbb osztályainak szervezése is sokban eltér, a mint e körülményre az enquête egyik t. tagja is figyelmeztetett bennünket. Minél inkább uralkodóvá válik az egyes tanintézetek szervezésében azon intézetek főczélja; minél szorosabb összhangzásba hozatnak e főczél szem előtt tartása mellett az egyes intézetek alsó és felső osztályai: annál nagyobb ellentétek állanak elő a különböző középiskolák alsó osztályai között is. S ez ellentétek kiegyenlítése azon intézetek rovására történik, a melyeket az előbb rendezett intézet szervezéséhez utóbb kell módosítani. Sajnosan kellett ezt érezniök a polgári iskoláknak, a midőn majd a reáliskolák, majd a gimnáziumok szervezetében tett módosítások

szerint az ő tantervökön is minduntalan módosítások tétettek. Nem csoda ennél fogva, ha mindinkább uralkodóvá kezd válni a paedagógok közt az a nézet, hogy az egyes tanintézetek szervezésénél egyedül azon intézetek célja lehet irányadó; s hogy minden intézet csak azon növendékekre lehet tekintettel, a kik az intézet részére kijelölt irányban kívánják magokat kiképeztetni.

De minél hajlandóbbak vagyunk elfogadni e nézetet: annál szükségesebbnek kell tartanunk, hogy a közoktatási törvényhozás és kormányzat az ingadozó szülék tájékoztatására, s elhatárolásuk könnyítésére tegye meg mindazt, a mit lehet.

Sokkal inkább uralkodó az anyagi, a kenyérkereseti irány még felsőbb oktatásunk terén is, hogysem rossz néven vehetnők a középosztály azon részének, mely tudományos pályára nem törekszik, ha tudni akarja az előnyöket, a melyeket, több évi oktatás után, kellő általános műveltség megszerzése mellett, várhat gyermekei részére. Szükséges e végett mindenekelőtt határozottan kijelölni a polgári iskolák, mint előkészítő intézetek kapcsolatát más tanintézetekkel, mint például a praeparandiával s a közép gazdasági, kereskedelmi, iparos szakiskolákkal; meghatározni, mely tanintézetekre készít elő, mely életpályákra ad képesítést a polgári iskolák négy osztálya, melyekre képesít az egész tanfolyam bevégezése. Mennyi hivatal van a kezelő és államüzleti szakokban, a postánál, távirdánál, vasutaknál, inté-

zeteknél, vállalatoknál, a melyekre az a műveltség, a melyet a polgári iskolák nyújtanak, teljesen elegendő. S ha megadatott a hatosztályú reáliskola bevégezése után az egy évi önkénytelenség előnye, lehet-e ok megtagadni attól, a ki a polgári iskola hat osztályát sikerrel végzi be? Ez az előny bizonyára jótékony hatással lesz e tanintézet felsőbb osztályainak emelésére is.

Még egy kérdésre nézve kell nyilatkoznom ezuttal. S ez: a felsőbb népiskolák és polgári iskolák viszonya általában a szakoktatáshoz.

Hogy ez a viszony nem lehet egyéb, mint alapvetés, mint előkészítő oktatás: úgy hiszem már a fentebb mondottakból következik. A szakoktatás minden irányban szükséges: de minden ország tapasztalása mutatja, hogy csak úgy lehet sikeres, ha elegendő általános ismeretre támaszkodik. A szakoktatás csak ez általános ismeretek külön irányokban alkalmazása. S a munkás növelését az ember kiképzésének kell megelőzni. Különben csak gépeket nevelünk. S még csak nem is értelmes gépeket: mert hiszen az értelmességet épen az elmélet megértése adja meg.

Innen következik, hogy a szakoktatást nem lehet az általános képzettséget nyújtó oktatás rovására fejleszteni. Következik továbbá, hogy azzal összekötni sem lehet, ha mindkét czélt föl nem akarjuk áldozni. Szintoly esztelen törekvés, mint a ki egy időben akarná építeni az épület alapját és falait. Előbb az alapot kell megvetni az

oktatásban is, hogy legyen mire építnünk. S a ki tudja mily föladat a gyermekben felköltetni, kifejezteni a lélek különböző tehetségeit, a ki tudja mily nehéz, csaknem lehetetlen azon viszonyok között, amelyek közt népiskoláink vannak, eleget tenni csak annak a programnak is, a melyet a törvény népiskoláink elé kitűzött: nem fogja még súlyosabbá, még inkább lehetetlenné akarni tenni ez iskolák feladatát az által, hogy oly ismeretek tanítását is követelje tőlök, a melyeknek megértésére a népiskola tanulói nem lehetnek előkészítve. A népiskola szükségkép szem előtt tart bizonyos gyakorlati irányt minden tantárgy oktatásánál; de nem lehet egyszersmind szakiskola vagy ha ez is törekszik lenni, még kevésbé válik alkalmassá saját föladata megoldására is. A szakoktatást tehát alsóbb és közép fokon szintűgy a népoktatási tanintézetek fölé kell állítani, mint a hogy a tudós középiskolák fölé van állítva a felsőbb szakoktatás.

Ezért utasította a képviselőház a közoktatási miniszteriumot azon községek segélyezésére, a melyek három éves felsőbb népiskoláikat egy negyedik, gazdasági ismereteket nyújtó tanfolyammal akarják megtoldani, azért rendelte a törvényhozás, hogy némi gazdasági vagy ipartani oktatás a vidék szüksége szerint adassék ugyan a polgári iskolákban, de csak a legfelsőbb osztályban. Miután e tanintézetek első négy osztálya is már előképzettséget nyújt a közép szakiskolákra:

a törvényhozás érintett intézkedése paedagogiai szempontból is helyeselhető. De nem volna helyeselhető akkép alkalmazni ez intézkedést, hogy a polgári iskolák felsőbb osztályai ez alapon szakiskolákká alakíttassanak át. A polgári iskola, mint közép szakiskola hívatva van nagy közsegeink jobb módú, túlnyomóan magyar középosztályát tömegesen az általános műveltség magasabb színvonalára emelni. E műveltséget azonban kellő mértékben csak mindazon humanisztikus és realis ismeretek összhangzó oktatása adhatja meg, a melyeket a polgári iskola egész tanterve felölel.

Egyes tantárgyak túlfejlesztése vagy a tantervnek, a mint közelebb is történt,* ez intézet keretébe nem való új tantárgyakkal bővítése nemcsak azt az összhangzatot támadja meg, a melynek a tantárgyak megválasztásában és kezelésében uralkodnia kell, hogy az intézet céljának megfelelhessen, hanem a tanulókat is túlterheli vagy más, szükségesebb tárgyak elhanyagolására kényszeríti.

* Azóta az is módosított.

A SZAKOKTATÁSRÓL.*

Úgy hiszem, a szakoktatás kérdése egész nagyságában nincsen fölvetve ez értekezés előtt. Az igen tisztelt miniszter úr, a ki ezt az enquétet egybehívta, szintolyan jól tudja, mint ez értekezés tagjai, hogy a szakismeretek terjesztésének korunkban hathatós eszközei vannak az iskolán kívül is. A szakirodalom, a mintagyűjtemények, a műipar muzeumai, az iparműveknek, az ipar anyagainak és az eszközöknek, a melyekkel ez anyagok földolgoztatnak, koronként kisebb-nagyobb körben rendezett tárlatai, s egyesületek és intézetek, a melyek folyvást figyelemmel kísérik és az érdekelt közönséggel megismertetik az ipar haladását, megannyi hatalmas tényező az álta-

* Egy elkészett enquéti nyilatkozat, melyet írója betegségére miatt nem adhatott elő a szakoktatás ügyében 1879-ben tartott értekezleten, s csak később írásban küldött be a közoktatási miniszternek.

lános szakképzettség emelésére, és ez által a nemzet összes anyagi érdekeinek fejlesztésére. De a szakismeretek terjesztésének ez eszközei csak ott találunk termékeny talajra, a hol e talaj már kellően elő van készítve. Az iparmuzeumok, tárlatok, gyűjtemények csak azoknak nyújtanak tanulságot, a kik tudják, mit kell nézni és hogyan kell nézni; s a szakművek és az ipar fejlődését magyarázó előadások csak olyan szakemberekhez szólnak oktatóan, a kik megértésükre elegendő előismeretekkel bírnak. S ezt az előkészületet, ezeket az előismereteket legcélszerűbben, kellő alapossággal a szakiskolákban lehet megszerezni. Az oktatás adja az elméletet, s az elmélet teszi értelmessé a munkát; a műhely magában csak inkább vagy kevésbbé ügyes gépeket nevel, kivált a midőn a munka-fólosztás elve válik mindinkább uralkodóvá.

Nem ok nélkül helyezett tehát közoktatási miniszter úr olyan nagy súlyt a szakképzettséget nyújtó iskolákra, hogy csupán azok ügyét tette ez értekezlet tárgyává. S részemről azt is különösen helyeslem, hogy a szakiskolák ügye viszonyban az előkészítő, az általános műveltséget nyújtó tanintézetek ügyével hozatott szönyegre, mert e kapcsolat megbeszélése nem egy téves nézet földerítésére nyújt kedvező alkalmat.

Mindenekelőtt örömet kell kifejeznem a fölött, hogy valahára nálunk is az állam veszi kezébe a szakoktatás ügyét. Magán kezdeménye-

zések e téren csak elszigetelt alkotások, a melyek a derék alkotók után többnyire hanyatlásnak indulnak. Általános szervezése a szakoktatás rendszerének szintügy állami föladat, mint a közoktatás ügyének rendezése általában. Nem is említem Franciaországot, a hol a XVI. század óta nagy államférfiak folytonos merész kezdeményezései és nagy alkotásai annyit tettek a nemzet művészi és iparos művelésére. Legyen elég csak Európa más iparos államaira hivatkoznom. Legyen elég említenem, hogy még Angliában, az önkormányzat és társulati szellem hazájában is az állam volt kénytelen közelébb a szakoktatás ügyét szabályozni, annak kell azt ott is folyvást vezetnie, támogatnia, ellenőriznie.

A szakoktatás rendezését, vezetését, ellenőrzését és támogatását mondám. Ezek azok, a miket én állami föladatoknak tartok. Nem szeretném, ha félreértenének. Nem szeretném, ha ez országban, a hol annyira kezdik megszokni egy idő óta mindent az államtól várni, a szakoktatás rendszerének életbeléptetését is teljesen vagy főleg az állam föladatának tekintenék. A szakoktatás nagy rendszere szintoly kevésbé valósítható csupán vagy főleg az állam által, mint a népoktatás általában. Elég terhet rónak az államra a fensőbb szakoktatás költségei, a melyek nagy részben szintügy reá hárulnak, mint az általános műveltséget nyújtó oktatás fensőbb intézeteinél, s az állami segélyezés és támogatás, a melyet bi-

zonyos körülmények közt, egyes helyeken a közép és alsó szakoktatás sem nélkülözhet. Hanyad részét képes államunk viselni, súlyos pénzviszonyaink között, csak e terheknek? S ha látjuk, hogy fogja föl a társadalom, miként fogják föl különösen az érdekelt körök, gazdák, iparosok kereskedők és főleg a községek, köteleességeket a szakismeretek terjesztése körül, más művelt államokban: nézhetik-e nálunk társadalom, törvényhatóságok és községek összetett kézzel, semmit nem téve, nem áldozva a nagy culturali és közgazdasági föladatért, mit tesz tehát most kormány és törvényhozás, szóval az állam, a szakképzés elvégre megindított ügyében?

De visszatérve előadásom fonalára, a mily öröndetes dolognak mondtam, hogy nálunk is az állam vette kezébe a szakoktatás ügyének rendezését és vezetését: nem kevesebb öröndetes, hogy e föladattal a közoktatás miniszteriuma bízott meg. Annak köszönjük, hogy az iparos szakoktatás rendezése valahára nálunk is meg van kezdve. A földművelés, ipar és kereskedelem miniszteriuma egy évtizedig, folytonos sürgetéseink mellett, sem volt képes túlmenni a tanulás vagy a budget állandó tétele szerint, a »tanulmányozás» stádiumán. A közoktatás szervezése és kormányzása minden téren, minden szakban, több és más nemű ismereteket is föltételez, mint a melyekkel a közigazgatás külön szakközegei bírnak. Ez az oka, hogy a szakoktatást is rendre

mindenütt kiveszik a külön szakminiszterek kezéből, s azon miniszterium kezében összpontosítják, a mely az oktatás összes ügyeire nézve egyedül illetékes, valódi szakközeg. Ez az oka, hogy a mint a szakoktatás rendezése megindult, Angliában is 1855-ben a titkos tanács közoktatási bizottságának engedte által a Board of Trade ez ügy szabályozását és vezetését; s hogy — más államokat mellőzve — Olaszországban is közelebb az összes technikus intézetek vezetése a közoktatási miniszter hatáskörébe tétetett által a közgazdasági miniszterium hatásköréből. Nagy ideje, hogy nálunk is ez történjék; s egyidejűleg a közoktatás több ágára nézve új kiváló szakerek bevonásával erősíttessék közoktatási kormányunk személyzete. A közoktatási kormányban is szükséges az a jártasság, a melyet a bureauban szerezhetni; de ha valahol, bizonyára itt van többre, sokkal többre is szükség. Minő hatással van egyes kiváló szakférfiak kellő helyen alkalmazása és befolyása egy nemzet műveltsége előmozdítására, mondhatni a példák hosszú sora mutatja Franciaország történetében, a hol a XVI. század óta mindaz, a mi a nemzet művészi és technikus kifejezésére történt, a francia forradalom alkotásait sem véve ki, többnyire a nemzet egyes kiváló művészeinek és tudósainak tanácsára és közreműködésével jött létre.

De igen messze vezetne, ha a szakoktatás történetét akarnám vázolni. Az sem lehet föladatom

hogy a szakoktatás ügyének szervezését adjam elő az egyes művelt államokban. Bizonyára kellően ismeri azt a tisztelt értekezlet mindenik tagja. Én csak egy pár általános tanulságot vonok le más nemzetek tapasztalataiból e téren, mielőtt a tervről, a mely az iparos oktatásra nézve előttünk áll, röviden véleményt mondanék.

Már közelebb, a polgári iskolák fölött tartott enquête alkalmával kiemeltem, hogy a szakoktatás csak ott sikeres, a hol elegendő általános előképzettségre támaszkodhatik. Mert hiszen a szakoktatás nem egyéb, mint épen a tudomány általános elveinek külön irányokban alkalmazása. Olyan általános igazság, a melyet paedagog sehol sem von kétségbe. Sőt azt hinné az ember, paedagognak sem szükség lenni, hogy azt bárki belássa, a mint nem vonja józan eszéi ember kétségbe, hogy alapvetés nélkül nem lehet építeni. És mégis oly államokban is, mint Német- és Franciaország, szükségesnek látják minden alkalommal kiemelni ezt az egyszerű igazságot mindazok, a kik a szakoktatás ügyét szívökön hordozzák. Franciaországban, az 1863-ban tartott nagy enquêten, a kiket csak kihallgattak, egyaránt kiemelendőnek vélték mindenek fölött, hogy a szakpályai képzés nélkülözhetetlen alapja a kellő általános előképzettség. Az iparvállalatok legkitünőbb vezetői egyhangúan az elemi oktatás hiányosságában jelölték meg a legnagyobb akadályt, a mely miatt az iparosok az ipar terén

előre nem haladhatnak. Gréard, a népoktatás terén egyike korunk legnagyobb tekintélyeinek, közelebb megjelent jeles művében is. Párisban is, szükségesnek tartja a figyelmeztetést, hogy a ki az elemi iskolázás művelő hatásában nem részesült, minden pályán hátul marad. Se a felnőttek tanfolyamai, úgymond, se a népkönyvtárak nem pótolhatják az elemi ismeretek azon összegét, a melyre minden munkásnak gyermekkorában kell szert tennie. Maga az olvasási kedv már az elme bizonyos fokú műveltségének eredménye. S örvendhet az iparos tanuló, a kinek iskoláztatási ideje elegendő volt megszerezni ezt a műveltséget. Gréard ennél fogva megbélyegzi azt az irányt, a mely az általános elemi oktatásnak akár tantárgyaiból, akár idejéből el akar venni, oly célból, hogy már az elemi oktatást egyszersmind szakoktatássá tegye. Tiltakozik e kitűnő szakférfiú e fölötte veszélyes irány ellen, mind az emberre, a polgárrá nevelés szempontjából, mind a tulajdonképeni szakpályai nevelés érdekében. A félszeg rendszer mellett, mely ama két, egyaránt szükséges oktatást, nem tartván meg bennök a kellő egymásutánt, egybezavarja, se alapismereteket, se szakismereteket nem sajátíthat el a gyermek, a szakpályai oktatás is csak akkor léven eredményes, ha jó általános oktatásra épít.

Jó általános, előkészítő oktatás, s aztán szakoktatás! Ez a helyes, ez az egyedül célravezető egymásután. Oly természetes, olyan egyszerű do-

log, a mint mondám, és mégis mennyi haszontalan, meghiúsult kísérlet győzte meg erről más államokban is az úgynevezett «gyakorlati» embereket, míg oda jutottak, hogy ma már Németországban egy valamire való gazdasági egyesületnek se jut eszébe sürgetni a gazdasági ismeretek, mint külön tantárgy, tanítását a népiskolákban, és a mint már 1863-ban megértük, Franciaországban az iparosok enquêteje is kiutasítja a műhelyt az általános, elemi oktatást nyújtó iskolákból.

Újra engedjük-e tétetni hazánkban a haszontalan kísérleteket, a mi úgynevezett *praktikus* embereink kedvéért, a midőn egy-egy új szaktárgy fölvételeét sürgetik a programmba, a melynek, a rövid iskoláztatási idő alatt, most sem képesek megfelelni túltömött népiskoláink; a midőn szakismeretek tanítását sürgetik azon általános ismeretek elsajátítása előtt, a melyek ama szakismeretek alapjait képezik; vagy ipariskolába küldik a növendéket, a ki még a népiskola általános, elemi tantárgyaiban is járatlan; a midőn a szakoktatás szükségének az általános képzettséget nyújtó oktatás rovására kívánnak eleget tenni; s az általános műveltséget nyújtó intézetek megszüntetésével vélik legcélszerűbben meggazdálkodhatni az új, szakiskolák költségeit? Készen lehetünk mind e kísérletekre. Hiszen még meg sincsen indítva voltaképen az iparos szakoktatás, már is halljuk emlegetni, hogy egyik és másik nagy köz-

ségben nem volna-e czélszerű a népiskola ötödik és hatodik osztálya helyébe mindjárt az alsó ipariskolát állítani, s a polgári iskola kiadásait fordítani közép ipariskolaállítására. Miért ne? Hiszen még kiváló szakembertől is hallottuk, hogy a polgári iskola négy első osztálya ugyanazon tárgyakat adván elő, a melyek a közép ipariskola fő tantárgyai, kérdés támadhat, nem fölösleges-e vagy az egyik vagy a másik. Arra természetesen, hogy gondolna a «gyakorlat» embere, hogy ha mind a népiskola ötödik és hatodik osztályában, mind a polgári iskolában részben ugyanazon tárgyak adatnak is elő, mint a szakiskolákban, nem ugyanazon terjedelemben és módon adatnak elő; s hogyan gondolna még inkább arra, hogy amaz előkészítő, általános műveltséget nyújtó intézetekben még más tárgyak is adatnak elő, a melyekre a leendő iparosnak is annyival inkább szüksége van, minél inkább óhajt az életben viszonyainak megfelelő állást foglalni el, mint ember, mint polgár, sőt mint iparos is; hogy ma már a legegyszerűbb mesterembernek is nem csak biztosan kell tudnia számítania és számolnia, nem csak azon természettudományi ismeretekre van szüksége, a melyeket a szakpálya követel, hanem állásához képest némi irodalmi, vagy ha ezt sokaljátok, tehát némi előadási képesség is kell szóban és írásban, kell némi tájékozottság a világ nagy eseményeiben, és főleg azon állam történeteiben, földrajzi és közjogi viszonyaiban, a

melynek polgára, s ismerete — ha meg akarjuk óvni a kor veszélyes tévtanaitól — legalább a fontosabb nemzetgazdasági elveknek. Aztán, mikor ipariskoláról van szó, hogy jutna eszébe az úgynevezett «praktikus» férfiaknak, hogy ebben az országban azon öt-hatszáz ezer lakos mellett, a kik iparral és kézművel foglalkoznak, hány millió lakos van, a ki őstermeléssel, kereskedelemmel stb. foglalkozik, s hogy azon előkészítő általános műveltséget nyújtó iskolák, a melyeket az iparosokra nézve fölöslegeseznek vélnek, mivel-hogy olyan tárgyakat is adnak elő, a melyeket részben az ipariskolákban is megtanúlhatnak, az ország több milliónyi népessége érdekeit is hivatvák szolgálni, a melyek nem mennek iparos oktatásra!

Úgy hiszem, azon férfiakban, a kik közoktatási ügyeinket lesznek hivatva kormányozni, elég erő lesz ellenállani az általam érintett kísérleteknek, ellenállani az iránynak, a mely az oktatás terén, a lelki tehetségek összhangzó kifejtése helyett, elegendőnek véli csupán szakismeretekkel terhelni az emlékezetet, s az emberben, tekintetbe sem véve a szellemi, erkölcsi lényt, csak a szakembert képezni ki egyoldalúan, szellemi benaságra kárhóztatva mintegy ez által, holott nincsen olyan szerény életpálya, a mely az ember összes lelki erejét, összes tehetségeit ne követelné, ha hivatásának meg akar felelni. Annál szükségesebb az ellensúly az érintett irány ellen,

mert az magát a szakoktatást is mindenütt elsekélyesedéssel fenyegeti.

Kenyer után indul főleg a sokaság, s magok a szülék is örvendenek, ha gyermekeik minél kevesebb fáradsággal, minél rövidebb idő alatt juthatnak ahhoz. Örömet elhanyagolják ennél fogva, ha módját ejthetik, mindazon tanulmányokat, a melyek erkölcsileg képeznek és emelnek. Miért törődnének egyébbel, mint szorosan szaktanulmányokkal, ha azokat elegendőknek vélték kiképezésökre? S mit törődnének sokat azon általános tudományokkal is, a melyek e szaktanulmányok alapjai? Nem gyakori-e külföldi szakintézetekben is immár a panasz az általános, alapvető tudományok elhanyagolása miatt? Kérdezzük meg a német egyetemeket, a melyeken a gazdasági és erdészeti tudományok előadtnak; vagy közelebb hozzánk, Bécsben, a földművelés főiskolája kimutatásait a közelebbi évekről.

Annál nagyobb baj, minél magasabb fokán találkozunk vele a szakoktatásnak. Mert a mint általában minden épületnek, az oktatás épületének is minden téren annál mélyebb, annál szélesebb alapra van szüksége, minél magasabbra emelkedik.

Szakoktatás, mely a kellő elméleti alapot nélkülözi, nem lehet sikeres.

Annál szükségesebb figyelmeztetés, minél hajlandóbbak az úgynevezett gyakorlat emberei a szakoktatásban is, minden fokon, főleg a gyakor-

latra, — gazdasági tanintézeteknél az azokhoz csatolt gazdaságokra, ipariskoláknál az iskolákba bevitt műhelyekre helyezni a súlyt.

Nemcsak a szakoktatás ügyének teszünk hasznos szolgálatot, hanem egyszersmind sok haszontalan kísérlettől és meddő kiadástól kíméljük meg az államot, ha idején kellő értékére szállítjuk alá ezt a nézetet.

Ki vonná kétségbe, hogy a szakpályai képzésre a gyakorlat szükséges?

De kérdés: az iskola képes-e minden esetben, s ha képes volna is, az iskola hívatása-e megadni a szakpályára a gyakorlati kiképezést is?

Nem szólok a *külön* szakiskolákról, a melyek magok az érdekeltek vagy az állam által különösen egyes iparágak, vagy a mezőgazdaság egyes ágainak fejlesztése végett állítatnak. Azon intézkedésekről sem szólok, a melyeket a jótékonyság alkot, szegény, elhagyatott gyermekek számára, hogy megmentse, s hasznos tagjaivá tegye őket a társadalomnak. Ilyen intézetek kétségkívül czélszerűen egybeköthetik a gyakorlati kiképezést az elméleti oktatással. Ennek az értekezletnek azonban, úgy hiszem, az a föladata, hogy a szakoktatás általános rendszeréről mondjon véleményt. S a szakoktatás általános rendszerében, a művelt nemzetek tapasztalatai szerint csak az oktatás alsóbb fokain czélszerű, sőt szükséges, habár ott sem mindig lehetséges a gyakorlati és elméleti oktatás egybekötése. Minél magasabb fokra emel-

kedik pedig a szakoktatás, annál inkább előtérbe lép szükségképen az iskola, az elmélet, a mely az iskolán kívül szerzett gyakorlatot megérteti, vagy az utóbb szerzendő gyakorlatnak kalauzúl szolgál.

Tudom, hogy e nézetben, még kormánykörökben sem osztoznak nálunk az úgynevezett gyakorlati férfiak.

A kik a mi földműves iskoláink számára olyan *elméleti* programmot állítottak föl, a melynek ez intézetek, tanítványaik csekély előképzettségénél fogva, nem képesek megfelelni: a fensőbb gazdasági oktatásban, mint hivatalos jelentésekben olvassuk, félnek a «túlnyomóan *elméleti* iránytól», s a közgazdasági miniszterium föladatának hirdetik, az «elméletet a gyakorlattal», — már tudniillik azzal a gyakorlattal, a melyet a kormánybureaukból és tanszékekről vezetett gazdaság nyújt a tömérdek tantárggyal elfoglalt növendéknek, — a «hazai viszonyok által követelt egyensúlyba» hozni. S ha kérdezzük, mi az a hazai viszonyok által követelt egyensúly: megtaláljuk a hivatalos előterjesztésben, hogy hazánkban az elméletnek különösen pusztító hatása tapasztaltatott; említés tétetik «theoretikus vezénylő (így!) főtisztek» által okozott veszteségekről, az «elméletbe túl a rendén belemélyedt magyar gazdák bukásairól.» Valóban különös, hogy az az *elmélet* éppen csak nálunk gyakorolja pusztító hatását, és itt is éppen csak a magyar gazdák körében, míg más művelt

nemzetek csak üdvös hatását tapasztalván, minél nagyobb mértékben törekszenek azt elsajátítani. Alig képes az ember megfogni, hol szerezték azt az átkozott sok elméletet, közoktatási viszonyaink között, épen a mi gazdáink, s olyan nagy számmal: mert hiszen, fájdalom, el kell ismernünk, hogy a közelebbi időkben bizony a bukások száma csakugyan ijesztőleg nagy. Vagy talán még sem minden bukást a sok elmélet okoz? . . . Hagyjuk a tréfát, uraim! A tanult gazda bukásáért is szint-oly kevéssé vádolhatni az elméletet, mint a hadvezér vereségeért a stratégiát. A tudomány oly kevéssé vezet bukásra, mint a fáklya, mely előttünk világít. A tudomány épen minden körülmény, minden tényező tekintetbe vételére tanít, a mivel a gazdának számolnia kell. S ha mégis bukik, és pedig hibás gazdálkodása miatt bukik a tanult gazda is, nem a tudományban keresendő az ok, hanem az ítélőtehetségben, a mely az elméletet hibásan alkalmazta. Ezért rosszalja minden paedagog a rendszert, a mely elegendőnek véli *szakismerettel* terhelni az emlékezetet, nem törődve az elme összes tehetségeinek összehangzatos kifejtésével. Olyan igazság, a mely bizonyára méltóbb tárgy lehet gondolkodásra a gazdasági intézetek kormányzóinak is, mint azon probléma megoldásának keresése: hol található föl, az elméleti oktatás *még* alábbszállításával, a hazai viszonyaink által követelt egyensúly az

elmélet és az iskolai gazdaságban szerzett egyoldalú gyakorlat között.

Ha az elméletet közép és fensőbb gazdasági tanintézeteinkben azon gyakorlat színvonalára kell alászállítani, a melyet a sok tantárggyal elfoglalt ifjúnak a gyakran távol is fekvő iskolai gazdaság nyújthat: akkor bizonyára nem tartatunk attól, hogy a sok elmélet romboló hatással legyen gazdáink között. De bizonyára haszna is kevés lesz az ilyen szakoktatásnak.

Azonban legyen elég a polemia. Legfőlebb még csak egy megjegyzés.

Nem hagyhatom szó nélkül a hivatalos előterjesztésnek, a melyről épen szoltam, észrevételét a Németország egy pár egyetemén berendezett gazdasági, elméleti előadásokról; s azt az észrevételt, hogy szakértő körök ott is kételkedni kezdenek már ez irány czélszerűségén.

Mindenek előtt ki kell emelnem, hogy Németországnak nem egy pár, hanem immár tizenegy egyeteme és egy műegyeteme ad fensőbb gazdasági oktatást. Jól tudják a németek, hogy a szakoktatásnak is fokenként emelkednie kell tartalmasságban, tudományosságban. Ha a szakoktatások legalsóbb foka sem nélkülözhet annyi természettudományi ismeretet, a mennyi a tények észrevételére, constatálására szükséges: az oktatás középfoka már a törvényeket is elvonja a tényekből, míg fensőbb foka e törvények és azok összefüggésének vizsgálására és magyará-

zására emelkedik. Ez már teljesen tudományos, hogy úgy mondjam egyetemi álláspont. S ha szakértő körökben van észrevétel az egyetemi fensőbb gazdasági oktatást illetőleg, leginkább azért van, mert egy némely egyetem, mint például a hallei, kevesebb előkészültséget követel a gazdasági szak hallgatóitól. Az elméleti oktatásra nézve a szakértő körök Németországban épen ellenkező nézetben vannak, mint az általam idézett *Előterjesztés* írói. Egész éjszaki Németországban már csak egyetlen elkülönített gazdasági akadémia van, a proskau, Porosz-Sziléziában, a melyet csupán Settegast kiváló tanári és adminisztratív tehetsége tart fön. Déli Németországnak két gazdasági akadémiaja van: a hohenheimi és weihenstephani. S tudjuk, hogy a múlt években már tanácskozások folytak a württembergi országgyűlésen, a híres hohenheimi akadémiának a tübingeni egyetemmel egyesítése iránt is. Oly dolog, mint írják, a mely csak idő kérdése már. Maga az akadémia tanári testülete is az egyesítés mellett nyilatkozott. Bécsben csak nem rég, 1872-ben nyitattott meg a «Hochschule für Bodencultur»; s csak a napokban jelent meg egyik rendes tanárától dr. M. Wilkenstől, egy érdekes rőpirat, mely az új gazdasági főiskolát már a bécsi egyetembe indítványozza bekebelezettni. Nem csak a szakoktatás érdekében fontos föl-szólalás. Motiválása az államférfiu figyelmét is teljes mértékben fölhívja. «Az orvos lehető leg-

magasabb tudományos kiképeztetése — úgy mond Billroth — igen fontos nemzeti közművelődési kérdés!» Ugyanezt mondja az idéztem röpirat azon gazdákról, a kik fensőbb oktatásra mennek, különösen a nagybirtokos-osztályról, a mely oly magas állást foglal el, oly nagy szerepet van hivatva betölteni államban, társadalomban.

Látjuk ezekből, hogy Németországban az irány épen nem az elmélet leszállítása bizonyos gyakorlat színvonalára, hanem ellenkezőben minél magasabb tudományos légkörbe emelni a fensőbb gazdasági szakoktatást is.

Ugyanez az irány mutatkozik Németországban a fensőbb szakoktatás más, nem csupán a gazdasági, intézeteire nézve is. A bányász-akadémiák, a mint tudjuk, csak a mi monarchiánkban és Szászországban vannak még bányahelyeken, míg Poroszországban, valamint Orosz-, Francia-, Angol- és Spanyolországban, a fővárosban adatik a fensőbb bányászati oktatás. A régi híres freibergi akadémiát is a drezdai műegyetemmel szándékoznak egyesíteni. S még nagyobb izgatás foly az erdészeti akadémiáknak a főiskolákkal egyesítése mellett. Több államban már meg is történt az egyesítés. A nagy német erdészeti gyűlésen, mely 1874-ben Freiburgban tartatott, a hol az erdészeti szak elméleti és gyakorlati képviselői mind éjszaki, mind déli Németországból olyan nagy számmal jelentek meg, hat órai ala-

pos vitatás után, alig öt százaléknyi kisebbség ellenében, a melyet főleg burocraták képeztek a szakemberekkel szemközt, óriási többség nyilatkozott az egyesítés mellett. Legfőlebb a fölött van némi eltérés szakértői körökben, vajon az érintett szakintézetek, a hol műegyetemek vannak, ezekkel, vagy az egyetemekkel hozassanak-e kapcsolatba.

S csalódnak az *Előterjesztés* szerkesztői, ha azt hiszik, hogy ez az irány, a mely, mint mondtam, minél magasabb tudományos légkörbe törekszik emelni a fensőbb szakoktatást, csak az «elmélet különleges hazájában» uralkodik, a mint ők nevezik Németországot. Ez az irány mindig uralkodó volt Franciaországban, a hol a fensőbb technikus intézetek, mint már érintém, minden időben a kor legkitűnőbb szaktudósai által, s az ő vezetésök, tanárságuk alatt szerveztettek, — tudósok által, a kik bizonyára nem azon törték fejöket, hogy lehet az elméleti oktatást bizonyos gyakorlat színvonalára szállítani alá, igen jól tudván, hogy a tudománynak főadata nemcsak magyarázni, hanem egyszersmind javítani, fejleszteni, előbbre is vinni a gyakorlatot, nem annak színvonalán megfenekleni. Még a forradalom is a nemzet legnagyobb tudósait állította a szakintézetek élére. S hogy közelebb eső példát idézzek, egy Lavallée, Dumas, Olivier, Péclét és Brogniart, stb. hozták létre az «école centrale»-t, Franciaország egyik legkitűnőbb in-

tézetét, mely tisztán elméleti, magas tantervével az iparos szakoktatás élén áll ma is. E tudós férfiak, a kiknek nem kisebb érdemök van a francia ipar fölvirágzása körül, mint a tudományok előbbrevitelében, nem tartották helyesnek intézetökbe bevinni a műhelyeket; tisztán elméleti, tudományos alapokra fektették a tanítást, azon elvek, azon törvények alapos ismeretére, a melyeken alapszik az ipar tudománya. A tanulók összes idejét, minden figyelmét igényli, a mint mondák, ezen elvek és törvények elsajátítása, míg a gyakorlati ügyességet, a mennyire szükségök van, hamar megszerezhetik az életben. S tudjuk, hogy az «*école centrale*» tanítványai közül számosan nevet szereztek magoknak korunk nagy iparművei történetében. És pedig némelyik közülök több téren is. Az összes osztályokkal közös, széles és szilárd elméleti alap, úgy hozván magával a szükség, a metallurgistának, vegyésznek és gépésznek megkönnyítette az átmenetelt egy-más szakára.

Az elméleti oktatás azon fényes eredménye, a melyet az «*école centrale*» a fensőbb iparos oktatás terén fölmutatott, arra bírta a francia kormányt, hogy a fensőbb gazdasági oktatást is ezen intézettel hozza kapcsolatba. A versaillesi gazdasági főiskolát (L'institut agronomique), a mely szépen fölszerelt minta-gazdasággal, s ebben a legjobb fajta tenyészállatokkal volt ellátva, megszüntették; s az *école centrale*-ban nyitottak

tisztán elméleti gazdasági tanfolyamot. Mint Németországban Liebig, Franciaországban szintén a chemia egyik legkitűnőbb képviselője, Dumas, volt, a ki ez irányban leghathatósabban működött. Véleményét, mely az école centrale alapításában is irányadó volt, ezúttal is megkérdezte a kormány. «Nincsen külön mezőgazdasági mechanika, physika, chemia, természetrajz», mondá többek közt a tudományok akadémiajának tudós titkára. «A ki e tudományok iránt valódi érzékkel bír, szintűgy alkalmazza azokat a mezőgazdaságra, mint az iparra, az elvekről a külön tényekre szállván alá.»

S hogy fogadták a kormány ez intézkedését a francia gyakorlati férfiak?

«Egy új eszmét létesít e terv a fensőbb gazdasági oktatásban, — írja Lecoutaux a *Journal d'agriculture pratique*ban, — az elméleti oktatás elválasztását a gyakorlati útmutatástól. A gazdasági iparüzés részleteibe való begyakorlás kétségkívül hasznos és szükséges; utazás és jól rendezett gazdaságokban tartózkodás utóbb megadja ezt. De a fensőbb szakiskolában egész idejére szüksége van az ifjúnak, hogy haszonnal hallgassa az előadásokat, osztatlan figyelemmel kísérhesse, s részben végezhesse a kísérleteket, vizsgálatokat a laboratoriumokban, és az ismeretek mindazon összegét megszerezhesse, a melyeket egy tudományos segédeszközökkel kellően ellátott nagy intézet nyújthat. A gazdaság összes

alap- és szaktudományainak hallgatása sokkal inkább igénybe veszi a tanulót, hogysem lehetséges volna egyszersmind kézi gyakorlatokat végeznie, s majd ide, majd oda mennie, a mint a gazdálkodás gyakorlata majd egy majd más órában naponként folyvást megkívánja. Ne követeljük a tanulótól, a ki éppen tudományos föladatok megoldásában van elmélyedve, hogy rendszeren a mezőre szaladgáljon. Ha teste jelen lenne is, lelke bizonyára nem volna mindig jelen; menne a nélkül, hogy látna, eszméivel, föladataival levén elfoglalva. Nagy föladat áll a gazdasági tudományok hallgatója előtt. Mindenekelőtt a módszeres munkához kell őt szoktatni, megismertetni vele az exact vizsgálatok és észleletek lényegét és sajátosságait, úgy, hogy önálló tudományos munkára legyen maga is képes. Utóbb a gazdasági ipar üzése meghozza a többbit, a mire még szüksége van, és pedig annál inkább, minél inkább felfogja az elméletet, az eszmék teljes sorozatával, a melyek ahhoz csatlakoznak. Ezt az eljárást követik összes fensőbb szakintézeteink. Erre az alapra kellett fektetni a gazdasági fensőbb oktatást is, a fővárosban, az értelmiség központján, a hol a tudósok eszméiket kicserélik, kölcsönösen emelvény egymás belátását.»

Íme a valódi szakférfiak, a valódi gyakorlati emberek véleménye a fensőbb gazdasági szakoktatásról. S a művelt világ más részeiből is idézhetnék illetékes nyilatkozatokat, oly férfiak véle-

ményeit, mint Cantoni a «Scuola superiore di agricoltura» igazgatója Olaszországban. Idézhetném kormányférfiak nyilatkozatait is, a kik szint azon nézeteket hirdetik és követik a fensőbb szakoktatást illetőleg, a melyeket a gyakorlati mezői gazdaság francia közlönye oly alaposan kifejtett. Legyen elég csak Lorenz osztrák miniszteri tanácsos nagybecsű munkájára hivatkoznom, a mely oly alaposan fejti ki, mennyire nem képesek a fensőbb gazdasági oktatás intézetei megadni a gazdasági praxist. A teljes és minden oldalú gazdasági gyakorlat hosszas időn át szerzett tapasztalás eredménye; s csupán a hivatás körében, a szakpályán magán, éveken át folytonosan teljesített szellemi és fizikai munkásság adja meg. Hány évet igényel csak az állattenyésztési praxis? «Minden kísérlet tehát a fensőbb gazdasági szakoktatásba bevinni a gazdasági gyakorlatot, csak az oktatás eredményét szállítja alá, a nélkül, hogy képes volna a valódi praxist megadni.» Jól rendezett gyűjtemények, laboratoriumok, gazdasági növénykert, s szünidőkben vagy más alkalommal is, de úgy, hogy az oktatás ez által hosszabb ideig félbe ne szakittassék, jól választott kirándulások, czélszerűen berendezett, különböző típusú gazdaságokba, hogy az akadémiai gazdaságok egyoldalúsága kikerültessék: íme a szemlélet, a gyakorlat, mely a fensőbb elméleti szakoktatást czélszerűen kiegészítheti. Az intézet kebelében

a tanulók minden figyelmet a tanulmányokra kell összpontosítani. A gyakorlat itt a tudományos segédeszközökre, s nem gazdasági munkákra terjesztendő ki. A vizsgáldások tudományos módszereibe kell a tanulót begyakorolni, s önálló szellemi munkásságra tenni képessé. Ez minden felsőbb oktatás főladata.

Mindezeknél fogva ma már a valódi szakférfiak közt eldöntött dolognak tekinthetjük, hogy a felsőbb gazdasági oktatással nem szükséges, sőt oktalan pazarlás gyakorló gazdaságot kötni egybe.

A közép oktatásra azon mértékben áll e szabály, minél több tantárgyat ölel fel, minél inkább szükséges itt is a különböző tanulmányok egybevétele, a léleknek e tanulmányokra összpontosítása, és minél rövidebb az idő, a mely, a tömördek tantárgy mellett, tanulásra fordítható. Az az iskola, a mely a mennyiségtani és természeti tudományok és az azokon alapuló gazdasági szakismeretek összes nagy encyclopaediája mellett, rövid három évi tanfolyam alatt az elméleti oktatást gazdasági gyakorlattal is köti egybe, se elméletileg, se gyakorlatilag kiképezett gazdákat nem növelhet. Ezért mondja a mödlingi jeles közép gazdasági intézet 1872-ik évi programja, hogy az iskolában sem helye, sem ideje gazdálkodni. Ezért írják, hogy másokat mellőzzek, a marienbergi közép gazdasági intézet tanárai, a gazdasági iskolák rendezéséről írt munkában,

hogy haszontalan időveszteség és káros pazarlás a mezei gazda tudományos kiképezését gazdasági gyakorlattal akarni összekötni.

Természetesen minél alább száll az oktatás a felsőbb és középiskolák fönebb érintett színvonaláról, annál inkább megengedhető, sőt szükségessé válik a gazdasági iskolának gyakorló gazdasággal egyesítése. Az egyszerű gazdasági munkást, a falusi kis gazdát képező intézetnek lényeges kiegészítő része a gazdaság, mely azon iránynak, a mely felé törekszik az oktatás, minden részletében megfelelően van berendezve, a hol a tanulók jelenlétében s főleg általuk, a legjobb eszközökkel, a szokott hibák mellőzésével végeztetnek a gazdasági munkák. A vidék hagyományos gazdálkodási módjának javítása itt a fő feladat, gyakorlati útmutatással, annyi elmélet mellett, a mennyi a helyes gyakorlatot megérteti s a hibás gyakorlat javítására vezet. Minél hibásabb valamely vidék gazdálkodási gyakorlata, annál inkább helyén volna ilyen intézet. Azonban minden országban nagy nehézségekkel jár a valódi földműves iskolák állítása, egyéb okokat most mellőzve, már csak azért is, mert az egyszerű mezei gazda fölserdült munkaképes fiát nem nélkülözheti gazdaságában. S örvendenek még a művelt német államok kormányai is, ha a földművelő nép sarjadékát legalább vasárnapokon, vagy a téli estéken részesíthetik az úgynevezett Fortbildungsschule szaggatott elméleti oktatásá-

ban, a mely utolsó évében némi gazdasági szakismeretet is törekszik adni.

Ez az eset az alsó iparos oktatásnál is. Az iparos növendék mestere műhelyében nyeri a gyakorlati kiképezést; alig lehet hetenként egy pár órai elméleti oktatásban részesíteni. Ide járul, hogy különböző mesterségek tanulói járván a közös iparos-iskolába, sok nehézséggel és költséggel járna mindezen mesterségek műhelyeit egy intézetben egyesíteni.

Az iskola tehát, mint láttuk, még a hol czél-szerű, sőt szükséges volna, még az oktatás alsóbb fokain sem képes legtöbb esetben egybe-kötni az elméletet a gyakorlati kiképezéssel. Az iskola teljesen megfelel föladatának, ha azon ismereteket közli az iparos növendékekkel, a melyeken alapszik az ipar tudománya. Az általános elméleti szakoktatás mellett külön szakiskolák föladata az elméleti oktatással legalább annyi gyakorlati kiképezést is kötni egybe, a mennyi a mester műhelye egyoldalú, hézagos oktatását kiegészítse. A tanműhelyt léptetni általában az iparosok gyakorlati képezése terén is a mester műhelye helyébe: a melynek teljes megoldása, mondhatni, a csak imént fölbomlott középkori viszonyok helyett egy új társadalmi rend alakulásától van föltételezve. Egy nagy állam sem képes ma kezébe venni e föladatot. Legfőlebb csak kezdeményezhet, csak példákat adhat olyan vidékeken,

a hol egyes, elterjedt iparágak támogatást, fejlesztést igényelnek. S jó példával mehet elő a közjótékonyosság, mely árva vagy elhagyatott gyermekek ápolásáról és növeléséről e célra berendezett intézetben gondoskodik. A községekől és főleg magok az iparosok testületeitől várhatni utóbb, nagyobb műveltség mellett, a nagyobb eredményt. Ismétlem, hogy nagyobb műveltség mellett. Ez emelkedésünk föltétele minden téren.

Már fönnebb érintém, hogy a fensőbb iparos szakoktatásban Franciaország sem véli egybekötendőnek a gyakorlati kiképezést az elméleti oktatással. Például idéztem az «*école centrale*»-t, a melynek nagy nevű alapítói, mint mondám, elvből mellőzték a tanműhelyek bevitelét: a melynek növendékei közül mindazáltal annyian szereztek magoknak hírnevet a francia ipar történetében a közelebb lefolyt félszázad alatt.

Ki vonja kétségbe, hogy a technikusok vezéri vagy törzskarának is hasznos volna mindazon mesterségek kézi fogásaiban is jártassággal bírni, a melyek tervök kivitelénél vagy az iparvállalatoknál, a melyeket egykor vezetnek, szolgálatukban fognak állani. De hogyan szerezze meg mind e sok oldalú kézi, gyakorlati ügyességet az alatt az egy pár év alatt, a mely alatt annyi elméletet kell elsajátítania? Mennyi mesterség áll csak egy építész szolgálatában? Hol vegye a tanuló az időt annyi mesterség műhelyeiben képezni magát, a midőn a tudományok műhelyei, a labora-

toriumok, gyűjtemények, rajzterem teljesen elfoglalják a tanulástól fönmaradt idejét? Azok is belátják ezt, a kik, Oroszország újabb kísérletei után, a melyeknek eredménye még meg nem ítéltető, a fensőbb iparos oktatást is gyárteleppel, műhelyekkel óhajtanák kapcsolatba hozni; s magok is szükségesnek mondják ez esetben a tanulási időt legalább egy pár évvel meghosszabbítani. E törekvéssel szemközt Németországban kitűnő szakférfiak részéről is emelkednek szózatok, hogy a műegyetemek is az egyetemekkel egyesíttessenek.

Úgy hiszem, tisztelt értekezlet, bizvást melőzhetem e szélsőségeket. A ki tudja, hová nőttek ki magokat a külföld nagy műegyetemei, alig fogja lehetőnek tartani, hogy azokat a régi «Alma mater» kebelébe visszafogadhassa. S a ki tudja, mily óriási költségbe kerül csak fölállítás és teljes felszerelése is egy fensőbb tanintézetnek, mely az exact tudományokat és azok több irányban alkalmazását tanítani tűzte föladataúl, bizonyára nem félti hazánkat kísérletek utánzásától, a melyeknek haszna első rendű tekintélyek ítélete szerint, távolról sem nyújt kárpótlást a nagy költségekért.

Szakférfiak között még az is vita tárgya most is, vajon az iparos szakoktatás középintézeteibe, a melyeknek hívatása, munkavezetőket, vagy I. Napoleon szerint, altiszteket képezni az iparnak, bevitessenek-e a tanműhelyek. A gyakorlati

eszü angol újabb ipariskoláiba egy fokon sem vitte be, úgy híven, hogy az iskola földadata alapot vetni a műhely oktatásának, azt adni meg, a mit az nem adhat, nem pótolni azt is. Mit vár az angol nép a szakiskoláktól, mutatja az az általános tapasztalás, hogy az alapvető, tudományos előadásokat, mint a tiszta mathesist, physikát, a mechanika elméletét Angliában hasonlíthatatlanul többen hallgatják az iparosok közül, mint azon előadásokat, a melyek e tudományok alkalmazását az iparra adják elő. Németország, mint tudjuk, több helyen kísérletet tön közép szakoktatásában az iparműhelyekkel. Az eredményt azonban, szakférfiak véleménye szerint, nem mondhatni kielégítőnek. Több iskolában e miatt megszüntették a gyakorlati képezést. Másutt, mint Bajorországban, a szakiskolák tanárai is nyilatkoznak ellene. Mondják, hogy a tanműhelyek, a kétes gyakorlati eredmény kedvéért, az elméleti oktatástól vonják el az időt; mondják, hogy a megszabott tanulási idő annál kevésbbé elegendő az elmélethez a gyakorlatot is megszerezni, minél kevesbbé van még kifejtve a gyakorlati munka elvszerű, módszeres tanítása, hosszasabb időre pedig még Németországban is bajos az iskolában visszatartani az iparos növendéket; nem is említve kisebb okokat, mint például, hogy a szerszámokkal, gépekkel bánás a kezét a rajzra nagyon megnehezíti stb. Mindezeknél fogva sajnálják a nagy költséget, a melybe

a középiskoláknak műhelyekkel felszerelése, ipartelevvel egybekötése kerül. Szükségesebbnek vélik, a kellő taneszközökkel, gyűjteményekkel szerezni föl, s tágas és jól berendezett laboratoriu-mokkal, jó rajztermekkel, látni el a tanintézeteket. Minél több költséget von el ezektől a műhelyek, műtelepek berendezése, annál inkább kárát vallja az oktatás. Hogy pedig a rendszer, a melyet osz-tromolnak, rendkívül költséges, Franciaország példájával bizonyítják, a hol a három állami közép ipariskola («écoles des arts et métiers») közül mindeniknek föllállítása és felszerelése négy millió frankba került. Nem is említem ez intéze-tek évi költségvetését. Ezek lehettek az okok, a melyeknél fogva a szomszéd Ausztria sem vitte be iparos közép-iskoláiba a tanműhelyeket. S a francia rendszernek e tekintetben hő pártolója, Wilda, a brünni állami ipariskola igazgatója, a külföldi, főleg a francia technikus iparos ok-tatásról tett jelentésében elégnek tartja egyelőre kísérletképen egy állami közép ipariskolába vinni be a műhelyi oktatást.

Azt hiszem, tisztelt értekezlet, már pénzügyi viszonyaink sem igen engednek nekünk is e rész-ben eleinte többet tennünk ilyen egyes kísérlet-nél. Nem a körül forog a vita: hasznos-e az ipar leendő művezetőinek a munkások ügyességét, a szerszámok, gépek kezelésében való jártasságát is elsajátítani. Az a kérdés: vajon az iskola föl-adata-e az iparos növendék magasabb kiképezé-

sénél a műhelyi oktatást is megadni; vajon képes-e az iskola a műhelyi oktatást is megadni; vajon képes-e az iskola a műhelyi oktatást akkép kötni össze az elméleti oktatással, hogy az az elméleti oktatás rovására ne történjék, vagy, ezt akarva kikerülni, a műhelyi oktatás eredménytelen pepecseléssé ne váljék? Olyan föladat, a melynek megoldása egyaránt igénybe veszi a tanuló egész testi és lelki erejét, és a tanárok ügyességét. A francia állami közép ipariskolák már a fölvételnél szigorú föltételeket szabnak a növendék elé, s a kiből a tanulói pályán a megkövetelt testi vagy lelki erő hanyatlik, időközben is elbocsátják az intézetből. És a tanárok? A francia tanár, mint az író, kiváló ügyességgel bír, azt a mit alaposan tud, egyszerűen, érthetően, világosan előadni. A műhelyi oktatás módszere kifejtésére is sok történt Franciaországban, a miből más nemzetek tanulhatnak. Az elmélet oktatása módszerére nézve azonban Németország áll föntebb. Fog-e sikerülni, a mivel az oroszok dicsekesznek, a műhelyi és elméleti oktatást a közép ipariskolák rövid (mert rendesen csak három évi) tanfolyama alatt akkép kötni egybe, hogy a francia gyakorlati és a német elméleti oktatási módszerek ugyanazon intézetben együtt működjenek közre a növendék kiképezésénél? Hogy a föladat nem olyan könnyű, mint sokan gondolják: mutatja az aggodalom, a melylyel a német tanférfia a műhelyi foglalkozástól elmé-

leti oktatásuk sikerét féltik; s mutatják a tanműhelyek pártolóinak panaszai, a kik Németországon több helyütt abban látják a tanműhelyi oktatás sikeretlenségének okát, mert az elméleti oktatástól csak kevés idő maradt a gyakorlati kiképezésre s az ipartelepek sem voltak mintaszerűen kellőképen felszerelve.

Említhették volna a szaktanárok hiányát is. Igen, uraim, a szaktanárok hiányát, a kiket az iparos oktatás terén Németországon is keresve kell keresni. Nem szólok az általános, elméleti szakok előadóiról. Az államnak gondja van rá, hogy ilyen tanférfiak a közép- és fensőbb oktatás számára képeztesse. Olyan tanárok növelésére nézve, a kik az elmélet alkalmazását vannak hivatva oktatni a szakiskolákban, még eddig más államokban is kevés történt. Az elméletet e tanároknak több oldalú gyakorlati ismerettel kell párosítaniok, a mit csak az életben szerezhetnek meg. S szakemberek, a kik kellő elméleti műveltséggel megfelelő gyakorlati képzettséget párosítanak, rendesen már jövedelmesebb állást foglalnak el, hogysem hajlandók volnának azt tanszékkal cserélni föl, a melyet a közép-iskolai chablon szerint fizetnek. Innen az ipariskolák egyes tanárainak a külföldön is feltűnő nagy fizetése. S a kormányok örömet hoznak meg a szakoktatás érdekében ezt az áldozatot is, főleg ha az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt képezett férfiúban a tanítói képességet

is sikerül föltalálniok. Ritka szerencse, kivált a mesterek közt, a kik a tanműhelyi oktatásra alkalmaztatnak.

Az iparos szakoktatás közép intézetei Németségben sem igen népesek. Hazánkban még lassabban fognak fejlődni. De ha már megkezdettük — a mint hogy meg kellett kezdenünk valahára — azok fejlesztését is: nagy ideje legalább egyes szaktanárok képezéséről is gondoskodnunk. S ez egyes alkalmas egyéneknek már a műegyetemen kiszemelése által történhetik legcélszerűbben. A műegyetemi tanárok föladata kiismerni hallgatóik között, a ki erre tehetséget, hivatást mutat; s az ő föladatuk a kormány figyelmét idején fölhívni az ilyen kiváló tehetségekre, hogy ösztöndíjakkal büzdíttassanak már a tanulói pályán, s műegyetemi tanfolyamuk bevégezése után további képeztetésökről a külföldön is az állam gondoskodhassék. Természetesen ahhoz értő szakférfiaknak, a kik a szakoktatás ügyét tanulmányuk tárgyává tették, kellene az ilyen ifjaknak utasítást készíteni minden egyes esetben, hogy addig is, míg magok szerezhetnek tájékozást a külföldön, tudhassák, mely országokban, mely intézeteket, mely ipartelepeket látogassanak meg.

Nagyon megkönnyíttetnék a kezdet nehézsége a szakoktatás alsó és közép fokain, ha a kormány a megállapított programmok alapján, tankönyvek készítéséről is korán gondoskodnék.

S e föladat megoldásával is a műegyetem egyes tanárai volnának legcélszerűbben megbízhatók. Nézetem szerint még a legelemibb tankönyvet is a legkiválóbb szaktudósokkal kellene íratni. A ki a tudományt legalaposabban érti, az tudja annak lényegét, főbb vonalait vagy egyes részeit legrövidebben, legszabatosabban és érthetőbben előadni. S lelkiismeretes tanár, a ki valamely tudományt hosszabb ideig tanít, lehetetlen, hogy az előadás módszerével is sokat ne foglalkozott legyen. Tudjuk, hogy a műegyetem egyes kitűnő tanárai tanácsaikkal, javaslataikkal, útazás közben is szerzett tapasztalataik közlésével eddig is különösen előmozdították az iparos szakoktatás ügyét. A programmok is, a melyeknek végrehajtásáról van szó, részben az ő művek. Senki sincs inkább hívatta, mint ők, megmutatni, miként valósíthatók meg e programmok. A műegyetem tanárainak nemcsak a midőn véleményök kikéretik, nemcsak szóval, tanácssal, hanem tetteleg is az összes nemzeti szakoktatás élére kell állaniok. Ők vannak leginkább hívatta azt vezetni, irányozni iskolákban és irodalomban, tankönyvekkel és szakművekkel. Mindig elszomorodom, látva, hogy Bécsben külön könyvkereskedés áll fenn a technikusok minden rétegeinek írt művek számára. Nekünk még tankönyveink sincsenek ipariskoláink részére; nemhogy kézikönyveink volnának technikusaink számára. Nem lehet csodálni. Iparunk csekély; s gyár-

iparunk munkavezetőinek, technikusainak is nagy része idegen ajkú. Az irodalom e szakának alig volt nálunk közönsége. Magyar iparosaink értelmesei is a német irodalomban keresték, a mit irodalmunkban nem találtak föl. Ideje, legalább ezeknek szükségét látni el. Mindent el kell követnünk, hogy az ipar fejlődése hazánkban lépést tartson az iparos elemek magyarosodásával. A szakértelmiség emelése és a nemzetiség érdeke egyaránt követelik ennél fogva, hogy mindazon tényezők, a melyek e nemzet közgazdasági fejlődésére vannak hivatva közreműködni, különösen a kormány és egyesületek, komolyan foglalkozzanak már most azzal a kérdéssel is, miként lehetne iparosaink minden osztálya részére megfelelő szakműveket készíttetni. Magán kiadó ily művekre még nem vállalkozik. Szerencsésebb viszonyok között a közönség igényei szerint magától fejlődik az irodalom minden ága. Nálunk, fájdalom, semmi sem megy a fejlődés rendes törvényei szerint. Másutt a forgalom, a kereskedés maga, az állam terheltetése nélkül, hozza létre a vasútakat; mi az állam költségén vagy biztosítása mellett építünk vasútakat, hogy lehetővé tegyük, hogy emeljük a forgalmat, a kereskedést. Másutt a közönség pártolása emeli az irodalmat; nekünk áldozatot kellett és kell hoznunk, hogy irodalmat hozzunk létre, s közönséget teremtsünk az irodalomnak. Költségesebb, több nehézséggel járó útja a fejlődésnek:

de kiáltó tények mutatják, hogy van eredménye. S ha másképp nem tudunk fejlődni, ne sajnáljuk az áldozatokat!

De ismét eltértem ez enquête főadatától. A szakoktatás ügye szervezéséről van szó, kapcsolatban az általános műveltséget nyújtó, előkészítő tanintézetekkel.

Már föntebb kifejtém az okokat, a melyek szükségessé teszik, hogy a szakoktatás az általános, előkészítő oktatástól külön, önállóan rendeztessék. A helyes közoktatási rendszernek ez a legelső alapelve. Stüve, főkörmánytanácsos nyilatkozata szerint a porosz kormány is egyik irányelvül jelölte azt ki a szakoktatás újabb szervezésénél. S nemhogy a szakoktatást törekednének most már bevenni az általános, előkészítő tanintézetekbe, hanem ellenkezően azt látjuk, hogy az általános műveltséget nyújtó tananyag egy részét viszik által a szakiskolák tantervébe is. Ilyen különösen a hazai nyelv és irodalom, egy-két idegen nyelv, földrajz, történelem. A francia, német, sőt az orosz szakiskolák programjaiban is föltaláljuk e tantárgyakat vagy azok egy részét. Jele, hogy még az orosz is kiváló súlyt helyez szakembereinél az általános műveltségre.

A szakoktatás másik főelve: a nemzet minden osztályára nézve lehetővé tenni, hogy iskoláztatási idejéhez, előképzettsége fokához képest, a

szakképzettség bizonyos mennyiségét megszerezhesse.

A mint általában az általános közoktatási rendszernek a nemzet minden osztálya, minden rétege igényeit ki kell elégítenie: nem kevésbbé szükséges, hogy a nemzet érintett osztályai, rétegei az általános, előkészítő oktatás után megtalálják a hivatásuknak megfelelő szakoktatást.

Így áll elő a szakiskolák hasonló tagozata, a minővel az általános műveltséget nyújtó tanintézeteknél találkozunk.

A népiskolához csatlakozik a szakoktatás alsó foka, a mezei gazdaság és ipar munkás osztályai, kézművesek és kis gazdák számára.

A középiskolák, gymnasiumok, reáliskolák és a polgári iskola legalább négy alsó osztálya adja meg azt a képzettséget vagy legalább érettséget, a melyet a közép fokú szakoktatás sikeres hallgatása föltételez. Nem ok nélkül tettem a megkülönböztetést: képzettséget vagy érettséget. A gymnasiumok és reáliskolák alsóbb osztályai inkább az utóbbit adják meg. E középiskolák föladata ugyanis a fensőbb oktatásra készíteni elő az ifjakat, s minél czélszerűbben, egységesebben szervezvék, annál inkább szükséges, hogy kizáróan e czél előmozdítását tartsák szem előtt, már alsóbb osztályaik. Sokat tanítanak e tanintézetek alsóbb osztályaiban, mint más alkalommal is megjegyeztem már, a minek az iparosok, gazdák, kereskedők középosztályai már annál fogva

sem vehetik hasznát, mert e tanulmányokat, idő előtt lépvén ki a gymnasiumból és reáliskolából, csak alig kezdték meg, be nem fejezheték; és sokat nem tanítanak, mert az érintett közép tanintézeteknek csak felsőbb osztályaiban adatnak elő, a melyekre meg szükségök volna, mind általános műveltség szempontjából, mind előkészületül a közép szakoktatáshoz. Mindkét tekintetben inkább megfelel a közép szakiskolákba lépő növendékek igényeinek a polgári iskola. A mit ez iskola tanít, mind szükséges egy közép rendű embernek, bármely életpályán működjek; s a réalismereteket tekintve, elegendő alap a közép fokú szakoktatás bármely ágához. Ezért mondá Stüve, mint a porosz kormány közege szólván az iparos szakoktatás rendezéséről, hogy a másod fokú technikusok ipariskolái oly előképzettséget igényelnek, a minőt a sajátlag úgy nevezett Mittelschule vagy a felsőbb polgári iskola ad.

A gymnasiumi és reáliskolai teljes tanfolyam vezet, a mint tudjuk, a felsőbb szakoktatásra.

Mellőzöm ezúttal a felsőbb szakoktatást.

Egy közép és alsó ipariskola terve közöltetett a tisztelt értekezlettel, a mi már magában fölhevél szolgál, hogy a szakoktatásnak főleg e két fokra szorítkozzunk nyilatkozatunkban.

A szakoktatás alsó foka, a velünk közlött javaslat szerint, a népiskola hat éves tanfolyamának bevégzéséhez csatlakozik. A ki e tanfolyamot

sem végezte be, a népiskolába vissza, vagy előkészítő iskolába utasítja az előttünk fekvő javaslat. Igen helyesen. Csak aztán erély is legyen végre hajtani az üdvös rendeletet.

A szakoktatásra nézve általában óhajtanád, hogy rögtön következék az általános, előképző tanfolyamra. A mi különösen az alsó fokú szakoktatást illeti: a népiskolát végzett tizenkét éves gyermek még nem annyira érett, hogy az elemi iskolában nyert ismereteit maradandó vagyonának tekinthetné, ha tüstént fölhagy minden tanulással. Hamar feledi részben a mit tanult, ha nem ismétli. Ez igazolja az ismétlő, vagy — a mint a németek nevezik — továbbképző oktatást. Ide járúl, hogy a mely gyermek a népiskola végeztével pár évig szünetel, nehezebben szokik ismét szellemi munkához, ha azután szakoktatásra megy. Az iparos növendékekről e fölött tudjuk, hogy ha tizenkét éves korukban mesterségre mennek is, nem részesülnek azonnal műhelyi oktatásban. Erős munkához nincs még erejük, s finom munkához nincs még kellő ügyességök. Többnyire házi munkákra, küldözgetésre használja őket mesterök az első években. S ez az az időszak, a melyben legtöbb gyermek elromlik. Ezt az időt ennél fogva a legcélszerűbb az iparos tanulók oktatására is fölhasználni. Sajátlag e korban még a rendes iskoláztatás volna helyén. A külföld több művelt államában folyvást sürgetik a népiskolai tankötelezettség kiterjesz-

tését. Tudjuk azonban, mily nehézségekkel jár ott is e kérdés megoldása. S a midőn más, műveltebb államok is örvendenek, ha a nép alsóbb osztályait rövidebb ideig rendes iskoláztatás után, a munka szünetelése idejében, a földműves gyermekeket leginkább télen, s az iparos tanulókat szűnnapokon, ünnepeken és szünórákban, este vagy korán reggel, részesíthetik ismétlő vagy továbbképző s ezzel összekötött szakoktatásban: részünkről is kénytelenek vagyunk ezzel beérni a szakoktatás legalsóbb foka általános rendezésénél.

Az iparos tanulók iskolái, az előttünk fekvő terv szerint, nem egyebek, mint ilyen, részint ismétlő, részint iparos irányban továbbképző tanintézetek. A hét rendes munkanapjain csak négy napon veszik igénybe esténként az iparos tanulók két-két óráját, s vasárnaponként három órát. Oly szervezet, mely az iparos tanulók mestereinek érdekeit is figyelembe veszi. Épen azért joggal várható, hogy a mesterek részéről is támogatásban részesüljenek az iparos tanulók iskolái. S a mennyiben egyes műveletlen és rossz akaratú mesterek tanítványaikat visszatartanák ez iskoláktól, teljes mértékben alkalmazható rájuk az törvény szigora, mely a szegény gyermekek művelődési jogát védi. A tankötelezettség ugyanis az ismétlő iskolákra is kiterjed népiskolai törvényünk szerint. S az iparos tanulók iskolái az ismétlő iskolákat pótolják az iparos tanulókra

nézve. Annyira áll ez, hogy a fővárosban szakfér-fiak is fölvetették a kérdést: nem teszik-e az iparos tanulók iskolái fölöslegessé az ismétlő iskolákat, nem kell-e a fővárosban megszüntetni az utóbbiakat?

Ha csupán iparos tanulókból állának a népiskolát végzett gyermekek, a kiket ismétlő iskolába járásra kötelez a törvény: jogosult lehetne e kérdés. De mivel ez nem így van, sőt valószínű, hogy magában a fővárosban az ismétlő oktatásra kötelezettek egy része nem iparos tanuló: nem csak nem szüntetendő meg, sőt, nézetem szerint, Baden, Württemberg és Szászország példái nyomán, külön törvényben rendezendő az ismétlő és továbbképző oktatás. Az 1877-iki köz-oktatási adatok szerint 287,601 volt azon tanulók száma, a kik hazánkban ismétlő oktatásban részesültek, s több mint 600,000-re megy a tan-kötelesek száma. Jele, hogy az oktatásnak e neme most sem működik eredmény nélkül; jele egy-szersmind, hogy még tetemes fejlesztést igényel. Fejlesztést intensive is. Tudom, hogy e részben legtöbb függ az illető iskolai hatóságoktól. De épen az idéztem kis német államok példái mutatják, hogy az oktatás e nemének czélszerű rendezése végett külön törvényes intézkedések is szükségesek. Természetesen rövidnek kell lenni e törvénynek az ismétlő és (én hozzá tennem) tovább képző oktatásról. Ez oktatás az új törvény szerint is három évre (a tizenkettedik évtől a

tizenötödik betöltéseig) terjedne és kötelező volna mindenkire nézve, a kit ismétlő iskolába járásra kötelez népiskolai törvényünk. Kivétel csupán azokra nézve engedtetnék, a kik szakiskolákba járnak. Így városokban az iparos tanulókra nézve, a kik az iparos tanulók iskoláiba járnak. Az új törvény, nem várva be az ipartörvény revízióját, magában foglalhatná azon büntetéseket is, a melyekkel sújtandók a mesterek, a kik az ismétlő és továbbképző iskolákat pótló szakiskoláktól elvonják növendékeiket. Az ismétlő és továbbképző oktatás programját illetőleg kimondandó lenne a törvényben, hogy ez oktatásban a súly az első két év alatt főleg az általános műveltséget nyújtó tantárgyakra, a harmadik évben teljesen a szakoktatásra helyezendő. A program részletes megállapítása különben az iskolai hatóságok föladata, a melyek e föladat megoldásában a miniszterium által adott utasítások alapján, a helyi viszonyok tekintetbe vételével járnak el. Maga a szakoktatás is, általános előismeretek mellett, a vidéken uralkodó gazdasági művelési ágat vagy ipart tartaná főleg szem előtt.

Ismerem a nehézségeket, a melyekkel már magában az ismétlő oktatás fejlesztése jár, s még inkább járna az általam vázolt terv végrehajtása. De épen az idézett német államok példája mutatja, mennyire gyümölcsözővé tehetni ezt az oktatást is jó akarattal és szilárd kitartással. Szükséges azonban, hogy miként az említett államok-

ban láttuk, komolyan foglalkozzanak ez ügygel kormány és iskolai hatóságok; tanulmányozzák azt külföldön és hazai viszonyaink közt; szükséges, hogy szakértő felügyelet alá helyezzessék ez oktatás is; szükséges, hogy a kormány akkép gondoskodjék tanítók szakszerű képzéséről, mint Badenben és Württembergben történik; szükséges elvégre, hogy az ismétlő és továbbképző iskolákban, valamint az iparos tanulók iskoláiban, ne csak este, mikor a napi munkában már kifáradtak a tanulók, hanem, miként az idézett német tartományokban, különösen Badenben, sőt a szomszéd Ausztriában is, a kora reggeli órákban is, vagy főleg ez órákban, adassék az oktatás. Megfontolandó az a körülmény is, nem emelhető-e egy párral az ismétlő iskoláink számára előírt heti tanórák száma, ha nem is annyira, a mennyire az iparos tanulók iskoláiban emelték.

A közép ipariskola szervezete, a melyet közoktatási miniszter úr velünk közölt, teljesen megfelel a célnak, a melyet a szakoktatás ezen foka elé tűznek a szakértők. Hiányait majd a tapasztalás fogja kimutatni. A program azonban csak holt betű. Életet adni e programnak, — nem kisebb föladat, mint egy új, eddig nálunk merőben járatlan téren törni utat. Az illető közönség lassan érti meg az új intézményt, holott érdekeltsége szükséges, hogy az meghozza a tőle várt eredményeket. S már megjegyeztem, hogy iparunk csekély; annak is egy része nem magyar.

Pedig a szakiskolák népessége attól függ, talál-nak-e a növendékek az életben könnyen alkal-mazást. Míg másutt a már létező ipar idézi elő a szakiskolákat, hogy fejlesszék azt, a mi már megvan, emelvén a munka értelmességét, izlését, s a hagyományt az ipar terén kapcsolatba hozván a technikai ismeretek haladásával: a mi sajátságos viszonyaink közt, a melyekről már szóltam, a szakoktatást is azon tényezők egyikének is kell egyszersmind tekintenünk, a melyektől nem csak a már létező ipar fejlesztését, hanem általában hazai iparunk fejlődését várjuk. Olyan tényező, a mely magában bizonyára nem teremt ipart: de a mely lényegesen megkönnyítheti azon köz-gazdasági tényezők föladatát, a melyeknek közre-működése idézi elő az ipart mindenütt. Különö-sen fontos e tekintetben a közép szakoktatás, a másodrendű technikusok, munkavezetők képe-zése, a mely elem nélkül ipart oly kevésbé kép-zelhetni, mint hadsereget altisztek nélkül.

Egyaránt kiemeltém a másodfokú iparos szak-oktatás nagy fontosságát és a nehézségeket, a melyekkel ez oktatásnak, viszonyaink közt, kivált kezdetben, küzdenie kell. A közönség azon részé-hez szóltak e megjegyzések, a mely minden kez-deményezést kétkedően fogad, s oly hamar pál-czát tör a legüdvösebb törekvés fölött is, ha nem kíséri azonnal nagyobb siker. De szóltak egy-szersmind azokhoz, a kiknek buzgóságától, ki-tartásától várhatni a nehézségek legyőzését. Ha-

sonlítván a külföld kedvezőbb viszonyai közt levő intézetekéhez új közép iparos iskoláink helyzetét, érintettem a kevésbé kedvező kilátásokat az ezen iskolából kikerülő növendékek alkalmazására nézve. Nem szeretném, ha ez észrevétel lehangoltságot idézne elő a szülék vagy az iparos pályára készülő növendékek között. Föl kell tennünk építészeinkről, hogy az általok vállalt munkálatoknál készségesebben alkalmazzák munkavezetőnek, felügyelőnek, a közép ipariskolát végzett ifjút, mint a tót kőművesből rendre előléptetett pallért. Nem is szólok azon gyárakról, a melyek az állam kezében vannak. Csak azon ipart említem, mely gazdasági termékeink földolgozásával foglalkozik. S bizton hihetjük, hogy az a lelkesedés is, mely a hazai ipar fejlesztését újabban fölkarolta ez országban, mélyebben gyökerezik most, mint a negyvenes években. A magyar állam a fejlődés azon fokára jutott immár, a melyben az ipar fejlődésének előmozdítása reá nézve, még háztartása rendezése tekintetéből is, életszükséggé vált.

A JOGI- ES ÁLLAMTUDOMÁNYI KAR REFORMJA.

(Egy 1879-ben tartott miniszteri enquête alkalmával. Ez enquête tárgyaiúl voltak kitűzve: I. A tanulmányi rendszer. II. A vizsgálati rendszer. III. A tanpénz kérdése. IV. A tanárok szereplése az egyetemen kívül. V. A jogi akadémiák.*)

Egyetemünk reformjánál az első kérdés, a mely iránt tisztába kell jönnünk: mit tartunk a fensőbb oktatás czéljának? S e kérdés megoldásánál választanunk kell a fensőbb oktatás különböző rendszerei közt. Három rendszere van a fensőbb oktatásnak Európában. Franciaország fensőbb oktatási intézetei csak szakiskolák, egymástól különálló facultások mintegy, a melyeknek föladata valamely gyakorlati pályára képezni

* E nyilatkozat nagy részét szerző maga adta elő az enquéten, a többi részét, betegsége miatt nem jelenhetvén meg, írásban küldte be. Innen van, hogy oly kérdésekre is felel, a melyek (mint a III. és IV.) nem jöttek szóba az értekezleten.

az ifjakat. Az angol egyetemek ellenben folytatásai mintegy a gymnasiumoknak, ugyanazon formai képzése a léleknek, általános műveltségre törekvés; a szakpályákra képezés csak utóbb, az egyetem falain kívül, veszi kezdetét. A felső oktatás e szélsőségeit szerencsésen közvetíti a német egyetemek rendszere, mely, a midőn gyakorlati pályára is képez, s e célból a tudomány anyagát közli, egyszersmind a tudományos munkásságot is tanítja. A legkiválóbb tudományos erőket látjuk itt egybegyűlve, a kik hirdetik és művelik egyszersmind a tudományokat, lévén a tanszékek egyszersmind a tudomány műhelyei, a melyek nemcsak a tudomány tételeit magyarázzák, hanem azt is tanítják, hogyan kell tudományos foglalkozást űzni. A rendszer mellett egyszersmind a módszert is igyekszenek elsajátíttatni a hallgatókkal; s nem csupán az emlékezetet terhelik meg az életre szükséges tananyaggal, hanem a tudományos szellem és önállóság kifejtésére is törekednek, úgy híven, hogy a mely ifjú tiszta tudatot szerez a tudomány föladatairól és azon operációkról, a melyek szerint e föladatok megoldandók, a tudományos érettség oly fokára emelkedik, a mely, ha nem is akar tudós lenni, képessé teszi őt bármely hivatást az életben magasabb, tudományos értelemben fogni fel, s több belátással, több önállósággal, rendszerebben és alaposabban űzni. S az önálló tudományos munkásság ápolása mellett a tudomá-

nyok egyetemes művelésére is kiváló súlyt helyez a német fensőbb oktatás, szem előtt tartva mind a tudományok egyes ágainak kölcsönös fejlesztő hatását egymás között, mind az ifjúság szélesebb alapon nyugvó, általánosabb művelése lehetőségét.

Nem hiszem, hogy a német egyetemek ez utóbbi sajátsága, az a mi által válik az egyetem tulajdonképen egyetemmé, t. i. a tudományok egyetemévé, köztünk vita tárgyát képezhetné. A fensőbb oktatás ágainak elkülönítését Cousintól fogva napjainkig Franciaországban is minden kiváló szellem elítélte és elítéli. Tudósok és tanférfiak, egy Broglie, Baudrillart, Rénan, Michelt Bréal, hogy másokat mellőzzek, egyaránt sürgetik ott is az elkülönített facultások csoportosítását, nagy közoktatási központok létesítését. Különösen a jogi szakiskolákra nézve már Cousin kimondotta, hogy azok jogtudóst, valódi jogász nem képezhetnek. S én előttem, t. értekezlet — hogy az előnkbe tűzött kérdések közül a legutolsóra válaszoljak először — ez már magában elég ok elítélni az egyetemen kívül, merőben elkülönített facultásként fennálló jogi akadémiák rendszerét. De ez intézetek száma már annál fogva is leszállítandó, mert e szám nagyobb, mint a mennyire a nemzetnek szüksége van. Szaklapok is kimutatták (így közelébb a *Jogtudományi Közlöny* múlt évi 48, 49 és 51-ik számában dr. Nagy Ferencz), hogy a míg más gazdagab államok leg-

alább 150—200 hallgatót kívánnak egy ilyen felsőbb tanintézetre, a mi szegény hazánkban 30—40, sőt a velünk közlött adatok szerint 19—26 hallgató számára is tartatnak fenn jogakadémiák. Lehet-e indokolni ily gyéren látogatott felsőbb intézetek fentartását? Lehet-e azokat kellőleg dotálni, hogy csak a legszükségesebb tanerőkkel, taneszközökkel elláttassanak? Vagy ha állami költségen tartatnak fenn: nem pazarlás-e ilyen intézeteket oly nagy költséggel tartani fenn, a minőt hasonló intézetek kellő dotációja igényel? Nem indokolt-e ez intézetek egy részének fokozatos megszüntetése, már csak azért is, hogy a pénzerőt, a melyet megtakarítunk, a fentartandó egy-két jogakadémia philosophiai karral ellátására fordíthassuk, ha nem vagyunk képesek, a mi az egyedül helyes megoldás, teljes egyetemekké alakítani által? Az ekkép kevesebb számra leszálított, de philosophiai s jogi és államtudományi karral ellátott akadémiák aztán a budapesti egyetem illető karainak mindenben teljesen megfelelő szervezettel s ugyanazon jogokkal látandók el. Ide értem a tudori fok osztását is, főleg miután az a gyakorlati életpálya szükséges föltételévé tétetett. Ha csak egy-két intézet osztja a diplomákat, a többi tanintézet alárendeltté válik; s elmarad az intézeteknek Németországban oly üdvös versenye. Az alárendelt intézeteknek nem lehet kellő tekintélye; sőt hallgatóikat is elvonják az egyetemek, kivált a tudori szigorlat idejé-

nek közeledésekor, a mint jelenleg is e körülményben keresendő egyik fő oka, hogy a jogi akadémiák hallgatóinak száma, mint a velünk közlött adatokból is láthatni, évenként csökken. Az ifjúság leendő vizsgálóit talán még inkább törekszik tanulmányozni, mint a tantárgyakat.

Valódi szakférfiak közt azon kettős célra nézve sem lehet véleménykülönbség, a melyet a német egyetemek a felső oktatásban magok elé tűztek. Értem az önálló tudományos munkásság ápolását és fejlesztését mind a tanároknál, mind a tanulóknál, és a szakpályákra képezést. Elismerem, hogy nem könnyű dolog e kettős feladatnak egyaránt megfelelni. Kenyér után indul a sokaság. A kenyértudomány a német egyetemeken is uralkodik a többiek fölött, e többieknek, gyakran épen az alapvető tudományoknak, elhanyagolásával, az alaposság és általános műveltség nem csekély kárára. Még pályában van a gyermek, mikor a szülék már gyakran elhatározzák az életpályát, a melyre őt nevelni kívánják, s mind magok, mind gyermekeik haszontalannak, fölöslegesnek tekintik mindazt az ismeretet, a melyet a kitűzött életpálya, felfogásuk szerint, meg nem követel. Hogy minden életpályához, a jellemmel nem is említve, a szakismereten kívül, a melylyel megtöltik az emlékezetet, fegyelmzett ész, a concret esetek éles, beható felfogása és megítélése, mondhatnám tudományos szellem, bölcselkedő ész, lelki önállóság, s ezen ala-

púló éberség, önfeltalálás, tapintat, a helyes nézetek legalább is szabatos kifejtése és előadása, tehát irodalmi műveltség, szóval sok olyan dolog is szükséges, a mit a kenyértudományok nyújtanak legkevesébbé, minderről gondolkodni is szükségtelennek találják. S ugyanaz az irány, mely az általános műveltséget nyújtó oktatást, a mely minden szakoktatás nélkülözhetlen alapja és föltétele, már a népiskolákban is háttérbe törekszik szorítani a szakoktatással, a fensőbb oktatásnál is, a német egyetemeken is, mindinkább érezteti befolyását. Az úgynevezett reformok, melyek különösen jogi karunknál az utóbbi évtized alatt behozattak, mindinkább ez iránynak kedveztek; a szakpályákra képezést tartván egyedül szem előtt, mindinkább eltávozott jogi és államtudományi fensőbb oktatásunk a német egyetemek azon rendszerétől, a mely a forradalom után hozzánk is behozatott. S íme ma már oda jutottunk, hogy jogtudományi szakközlöny ajánlja a francia szakiskolák rendszerének behozatalát, sőt a velünk közlött kérdőpontok közt is föl van vetve a kérdés, nem volna-e jó e rendszert még inkább megközelíteni.

Nézetem szerint az a baj, hogy már is nagyon megközelítettük, a német egyetemektől csak azt tartván meg, a mi csak úgy igazolható, mint a rendszer egyéb föltételeinek eredménye. A tanpénzt értem, a mely csupán a tanítás és tanulás szabadságában találja igazolását.

E kettős szabadság egyik lényeges kelléke a német fensőbb oktatásnak. Az emelte a fensőbb oktatás mintáivá a német egyetemeket. Természetesen e szabadság ott sem korlátlan. A tanár csak bizonyos szakra vagy szakokra van szorítva; s szükséges, hogy erre vagy ezekre is komoly előkészület, szigorú vizsgálat adja meg a képesítést. A tanulási szabadságnak pedig a tanrendszer szabályozása, a pálya, melyre a hallgató készül, és a vizsgálat föltételei jelölik ki az irányt, szabják meg a korlátokat.

Lássuk, hogy áll nálunk a tanulási szabadság kérdése?

Az igen tisztelt közoktatási miniszter úr mindenekelőtt azt kérdezi tőlünk: vajjon fentartandó-e a tanszabadság jelen mértéke a tanulókra nézve? Nézetem szerint e kérdés egy jelentésű azzal: megszüntetendő-e teljesen a tanulási szabadság? A tanszabadságot jelenleg, a kérdés velünk közlött szövege szerint, csak az és annyiban korlátozza, hogy az alap- és államvizsgálatok ideje és tárgyai meg vannak szabva; s úgy hiszi a kérdező, hogy a négy vizsgálat kitűzött tárgyai a nyolcz félév köteles óraszámának ($8 \times 20 = 160$) csak felét töltik be, a többi órák betöltése föltétlenül a tanuló választására és belátására van hagyva. Ez állítással szemben olvastuk nem rég épen a jogi facultás egy érdemes tanárától, hogy a 8 félév alatt hallgatandó 160 órából, a főcöllegiumok uralkodó rendszere mellett, 156 órát fog-

lálnak immár el a köteles tárgyak, s teljesen megvannak ölve a specialis collegiumok. S kicsinylendő-e, hogy *csak* és *annyiban* korlátozásról szólhatunk, a tanulási szabadság azon megszorítása, melyet az alap- és államvizsgálatok idejének és tárgyainak megszabása okoz? Az *évenkénti* vizsgálatok *tárgyainak* előírása nem szabja-e a hallgató elé évről évre mind a tantárgyakat, mind azok sorozatát, mind a tanárokat? Az évenkénti vizsgálat minden egyéb tekintetet háttérbe szorít a tanuló előtt, ő csak arra készül, csak annak tárgyait és főleg azon tanárokat hallgatja, a kik a vizsgálaton kérdezni fogják. S a hol ugyanazon tárgyat két tanár is adja elő, a kik közül minde-
 nik vizsgáló: egyéb tantárgyak mellőzésével, több esetben mind a két tanárt hallgatja, tartván a mellőzöttnek szigorától. A vizsgálati rendszer kényszeríti, a mint már mondtam, hogy ne csak a tantárgyat, hanem a tanárt is tanulmányozza, a ki vizsgálni fogja, kivált ha a tanárnak nincsen kézi könyve, a melyből nézeteit a tanuló megismerhetné, a mi, közbevetőleg mondván, nem igen buzdító körülmény arra, hogy legyen. Így levén a dolog, nem inkább tágítani kell-e, mint szűkebbre szorítani a jogi- és államtudományok hallgatóinak tanulási szabadságát? Nem a tanítási szabadság némely kinövéseit kell-e inkább megnyirbálni; a köteles főcollegiumok tárgyait venni vizsgálat alá, nem engedve meg, hogy a főtárgyakat külön disciplinákra szaggassák, s kis tárgya-

kat öt órás főcollegiumokká fűvjanak föl? S tekintettel a tanszabadságra is, eltörlendő mindenekelőtt az évenkénti vizsgálatok rendszere!

A fennálló vizsgálati rendszert illetőleg ugyanis, nézetem szerint, nemcsak az lehet a kérdés: helyes-e e vizsgálatok tantárgyainak jelenlegi csoportosítása és sorozata, hanem mindenekelőtt az: helyes-e általában az egyetemen az évenkénti vizsgálatok rendszere?

Már érintettem, hogy az évenkénti vizsgálatok az évi vizsgálat tárgyaitra fordítják a tanuló minden figyelmét. Épen az a cél: hallám mondani. Különben nem tanulnak ifjaink. Én pedig azt mondom, hogy az ilyen tanulásban nincs nagy haszon. A ki négy évi tanfolyam alatt minden évben vizsgálatra készül, folyvást csak azon van, hogy emlékezetét a vizsgálat tárgyaiul kijelölt tananyaggal terhelje: nincs ideje a tudomány mélyébe, összefüggésébe ható komoly tanulásra. S tantárgyakkal, melyeket egy fél év, sőt egy év alatt is fölfogni sem lehet, minő p. o. a római jog, a mint az évi vizsgálatot nyakáról lerázta, többé a szigorlatig nem törődik, holott különben azokból még a következő években is hallgatna külön collegiumot. De a szigorlat ideje még meszsze van, a közelebb álló vizsgálat tárgyai foglalják most el őt. Annyira elfoglalják, hogy a vizsgálati idő közeledtével az egyetemi előadásokkal is keveset törődik, ha nem képezik a vizsgálat tárgyait. S meglehet, hogy mikor az ekkép elha-

nyagolt tárgyakból kell vizsgálatra készülnie: akkor meg a leczkekönyv kiegészítése végett megint más tárgyakat kell vagy inkább kellene hallgatnia, megint más tárgyak hallgatását hanyagolja el. Igen, uraim, elhanyagolja, el még akkor is, ha catalogus-olvasással kényszerítitek, hogy az előadásokon jelen legyen. Csak testével lesz jelen, lelkével nem. A mikor megjelenik is, a könyv van kezébe, melyből vizsgálatra készül; vagy nem figyel, hogy a vizsgálat tárgyairól, a melyekre otthon készül, ne vonja el figyelmét. S a vizsgálati idő a következő év január haváig kiterjesztetvén, gondoskodik a vizsgálati rendszer arról is, hogy még a következő év felében is tartson ez állapot. S mi ennek eredménye azokra nézve, a kik jogi pályára készülnek? Ezek, a jelen rendszer szerint, két alapvizsgálatot és egy államtudományi államvizsgálatot tartozván letenni, hogy jogszigorlatra bocsátassanak, az első évben az első, a másodikban a második alapvizsgálatra, a harmadikban az államtudományi államvizsgálatra készülnek, vagyis a jogi egyetemen töltött három évi tanfolyam alatt, az államtudományok mellett, csak a római joggal és jogbölcselettel, na meg az egyházi joggal foglalkoztak öt órán át egy-egy félévig, s mondhatni, az összes tételes jog hallgatása az utolsó egyetlen évre esik. Azaz tulajdonképen esnék. Mert hiszen most meg már az első szigorlat ideje következik, a melynek tárgyait, vizsgá-

lati rendszerünk superfoetatiója mellett, az első és második alapvizsgálat főbb tárgyai képezik, megtoldva a tételes nemzetközi joggal. A többi tételes jog, vagyis az az egész anyag, a melyre a jogásznak az életben szüksége van, a második és harmadik szigorlat tárgyait képezi. E szigorlatokra két-három év alatt ráérvén, mit törődjék azok tárgyainak tanulásával az ifjú akkor, mikor az alapvizsgálatok tárgyait kell fölfrissíteni emlékezetében a közvetlenül előtte álló első szigorlatra? Így aztán megtörténik, hogy az egyetemet végzett joghallgató tanul ugyan négy évi tanfolyama alatt elég egyházi és bölcséleti jogot, a melyekből kétszer is megvizsgálják, de az összes tételes joggal, a mely fölött annyit bölcsekedteték, nem ért rá foglalkozni. Nem veszik-e észre, a kik ezen vizsgálati rendszert tervezték, hogy az azon egyetemi rendszerrel, a melynek a tanszabadságot írták homlokára, nem fér össze? Hogy az évenkénti vizsgálat azon színvonalról, melyen a német egyetemek állanak, a szakiskolák színvonalára szállítja le egyetemünket, arra a színvonalra, a melynek egyedüli célja a gyakorlati életpályákra képesítés. De, a mint a vizsgálatok tárgyai kitűzvék, e célnak sem felelhet meg a jelen rendszer, mert hiszen a szakiskolákban képezett ügyvédeknek, bírácoknak is foglalkozniuk kellene már az iskolákban a tételes jog tanulásával, a melyet a megálapított vizsgálati rendszer a négy éves tanfolyam után magán szorgalomra

hagy. Ez a rendszer, uraim, a szakiskolák rendszerének sem felel meg. Ha tisztán szakiskolává akarjuk tenni jogi egyetemünket, akkor igen is helyén van fölvetni azt a kérdést, a mely előttünk is föl van vetve: nem volna-e czélszerűbb, hogy az egész tanfolyam tárgyai az egyes tanévekre állandó sorozatba osztassanak be? Akkor aztán az előadandó tárgyakból kell a vizsgálatot is évenként követelni, a mint az Franciaországban van, összhangzásba hozván akkép azt, a mire az ifjúnak a vizsgálat miatt készülnie kell, azzal, a mit a tanár előad, ha nem akarjuk, hogy a vizsgálatra készülés miatt a tanár előadásai mellőztessenek. S hogyan akarhatná ezt az a rendszer, a mely annyira ellensége a magán tanulásnak?

Hogy a szakiskolák rendszere, következetesen keresztülvéve, jobb a mi egyetemi rendszerünk-nél, a mint azt az évenkénti vizsgálatok jelen rendszere átalakította: az iránt nem lehet kétség. Én azonban, a ki magasabb czélt óhajtok fensőbb oktatásunknak kitűzni, mint csupán azt, hogy a tananyag azon minimumát, a mit a gyakorlati életpályákra nélkülözhetlennek tartanak, a vizsgálatra betanítsa, nem a jelen rendszernek az eddigi irányban tovább fejlesztésében, hanem annak megváltoztatásában keresem egyetemünk jogi karának a reformját.

Tudományos egyetemi élet nem fejlődhetik a jelen rendszer mellett. A folytonos vizsgálat tanulóban és tanárban elől minden tudományos

önkéntességet. A tanuló csak az emlékezőtehetség gyakorlására, örökös memorizálásra van kényszerítve; s a legrövidebb, legszárazabb compendiumokat keresi. S a tanároknak lesz gondjuk rá, hogy a mit sokan keresnek, megtalálják. A tanár vizsgálatlaltal tölti azt az időt, a mit czélszerűbben fordíthatna tudományos munkásságra. Se szellemi, se anyagi ösztön nem készíti, hogy a tan széken is többet és egyebet is tegyen, mint a ki csupán hivatalos dolgot végez. Tudja, hogy a kellő nyugodtság sincs meg tanítványaiban, nem mondom, megérteni, de csak meghallgatni is őt, kivált, midőn a vizsgálat ideje közeledik. Tudja, hogy hallgatóinál — a rendszer hozza úgy magával — nem a tudomány, hanem a bizonyítvány megszerzése a főczél, a melyre törekcszenek; s nem a jelesebb tanárnak, hanem annak van legtöbb hallgatója, a ki több köteles tárgyat ad elő. Nem az előadás kitünősege, hanem a tanár vizsgáló szerepe vonzza a hallgatókat. Általában szólok a rendszer szükségképeni hatásáról, egyéneket sehol nem tartva szem előtt. S távolról sem meritettem ki e rendszer minden ártalmait. Legyen elég csak azt említnem még, hogy az évi vizsgálatok rendszere a külföldi egyetemek látogatását ha nem is zárja el teljesen, de rendkívül megnehezíti ifjainknak. Szabály szerint a két utolsó évet hazai egyetemeinken kötelesek töltetni; s a másik két év vizsgálatokkal végződik, oly tárgyakból is, a melyeket külföldi egyeteme-

ken nem adnak elő. S azért menjenek-e ifjaink külső egyetemekre, hogy ott magyar tankönyvekből azon vizsgálatokra készüljenek, a melyeket itthon, hazatértök után, le kell tenniök. Szükség-e magyaráznom az enquête tagjai előtt, minő hatással van hazai tudományosságunkra ifjaink elzárása a tudomány külföldi forrásaitól? A kik a népek művelődési történetét vagy csak hazánk művelődési történeteit is ösmerik, nem kicsinyelhetik e körülményt. Nem elég-e, hogy eltértünk a német egyetemi rendszertől, a melyre, mint mintára tekint a művelt világ? Nem elég-e, hogy az osztrák egyetemek rendszerétől is rendre eltérünk? Midőn hazai fensőbb oktatásunk mindinkább elkülönzi magát a művelt világtól, s egyszerű szakiskolává süllyed: azt is lehetetlenné akarjuk-e tenni, hogy külföldön találják föl ifjaink, a mit itthon fensőbb oktatásunk rendszere nem nyújthat, s a mit Franciaországban részben a College de France nyújt? Ne feledjük, hogy ha a tudomány kitűnőségeitől, a külföldi egyetemek tudományos légkörétől elzárjuk ifjainkat: nem csupán azzal teszünk kárt hazánknak, hogy művelődését akadályozzuk, hanem azért is, mert nemzetközi viszonyaink hozzák úgy magokkal, hogy más nemzeteknél inkább szükségünk van államférfiakra és jogtudósokra, a kik külföldi nyelveken is tudják képviselni és védeni állami érdekeinket.

Ha a mondottak nem indokolnák is eléggé az

alapvizsgálatok megszüntetését, már azon oknál fogva is meg kellene azokat szüntetni, mert fölöslegesek. E vizsgálatok legfőbb tárgyai ugyanis előfordúlnak a szigorlatoknál is. És sajátképen oda is valók. Így például a római jog, melyet talán csak azért tettek egyetemünkön az első alapvizsgálat tárgyává, hogy megtudhassák, milyen kevésre mehet a kezdő joghallgató e szintoly nagy, mint nehéz, de a jogászra nézve egyik legfontosabb tantárgyból egy félévi collegium után.

De menjünk tovább!

Az alapvizsgálatokat rendszerünkben az államvizsgálatok és tudori szigorlatok követik.

Az államvizsgálat nem nyújt kitüntetést; e vizsgálaton az állam csak az iránt akar meggyőződést szerezni, van-e a vizsgálattevőnek annyi szakképzettsége, a mennyit az életpálya, melyre lépni készül, megkíván. A képzettség ezen minimumának fentartása igazolja e vizsgálat fentartását.

A tudori szigorlat, a dolog természete szerint, többet követel, a hol az csupán tudományos kitüntetést nyújt. Itt már a tudomány vizsgálja, nem az állam. De szükségkép alászáll a szigorlat követelése, s így jelentősége is, mihelyt nem csupán tudományos kitüntetés, hanem gyakorlati életpályáknak is föltételévé tesszük a tudori oklevél megszerzését; mihelyt tudja a vizsgáló, hogy a szigorlattevőtől a diplomával nem csak a tudományos kitüntetést vonja el, hanem a kenyeret is.

Mindemellett is föl kell tennünk, hogy a szigorlat többet követel. Csak az a kérdés, vajjon a folytonos vizsgálatokkal zaklatott ifjúnak, az örökös memorizálás mellett, van-e ideje ezt a többet megszerezni? Bizvást mondhatjuk, hogy egyetemi pályája közben nincsen.

A tananyag sokasága, mely a vizsgálatok tárgyát képezi, nem engedi ezt. Nincsen oly emlékező tehetség, mely az összes jogi és államtudományok azon egész encyclopediáját, a mely az egyetemeken ma előadatik, fel bírná ölelni, meg bírná tartani. Hány kitűnő tehetséget látunk az anyag súlya alatt összeroskadni, mielőtt czélt érne? Hány sínyli meg testileg a túlterheltetést? Mondhatni a leglelkiismeretesebb tanulók sínylik leginkább. A tárgyak sokasága szükségkép felületességre, az alaposság hiányára vezet. Pedig az életben is többre megy a felületességnél, a ki kevesebbet, de jól tud. A vezéreszmék utasítanak el a részletekben.

Hogy a bajon, mely a túlterhelésből származik, segítsenek, s mindkét irányban alaposabb szakképzést nyujtsanak: Németországban megkezdtek egy pár egyetemen a jogi és államtudományi kart két külön karrá választani el. A mi egyetemünk a vizsgálati rendszer megállapításában ígérte végrehajtani a megosztást. Midőn azonban a jogi államvizsgálatot az államtudományi szigorlat, s viszont az államtudományi államvizsgálatot a jogtudományi szigorlat föltételévé tette:

mind a két irány egész terhét a tanuló ifjúság vállára rakta. S az államvizsgálatok rendszerét oly combinatióba hozta a szigorlatokkal, hogy a kettős szigorlót ugyanazon tárgyakból kétszeres vizsgálatnak veti alá.

Nézetem szerint mindazon életpálya, melyre a jogi vagy államtudományi tanfolyamok előkészítenek, bizonyos mértékben mindkét tudománykör ápolására van hivatva. Avagy nem szükséges-e például a közigazgatási hivatalnoknak a magán jog és törvénykezési eljárás ismerete? Nélkülözheti-e a magyar jogász a magyar közjog és közigazgatási szervezet ismeretét; s ez az ismeret lehet-e alapos általános politikai műveltség nélkül? Ismereteseek a t. értekezlet tagjai előtt azok a viták, a melyek csak nem rég folytak Német- és Franciaországban azon kérdés fölött: szükséges-e a jogásznak a nemzetgazdaság tudománya. Tudjuk, hogy a vita rendesen azzal végződött, hogy e tudományt a köteles tantárgyak közé vették föl a jogi tanintézetek.

De ha a jognak bizonyos része alól nem menthetni föl az államtudományok hallgatóit, s a jogász az államtudományi disciplinák egy részét nem nélkülözheti: ideje az államvizsgálatok és tudori szigorlatok tárgyainak meghatározásánál mindkét szakra nézve gondosan körülírni, hogy egyik és másik szak hallgatóitól a két tudománykör mely részeinek és minő mértékben művelése követelhető. Ideje továbbá, a mi egyéb

szempontokból különben sem mellőzhető, a tanuló nagy terhének könnyítése végett is, szoros bírálat alá venni mind a tantárgyak előadási módját, mind az egyes tantárgyakat.

Nem szabad szem elől tévesztenünk, t. értekezlet, hogy a tudomány majd minden ága annyira megnőtt, hogy a fensőbb oktatásban is lehetetlen egy fél vagy egész egyetemi év alatt, a mely különben is annyira bővelkedik szünnapokban, minden részleteiben teljesen előadni. Kitűnő egyetemi tanárok tudják ez okból, hogy feladatuk nem annyira terjedelemre, mint alaposságra és mélységre törekedni. A mit az egyetemi kézi könyvek föladatáról mond Schleiermacher, tökéletesen áll az egyetemi tanár előadásáról is. Egyiknek sem föladata a tudományt részleteiben kimeríteni, hanem a magasabb tudományos szempontban, rendszeres előadásban áll érdeme, a mely azt emeli ki leginkább, a miben legfelölőbbben tűnik föl az egész szelleme, s a mi leginkább áttekinthetővé teszi az egészet és a benső összefüggést. Mennyire megkönnyebbülne az egyetemi tanuló dolga, ilyen kézi könyvek, ilyen előadások mellett!

Az egyetemi oktatás föladata, oda törekedni, hogy az ifjú a tudomány alaptörvényeit megértse, főbb eszméibe, lényegébe behasson, önálló bölcselkedő nézpontra emelkedjék, s természetévé váljék mintegy mindent tudományos szempontból tekinteni. Az előadó tanárt ennél fogva inkább az

általánosító philosoph álláspontja illeti meg, mint a részletek kifejtésére való törekvés. Részletes tanulmányoknak az egyetemeken a seminariumokban van inkább helyök, mint a tanszéken. S még a seminariumokban sem szabad az egyetem érintett általános jellemét részlettanulmányoknak fölföldözni. Csak annyiban üzendő ott is foglalkozás ily részlettanulmányokkal, a mennyiben a tudományos vizsgálódás módszerének és az önálló tudományos munkásságnak elsajátítása igényli, soha sem tévesztve szem elől, hogy a részletes tanulmányok érettebb tudósoknak valók inkább, mint egyetemi tanulónak, a kinek még szaktudományaiban is szükségkép universalisabbnak kell lennie.

Ha nem volna magában is oly szembeötlő ez állítás igazsága: a tudomány és tanügy elsőrendű tekintélyeire hivatkozhatnám igazolása végett. Így csak azt jegyzem még meg, hogy a jogi és államtudományoknál annnyival szükségesebb az általánosító, a tudomány lényegére és alaptörvényeire szorítkozó előadás, minél inkább igénybe veszik a tanuló emlékezőtehetségét a positiv jognak, a codexeknek nélkülözhetlen részei.

Nem akarom ismételni, a miket föntebb mondtam a főcollegiumok egyes tárgyaitak több főcollegiumra szaggatása ellen. A főcollegiumoknak inkább a rokon tárgyak koncentrálására kell törekednie. A tudományok külön ágainak, egyes részeinek előadása special collegiumok föladata

a melyek hallgatására, habár ajánltatik is, a hallgatók nem kötelezendők. Nem róhatni meg elegendőleg azt a hibás nézetet se, a mely szerint az egyetemen kellene elsajátítani minden ismeretet és tudnivalót, a mire az életben szükség lehet, a mely szempontból szintén folyvást szaporítják mind a jogi, mind az államtudományok körében a tantárgyakat. Fensőbb oktatásunk érdekében áll e tekintetben a gyakorlati élet, különösen a burocracia követeléseinek ellenállani. Az ily gyakorlati ismeretek, ha a szükség úgy hozza magával, hamar elsajátíthatók bármikor, a tudomány vezéreszméjének tájékozása mellett. Sokan megjegyezték már, hogy például pénzügyi szabályrendeletek halmaza tudományos vizsgálatok tárgya nem lehet, ha külön előadások tartatnak is e tárgyból. Az egyetemeken, jegyzi meg épen e tárgyra vonatkozólag egy osztrák miniszteri rendelet az ötvenes évekből, általános képző tanulmányokkal kell foglalkozni.

Általában meg kell jegyeznem, hogy bármely alapos kifogásaink voltak is politikai és nemzeti-ségi tekintetben azon osztrák rendeletek ellen, a melyek hazánkban is szabályozták az ötvenes években a fensőbb közoktatást, meg kell vallanunk, hogy paedagogiai tekintetben helyesebb nézetekből indultak ki azok, mint a mostani rendszer. Az egyetem, mint a kérdőpontokban olvassuk, ellenzi, hogy utasítás adassék a vizsgáló bizottságoknak. Nem veszi-e észre, hogy a vizs-

gálatok egyik tantárgyát képezi a statisztika is, az ingatag, változó és részben megbízhatatlan adatok és számok óriási tömegével? Az osztrák rendeletek nem tartották fölöslegesnek megmondani a vizsgálóknak, hogy e tudományból ne követeljen olyan részleteket, a melyeknek könyv nélkül megtanulása nem maradandó becsű, s a melyekkel csak a vizsgálatra tömi tele a szegény tanuló különben is nagyon túlterhelt emlékezetét, hogy a vizsgálat után meg elfeledje. A statisztika, bármennyire elismerem is fontosságát, csak segédtudománya a jogásznak; helyeselhető-e, hogy az minden részleteivel, roppant tömegével nehezüljön a hallgatóra oly fontos főtárgyaknak, mint például a római jog, háttérbe szorításával? Az egyetemes európai jogtörténet compendiuma is szükségkép sok jelentéktelen adat, név, codex följegyzését foglalja magában, nevet és codexet, a kik és a melyek nem voltak hatással az általános fejlődésre. Az osztrák, sőt általában a német fensőbb oktatás nem ismer ily széles keretű tudományt, és még sem tartotta szükségtelennek figyelmeztetni a vizsgáló bizottságokat, hogy a jog- és államtörténetre nézve fontosabb momentumokat kérdezzék. Nálunk ez idő szerint a jogi kar vizsgálatainak és szigorlatainak egyik leginkább rettegett tárgyát képezi a jogphilosophia. Bölcselkedés a jog fölött a jog ismerete előtt. A priori definitiók, a melyeket szó szerint betanulnak a hallgatók, hogy elfeledjék, mire meg-

érthetnék. Az osztrák rendelet helyesen jegyzi meg, hogy a jogphilosophia alaposabb tárgyalása rendszeren csak az oly tanulóra gyümölcsöző, a ki általában előszeretettel foglalkozik philosophiai tanulmányokkal; s az érintett tudományból csak annyit követel a vizsgálaton a joghallgatóktól, hogy a nevezetesebb jogphilosophiai rendszereket és azok történeti fejlődését ismerjék.

Azt hiszem, nem kell bővebben fejtegetnem, hogy én a vizsgálati utasítást már azért is szükségesnek tartom, mert ez úton is könnyíthetni vélek ifjainkon, a kikre a tantárgyak sokasága úgyis elég súlyos teherként nehezül. Így válik lehetővé, hogy több időt szentelhessenek a főbb tantárgyaknak s kevesebb tárgyra és részletre központosított erővel mélyebbre ható, alaposabb tanulmányokat tehessenek. Szükséges e fölött az utasítás a vizsgálóknak már azon okból is, mert az hozza összhangzásba a vizsgálatot az oktatással, holott ellenkezésbe jöven a kettő, a vizsgálat káros visszahatással lehet fensőbb oktatásunkra. Többször megjegyeztem már, hogy a ki vizsgálatra készül, inkább tanulmányozza a vizsgálót, mint a tanárt.

De ideje áttérnem az államvizsgálati bizottságok alakítására.

Kérdésül intéztetik hozzánk: helyes-e, hogy az államvizsgálati intézmény egészen az egyetem befolyásának van alárendelve?

E kérdésre csak egyhangú lehet a felelet:

hogyan bizony távolról sem helyes. Az államvizsgálatnál szükségkép az államot és csak az államot illeti az ellenőrzés szerepe, mind az intézetekkel szemben, a melyekre a fensőbb szakképzést bízta, mind azon elméleti képzettség megítélése tekintetében, a mely a tudományos képzettséget igénylő szakpályákra készülők ifjaktól, a közönség érdekében, megkívánandó. E szerint az államot, vagyis annak felelős képviselőjét a közoktatási minisztert, illetheti csupán az államvizsgálati bizottság összes tagjainak kinevezése.

Az iránt tehát nem lehet kérdés, hogy a bizottságok csupán kinevezett tagokból állítandók egybe. Az egyetem, mely a vizsgálat által maga is ellenőriztetik, nem választhatja a bizottságok tagjait. Szintoly kevéssé választhatják azon szakemberek testületei, a kiknek sorába lép az ifjú, ha kellő tudományos képzettséget tanúsít. E testületeknek legfőlebb kijelölés joga adható meg. S hogy a kijelölésben sem mindig szerencsésen járnak el, arról könnyen meggyőződhetik bárki, ha csak a budapesti ügyvédi kamara vizsgáló jelölteinek névsorán végig tekint. Rendesen azt választják, a ki ráér. S a legkiválóbb szakemberek nagy elfoglaltságuk miatt nem érnek rá.

A vizsgáló bizottságok alakítása általában a legnehezebb kérdések egyike, a melyet sehol sem sikerült még kielégítőleg megoldani. Nem könnyű a vizsgáló szerepe. A poroszkamarában mondotta nem rég egy tudományos férfiú, hogy

tizennyolcz éve veszen részt a vizsgálatokban, s e hosszas idő alatt többször volt alkalma a kérdések, mint a feleletek ostobaságán boszankodni. Általános a panasz, hogy a gyakorlati pálya embere nem abból kérdez, a mit tanítanak, vagy csak a vizsgálat előtt olvas meg egyes részleteket, s kérdéseiben gyakran esik a concret esetek casuistikájába. A tanár meg a tudományát hajlandó fitogtatni, s a fogós kérdéseket, a tudomány curiosumait hajhászsa. A tanárt e fölött saját tanönyve, elmélete s doctrinaire ellenszenve más elméletek iránt vezeti. Már Mohl Róbert, e kérdések egyik legalaposabb vizsgálója, kiemeli káros hatását az egyetemi rendszerre nézve, ha tanárok vesznek részt vizsgáló bizottságokban. Épen tanárok emelték ki ezt nálunk is leginkább, mióta az enquête egybehívása e kérdésekre fordította a közfigyelmet. A tanár jelenléte a vizsgálaton megsemmisítheti a tanulóra nézve azt a kevés szabadságot is, a mit az uralkodó rendszer még fenhagyott. A mily hasznos a párhuzamos tanszékek tanárainak versenye a tanszékeken, oly káros hatású lehet jelenlétök a vizsgálatokon. A rendszerről szólok, tekintet nélkül viszonyainkra. Lélektani szempontból bírálom az intézményt. S e tekintetben tanárok állítják, hogy a tanpenz árnyoldalai a vizsgálatokon tűnnek föl leginkább. A tanár is ember, csuda-e, ha önkéntelenül is hajlamot érez azon hallgató iránt, a kiben, hogy egy jogtanár szavaival éljek, saját adóízetőjére

ismer; s viszont nem megfogható-e, ha ellen-szenvét collegája iránt, a ki vele a tanszéken versenyez, könnyen átviszi annak hallgatójára, hogy téveseknek tűntesse föl versenytársa elméleteit, nem kielégítőnek oktatása eredményét. S a szegény tanuló, mint már megjegyeztem, hogy egyik irányba se ütközzék, mindenik tanárt hallgatja, ugyanazon tárgyból, nagy idővesztéssel, sok erő-pazarlással. Ha pedig csak egyik tanár vizsgál állandóan, hiában áll fenn a párhuzamos tanszék, nem lesz hallgatója. Nem is szólottam arról, a mit minden kiváló tanár panaszol, mennyi időt rabolnak el a vizsgálatok a tudományos foglalkozás nem csekély kárára.

A mondottaknál fogva kétségkívül kívánatos volna teljesen a tanári karon kívül álló kitűnő szakférfiakból állítani össze az államvizsgálati bizottságokat. Ez az eljárás felelne meg fensőbb oktatásunk érdekeinek is leginkább. Nem hiszem azonban, hogy oly bővében volnánk a szakférfiaknak, a kiknek ideje és kedve is volna e fontos megbízásnak lelkiismeretes odaadással megfelelni; s így a tanárok kinevezését az államvizsgálati bizottságokba, fájdalom, alig tartom még, viszonyaink közt mellőzhetőnek. A törekvésnek oda kell irányoztatnia, hogy lehetőleg mellőztessenek.

Fontos dolog, nézetem szerint, hogy a vizsgáló bizottság ne váljék állandóvá. A vizsgálatra készülő ifjúság hamar kitanulja a vizsgálók tudományos irányait, nézeteit, hajlamát bizonyos el-

méletekre, s elfogúltságait, kedvenez kérdéseit, s könnyen egyoldalú irányt vesz a tanulás. Szükséges továbbá, épen az egyoldalúság ellensúlyozása végett is, hogy több tagból álljon a bizottság, az állam kiváló tudományos képzettségű főbb hivatalnokainak, olykor alkalmilag magának a közoktatási vagy az igazságügyi miniszternek is, elnöklete alatt. Szükséges, hogy a tanfolyam bevégezése után azonnal lehetővé tétessék az ifjúnak a vizsgálatot letenni s gyorsan adassék ki a bizonyítvány. Nem tévesztendő szem elől, hogy az államvizsgálat célját nem tűzhetni magasabbra, annak megítélésénél, van-e az egyetemi pályát végzett ifjúnak elegendő *elméleti* képzettsége a szakpályára, a melyre készül. S szükség, hogy az ítéletmondásban az a «rigor non exasperans, amor non emolliens» vezesse a vizsgálókat, a melyet oly nehéz, de lelkiismeretes eljárás mellett nem lehetetlen eltalálni. Talán mondanom sem kell, hogy a nyilvánosságnak kell örködnie a vizsgáló bizottság eljárása fölött.

De legyen elég az első kérdésről, a mely a tanulmányi és a vizsgálati rendszerre vonatkozik. Oly kérdések, a melyek a fensőbb oktatás egész rendszerét érintik; s köteleességemmé tették ennélfogva, egész nagyságában, teljességében vetni föl a fensőbb oktatás rendszerének kérdését.

Örvendek, hogy magára a rendszerre nézve, a melyet én mintául tekintek, ez értekezlet többsége kedvezőleg nyilatkozott. De, mondák több

felől, az idegen intézmény, az átültetésnél, a nemzet viszonyaihoz alkalmazandó, a szerint módosítandó. S ez észrevétel ellen nem lehet kifogás, ha a módosítás az intézmény *lényegét* nem érinti. Részemről azonban épen azt akartam kimutatni a fentebbiekben, hogy a módosítások, a melyek az utóbbi időkben tétettek nálunk az ötvenes években behozott egyetemi rendszeren, épen e rendszer lényegét támadták meg, azt a lényegét, a melyet már csaknem egy fél század előtt oly alaposan kifejtett Savigny, e kitűnő tudós és tanár, a kiről egy Grimm Jakab írja, hogy előadásai ébresztették föl benne a valódi tudományosság érzékét és szellemét.

Bármint vélekedjék valaki felszólalásomról, kénytelen elismerni, hogy a bajok, a melyekre rámutattam, léteznek, s hogy főleg azon módosítások idézték azokat elő, a melyeket viszonyainkkal vélnek többen igazolhatni. Örvideni fogok, részemről, ha a bajok összeillesztése fordulatot idéz elő a most követett irányon. Hiszen a kérdések közt, melyek velünk közöltettek, olyanok is vannak, a melyek méltán költhettek aggodalmat, hogy az érintett irányban még tovább menni, az egyetemi rendszer lényegétől még inkább eltérni volna szándék.

Ilyen iránynyal, ilyen nézetekkel szemben hogyan várhatnék gyökeres reformot? Nem csak egyes férfiak, de a kor előítéleteivel állok szemben.

Nem ok nélkül nevezte Gladstone korunkat a vizsgálatok korának. Angliát is meglepte a vizsgálatok láza. Azt hitték, a vizsgálat által zárhatni ki a protectiót a hivatalnokok kinevezésénél; s behozták a vizsgálatot az indiai szolgálatra. Csak általános, elméleti s nem szakvizsgálat. Az angol ugyanis abban a véleményben van, hogy az alapos általános műveltség alkalmasabbá teszi a hivatalnokot is a hivatal betöltésére, mint a korlátolt szakképzettség. És vajjon el van-e érve a cél, a melyet a vizsgálatoktól várt Anglia? E kérdésre határozottan tagadólag felel Wiese, e kitérő szakember, a ki a vizsgálati rendszert Angliában hosszas és alapos tanulmány tárgyává tette. Kétségtől műveltség is szükséges a hivatalnokban, de nem csak az szükséges, hanem egyszersmind jellem, megbízhatóság, becsületesség, határozottság, kitartás, józan értelem, erős ítélőtehetség, tapintat és önfeltalálás. Részint értelmi tulajdonok, a melyeknek fejlesztésére kevésbé hat a vizsgálatokra előkészítő memorizálás; részint az angol által oly nagyra becsült «public virtues». Képezhetik-e e tulajdonok a vizsgálatok tárgyait? S vajjon el van-e érve a protectio kizárása? Távolról sincsen; már a vizsgálatoknál veszi kezdetét. De talán a verseny hat kedvezőleg a közművelődés emelésére? «La carrière ouverte aux talens?» Nem, válaszol az angol: «a struggle between crammers». Magok az angolok bevallják, hogy a hivatalnokok minősége a vizsgálatok be-

hozása óta nem javult, sőt sülyedt. Addig minden valamire való gentleman egyetemét végzett. Most a kormány kénytelen jutalmakkal buzdítani a hivatali aspiransokat az egyetemek látogatására. A legtöbb ifjú hamarább akar célhoz jutni. S hogy minél gyorsabban előkészíttessék a vizsgálatra, az iparnak egy új neme támadt: «to coach candidates for the Indian civil service». Már is panaszzolják e miatt a műveltség sülyedését.

S lássuk, mi történik a közép és felső oktatásban?

Tudjuk, hogy Angliának nincs megállapított közép és felső közoktatási rendszere. Semmi szervezet, semmi felügyelet. Kivált a közép oktatás merő chaos. Az egyetemek az által akartak némi ellenőrzést, irányt és rendet hozni be a chaosba, hogy azokat, a kik kebelökben tanítással foglalkoznak, kiküldik koronként megvizsgálni az ifjakat, a kik tudományos kitüntetés végett önként jelentkeznek vizsgálatra. S e tudományos kitüntetés mellett stipendiumokkal, jutalmakkal is buzdítják versenyre az ifjakat. Az iskolák tulajdonosai szintén törekednek azzal emelni hírnevöket, hogy minél több ifjat küldenek a versenyre. És mi az eredmény? Nagy hiba, mond egy angol tudós, a szervezet hiányát vizsgálatokkal pótolhatni vélni. Angol tanárok panaszkodnak, hogy ez eljárás csak némi rutinera vezet; az ifjúság összefüggetlen, félig értett jegy-

zetekkel tömi tele fejét a vizsgálatokra, nem szokva meg a gondolkodást. Tanárok állítják, hogy tanítókra és tanulókra nézve a legkevesebb alkalmas eszköz, valódi eredményt mutatni föl, az örökös vizsgálat. Míg a tanítás rendes folyamatát zavarja: kimeríti, megerőlteti a versenyvizsgálatok láza a legjobb erőket, úgy hogy aztán ellankadnak, eltompulnak, minden kedvök elmegy a tanulástól, a mint megszűnik az érdek. Az iskolában aztán részvétlen, közönyös, unatkozó a legtöbb tanuló. S az örökös vizsgálatok nem csak a tudományos érzék fejlesztését s az értelem művelését, a melynek minden más lelki tehetség fölött uralkodnia kellene, hanem általában a szellemi szabadság és az egyéniség kifejtését is lehetetlenné teszik, sőt a jellemre nézve is káros hatással vannak. Ez a nemzet, mond Wiese, a mely annyit tartott eddig a kötelességérzetre, a melynek már az elemi oktatásban azt tanítja kátéja, hogy az élet bármely helyzetében teljesítse kötelességét, bárhová tessék őt állítani az istennek, ifjai nevelésében nem használja föl ma már a kötelességérzet ösztönét; az érdeket, a hasznosság szempontját, az önzést teszi kizárólag uralkodóvá a vizsgálatok, kitüntetések és jutalmak rendszere által.

Tudósok és tanférfiak ítéletére hivatkozik Wiese, hogy ez nincsen jól; hogy épen a sok vizsgálatnak tulajdoníthatni, ha az oktatásnak nincsen valódi, nincsen kellő eredménye.

Bocsánat e hosszas kitérésért. Gyakorlati példában akartam felmutatni, mennyire tévedésben van korunk a vizsgálatok hatására nézve. Kényelmes paedagogia, mely egyedül a vizsgálatok kényszerére támaszkodik, s ez által fölmentve véli magát az alól, hogy meg is kísértse a nehezebb, de inkább célravezető, s így üdvösebb eszközöket: fölkelteni az ifjúságban a tudományok megkedvelését, a tanulás vágyát. Anglia példája mutatja, milyen képtelenség vizsgálatokkal akarni pótolni a czélszerű közoktatási rendszert; s a mi egyetemünk példája is mutatja, a mint kifejtettem, hogy rontja meg a vizsgálati rendszer helytelen alkalmazása magát a tanulmányi rendszert.

Rendszer, a mely *kizárólag* az ifjúság tanulni nem szerető, hanyag részét tartja szem előtt, paedagogiai szempontból már azért is elítélendő, mert az ifjúság jobb részének érdekeit sérti, az emelkedésben szárnyát szegi mintegy.

Hogy az ifjúság a tudományos képzettség azon minimimát, a mely a szakpályákra megkívántatik, megszerezze: arról az államvizsgálatokkal van gondoskodva. Az egyetemnek, midőn e tudományos képzettséget megadja azoknak, a kik csak ennyire törekszenek, lehetővé kell tennie, hogy azok is kielégítést találjanak, a kik magasabbra törnek. Nem csak az a feladat, hogy a nemzet értelmi osztályai a műveltség bizonyos fokán fentartassanak, hanem az is, hogy a műveltség színvonala emeltessék. Távol volt tőlem

olyasmit mondani, a mit ez értekezlet egyik tisztelt tagja rám fogott, hogy az egyetemnek föladata volna, csupán tudósokat nevelni. De hogy ezek előkészítése sem lehet kizárva: csak az is mutatja, hogy itt képeztetnek a leendő egyetemi tanárok is.

Azonban most már csakugyan legyen elég az első kérdésről.

Az enquête elé tűzött kérdések közt fontosnak tartom részemről a tanpénz kérdését is.

Ez a kérdés, anyagi tekintetben, nem a tanulók, hanem a tanárok érdekének kérdése. Az ingyen-oktatás egy pár philanthrop pártolóján kívül nincsen a ki az egyetemi tanulókat a tanpénz fizetése alól általában föl akarná menteni. Csak arról van szó, az egyes tanárokat illesse-e, a mit e czímen az előadásaikra beírt tanulók fizetnek, vagy bizonyos arány szerint osztassék az meg a kar összes tanárai között.

A tanpénzek *eddig*i rendszerét szakférfiak is a legkülönbözőbb szempontokból ítélik meg. Ebben keresik sokan az egyetemi bajok főforrását. Mondják, hogy a tanár ez által a tanulók létszáma iránti érdeklődésbe nagyon is bevonatik; hogy oly úton is igyekszik aztán szaporítani hallgatóit, a melyek tanárhoz nem illők, hogy az ifjúság gyöngéinek hízeleg, s így az egyetemi fegyelmet rendre aláássák. A köteles tárgyak fiscalis szempontból szaporítása szüli a vizsgálatok azon rendszerét, a melynek ártalmas voltát fensőbb

oktatásunkra nézve kimutattam. Megjegyzik továbbá, hogy igazságtalan is a tanpénz jelen rendszere. Mert nem a tanár jelességétől és lelkiismeretességétől függ főleg a tanpénz mennyisége, hanem a szaktól, a melyet előad. Nem annak a tanárnak van legtöbb hallgatója, a kinek legtöbb tudományos érdeme van, hanem a ki legtöbb köteles tárgyat ad elő, vagy propagandát csinál. A demonstratív szakokban a laboratoriumok is biztosítják egyes tanárok monopoliumát a tanpénzre nézve. A tanpénzek rendszerének tulajdonítható, hogy a főcollegiumok annyira uralkodnak, hogy teljesen elnyomják a special-collegiumokat. Mennyi érdemelt és nem érdemelt gyanúsításnak vannak kitéve a párhuzamos tanszékek tanárai a mondottak következtében!

S ha kénytelenek vagyunk elismerni, hogy sok igazság van a mondottakban: nem természetes-e, hogy sokan vannak, és pedig tanárok is, a kik a tanpénz fönnálló rendszerében nem látnak egyebet, a régi középkori egyetem utolsó maradványánál, s annyival inkább eltöröltetni sürgetik azt, mert ellenkezik a tanár államhivatalnoki állásával is.

E vádak ellenében azonban vannak, és pedig szintén kitűnő férfiak, a kik szintannyi hévvel és ékesszólással kelnek védelmére a német egyetemekről hozzánk is behozott tandíjrendszernek. Nem kisebb emberek, mint egy Billroth, Du-Bois-Reymond és Stein emeltek szót ez ügyben a kö-

zelebbi időkben. Du-Bois-Reymond a német egyetem nagy fensőségét látja abban is a francia fensőbb szakiskolák fölött, hogy míg a francia tanárt csak az állam fizeti, a német egyetem tanára tanítványától is kap tandíjat. Az ember pénzeért is csak akar valamit kapni. A tanpénz az előadások jobban fölhasználására ösztönzi a hallgatót; s a tanárra nézve sem közönyös, hogy előadásával nem csak hírnevet szerez, hanem anyagi helyzetét is javítja. A tanpénz tartja ébren a tanár buzgalmát a német egyetemeken olyan életkorban is, mikor a francia tanár rendesen már helyettesített magát. S a mi legfőbb, a tanpénz biztosítja a tanszabadságot, a mely, mint Stein mondja, a bécsi egyetemet az ötvenes években oly hirtelen virágzásra emelte előbbi jelentéktelen állapotából. Kérditek, mondja Stein, mi ez a tanszabadság? Az, úgymond, a mi az anyagot megeleveníti, a mi a tanár szellemét önti az anyagba. Az egyetem tanár egyéniségét is közli mintegy hallgatóival. Kell-e mondanunk, milyen becses az egy kiváló tudósnál? Meg van-e az kellőleg fizetve a tanpénzzel? És mégis az nyújt rá ösztönt. A hivatalnok-tanár csak az előírt tananyagot adja. Milyen különbség: csupán az előírt szabályzat szerint tölteni be a hivatalos órát, s egy magasabb, soha teljesen be nem tölthető, egészen ki nem meríthető erkölcsi hivatás teljesítésére törekedni egyszersmind. Az egyik csak tepedő vizet ad, a másik a tudás élő forrását nyújtja.

A fizetés a *hivatali* működést díjazza, a tanpénz azt, a mit a német «*ethische Leistung*»-nak mond. A tanpénz eltörlésével az egyetemi előadás ugyanazon tananyagnak évenként ugyanazon mód szerint ismételt előadásává süllyed, ki lesz zárva a haladás. Ezt csak a tanárok aemulatiója mozdítja elő, a melynek a tanpénz egyik legfőbb ösztöne. Ne feledjük végre, hogy a tanpénz teszi lehetővé azt az ifjú tanári sarjadékot, az előretörő tudományos szellem képviselőit, a magántanárokat, a kik a fensőbb oktatás tantervét kiegészítik és kiszélesítik mintegy, a nélkül, hogy az államtól fizetést követelnének.

Nem vizsgálom, mennyi az idealizmus e védelemben. Nekem is szememre vetették már ez enquéten is, hogy a cél, melyet fensőbb oktatásunk elé kitűztem, eszményi. Elismerem, hogy az. S épen abban keresem az oktatás azon rendszerének, a melynek én szószólója vagyok, fensőbbiségét azon rendszer fölött, mely egyedül a korhely tanulók dresszirozását tartván szem előtt, a gyakorlati élet követeléseinek vél megfelelhetni. Hogy nem felel meg, eléggé mutatja ez enquéte szüksége. Nem is felelhet meg. Higgyék meg, uraim, hogy, a mint már ez enquéten is megjegyeztem, magánember sem végez soha nagy dolgot az életben, ha eszményi célt nem tart szem előtt. Hogyan várhatni eredményt, eszményi cél kitzítése nélkül, intézménytől, a mely a nemzet

szellemi érdekeit van mindenek fölött hivatva előmozdítani?

A mondottaknál fogva, tisztelt értekezlet, bizonyára távol van tőlem, azon okból támadni meg a tandíj főnálló rendszerét, mivel eszményi szempontok szólnak a mellett. Én a német egyetemek rendszerét, ha úgy tetszik, e következményével is elfogadom. De figyelmeztetni kívánom azokat, a kik e rendszert nem fogadják el, hogy az egyedüli okot, a melylyel a tanpénz *uralkodó* rendszerét védhetni, magok adják föl. Nem szükség e tekintetben az idéztem nagy tanárok műveire utalnom. Legyen elég csupán azon miniszteri rendeletre hivatkoznom, a mely 1850-ben Ausztriába és Magyarországra is behozta a tanpénzek most is főnálló rendszerét, s a melynek czíme: *Über die Einführung von Collegiengeldern an den Universitäten in Wien, Prag, Pesth etc.* Határozottan kimondja bevezetésében ez a miniszteri rendelet, hogy a tanpénzek azon egyetemenkél hozatnak be, a melyeken a tanítási és tanulási szabadság (Lehr- und Lernfreiheit) be van hozva; s alább is hivatkozik azon «szoros kapcsolatra, mely a tanpénzek intézménye s a tanítási és tanulási szabadság rendszere közt» létezik.

Mi megszüntettük a rendszert, s fentartottuk az intézményt, a mely a megszüntetett rendszeren nyugovék, s abban találta igazolását. Az idealisnak mondott rendszerből csak az anyagi részt tartottuk meg. Csuda-e, ha évenként növekszik

a fönmaradt, immár alap nélkül szükölködő intézmény ostromlóinak száma? Lehet-e reánk hatással Stein fenyegetése, hogy a tanpénz fönnálló intézményének eltörlése, merő «Abrichtungs-Anstalt»-okká változtatja át egyetemeinket, a hol a tanulók: «Schreibend schreiben im Schreiben geschriebene Schrift der Schreiber»; vagy hallgatják, ha ugyan hallgatják, ugyanazon tananyag unalmas felolvasását évről évre, a mit, úgymond Stein, egy suplens is végezhet, — hogy aztán írott füzetet és tankönyvet otthon a vizsgálatok előtt, a vizsgálatokért, a vizsgálatokra bemagoljanak? Lehet-e ránk immár hatással azon rémitő ür feltüntetése is, a mely ekkép egyetemi rendszerünk és a művelt Németország fensőbb oktatása között előáll?

Ilyen viszonyok közt, t. értekezlet, kell-e bővebben motiválnom, hogy a tanpénzek jelen intézményének föntartása jogi és államtudományi fensőbb oktatásunk fönnálló rendszere mellett nem igazolható, sőt, a mint vizsgálati rendszerünk ismertetésében eléggé kifejtém, fensőbb oktatásunkra szerfölött káros hatással van? Szükséges-e mondanom, hogy én a fensőbb oktatás rendszerével, a mely ez enquête következtében állapíttatik meg, tartom szorosan egybefüggőnek a fölvetett kérdést: mikép szabályoztassék jövőre a tanpénzek ügye egyetemünk jogi és államtudományi karánál?

Hogy a tanpénz megszüntetéséről nem lehet

szó, ha fölosztása iránt más intézkedések válnak is szükségessékké; már föntebb érintém, mikor e tárgyról kezdtem szólni. Ugyazon eszményi álláspontból foly e nézetem is, a melyet fensőbb oktatásunk reformja kérdésénél elfoglalok; foly azon becslésből, a melylyel a tudomány és hivatott művelőinek munkássága iránt viseltetem. Én, t. értekezlet, nagy mértékkel mérem az egyetemi tanárt, s annyival inkább óhajtom, hogy e mértéknek megfelelő legyen a díjazás, mert abban is némi biztosítékot látok, a kiváló tehetséget megnyerni és lekötni a nagy hivatás teljesítésére, oly pályán, a melyen az előléptetés előnye kizárásáért, és azon előnyökért, a melyeket más szakpályákon nyújt a tudomány, bizony csekély kárpótlás csupán az öt évi pótlék.

A tanpénz, midőn a tanárnak anyagi állását javítja, ez által egyszersmind függetlensége biztosításának is egyik eszköze.

Ha nem biztosítjuk kellőleg a tanár állását: ne csodálkozzunk, ha anyagi helyzete föltételeit olyan úton is kénytelen keresni, a melyek tudományos foglalkozásától elvonják, s talán a tanári állással sem egyeztethetők meg.

Íme, t. értekezlet, ott vagyok az összeférhetlenség kérdésénél, a mely iránt szintén nyilatkozásra vagyok felhíva.

Kérdezik tőlünk: mennyiben egyeztethető meg a tanári állással és kötelességekkel s általában a tudomány érdekeivel a tanároknak az egyetemen

kívüli, állami és társadalmi szereplése? És kérdezik: mik az összeférhetetlenségi esetek?

Először is az utóbbi kérdésre kell válaszolnom.

Nézetem szerint a tanári állással összeférhetetlen minden olyan foglalkozás, a mely tudományos foglalkozásával nem áll kapcsolatban, sőt attól elvonja, s a melyet a tudomány képviselőének szüksége nem indokol. S azon mellékfoglalkozásokra nézve is, a melyek az érintett szempontokból kifogás alá nem esnek, előáll a korlátozás szüksége, mihelyt e foglalkozások a tanári köteleességek teljesítésével jönnek összeütközésbe.

Elismerem, hogy ez a meghatározás nagyon általános, s egyik és másik tételére nézve kivételeket is megenged. Nem is említtem azt az esetet, midőn a tanár, különösen a rendkívüli, segéd- vagy magántanár, csekély vagy éppen semmi fizetést nem húzván, a megélhetés miatt is kénytelen más foglalkozásokra támaszkodni. A mint az életnek hasznára van az érintkezés a tudománnyal: az elmélet emberére is hasznos, sőt szükséges, hogy élővé váljék ismerete, az érintkezés a gyakorlati élettel. Másfelől meg az egyetemen kívüli, tisztán tudományos foglalkozás is lehet káros hatással mind a tudomány művelésére, mind a tanári hivatás betöltésére. Például, ha az egyetemi tanár, az egyetemen kívül, magánórák üzletszerű adásában meríti ki erejét. De ki határozza meg a pontot, a hol a tanári állással kü-

lönben összeférő mellékfoglalkozások is összeütkezésbe jönnek a tanár kötelességeivel? Hogy ezt tehessük: körül kellene írunk e kötelességek körét, terjedelmét is. Már magában sem könnyű feladat. Milyen széles tere a különböző felfogásoknak, e kötelességekre nézve, azon tanártól kezdve, a ki előadási óráinak megtartásával egész tanári hivatását kimeríteni véli, Stein eszményi tanáráig, a ki egy soha egészen ki nem meríthető, soha teljesen be nem tölthető nagy feladatot tűz maga elé, a melyre mégis törekednie kell; a ki úgy hiszi, hogy az egyetemi tanárnak nem csak hirdetni, hanem művelni is kell tudományát, a ki nem csak tanít, hanem maga is folyvást tanul, s a rendes tanórákon kívül is conversatoriumokon, disputatoriumokon, privatissimáin és semináriumokban stb. is vágyik találkozni hallgatóival, vagy legalább azok egy részével, hogy a közelebbi, személyes érintkezés által annál inkább fölébreszse bennök a tudományos szellemet, önálló gondolkodást és öntevékenységet. Mennyivel sikeresebb módok bevonni az ifjúságot a komoly, tudományos foglalkozásba, a vizsgálatok kényszerénél! De nem szándékom itt az egyetemi tanár kötelességeiről értekezni. Csak e kötelességek körülírásának nehézségeit akartam fölmutatni. A német egyetemek statutumai sem kötelezik mindarra, a miket érintettem, a tanárokat; elégnék tartják csak ajánlani. Kötelességek, melyekre nem törvény, hanem a hivatás kötelez.

Úgy hiszem, tisztelt értekezlet, nem szükséges bővebben fejtegetni a nehézségeket, a melyekbe ütköznénk, ha meg akarnók határozni, mely foglalkozások és mely határokig egyeztethek össze, és melyek nem férnek egybe az egyetemi tanár állásával. Minél lelkiismeretesebb a tanár, minél tisztább és magasabb fölfogása van hivatásáról, annál könnyebben megtalálja e kérdésekre nézve lelkében az eligazodást. Utasító szabályokban nem írhatni körül. Legfőlebb oly esetekre lehetséges azokban intézkedés, midőn a mellékfoglalkozások miatt már a legszorosabban vett tanári kötelességek is elhanyagoltatnak. Semmi sem élesztheti inkább az ifjúság szorgalmát, mint tanárainak lelkiismeretes buzgalma: míg a kötelességek elhanyagolása minden viszonyok közt ragályként terjed felülről lefelé.

Tekintettel főleg a jogi és államtudományi karra, kiemeli az előnkbe tűzött kérdés különösen a tanárok állami és társadalmi szereplését.

Nem hiszem, hogy e kérdés a törvény azon rendeletének revisiójára vonatkozhatnék, a mely központi egyetemünk tanárainak megengedi a képviselői mandatum elfogadását. Vannak országok, a melyek az egyetemeknek, mint tudományos testületeknek is, széket adnak a törvényhozáásban. Egy akadémiai beszédemben érintém, hogy a törvényeknek is törvényei vannak, s hogy e törvényeket a tudomány codificálja. Lehetne-e igazolni, kivált hazánkban, hol épen nem va-

gyunk bővében szakembereknek, a tudomány, az elmélet kirekesztését a törvényhozásból, midőn az állás, a melyet a tudomány embere elfoglal, teljesen független? Már föntebb kiemelttem a gyakorlat és elmélet kölcsönös érintkezésének szükségét; s hogy egyaránt hasznát látja mindkettő. Az érdekek harcában világító fáklyát gyújt olykor a helyes elmélet fölszólalása; emeli a viták színvonalát; előmozdítja minden irányban az eszmék tisztázását.

Semmi kétség tehát, hogy az összeférhetetlenség kérdése főleg az egyetem érdeke szempontjából van itt fölvetve; s nem annyira arról lehet szó, általában összeegyeztethető-e a tanár és a képviselő állása, mint inkább arról, mennyiben egyeztethető össze?

S e kérdésre is csak az lehet a felelet, hogy az összeférhetetlenség e két állás között is ott kezdődik, a hol az egyik foglalkozás a másik kötelességeivel jó összeütközésbe.

Itt meg ismét csak a tanári kötelességek fel fogása jelöli meg a tanárra nézve az összeférhetés határait.

Egy Roscher mindannyiszor visszautasította honfitársai bizalmát, mely őt a tanszékről a szöszékre hívta. Egy Gneist akkép tudja kiegyeztetni a két pálya kötelességeit, hogy se a tanszék, se a forum nem vallja kárát.

Főleg a közoktatás érdekeiről levén szó ez értekezleten: nagy kötelességet vélnek mulasztani,

ha ki nem emelném, hogy a tanári kötelességek felfogásában részemről azzal az eszményi irány-nyal tartok, a mely e kötelességek körét nem megszorítani, hanem mindinkább kiterjeszteni óhajtja. Az egyetemi tanár tudós és tanár egy személyben. Mindenik minősége nagy kötelessé-geket ró reá, a melyeknek csak úgy felelhet meg valóban, ha azok betöltésére irányozza főtörek-vését. Vannak, a mint láttuk, mellékfoglalkozá-sok, melyek a tanár állásával is egybeférnek. Egy van, a mi nem férhet egybe: ha a mellékfoglal-kozásnak alárendelné főfoglalkozását.

Részemről azt sem hiszem, hogy valaki egyenlő ambícióval élhessen két nagy hivatásnak, a me-lyek közül mindegyik egész embert kíván.

S a parlamentben megjelenvén, a tanár is szükségkép pártállást foglal, azon oldalon, a mely felé meggyőződése vonzza. Nem lehet másképen. De óvakodnia kell, nagyon átengedni magát a pártszenvedélynek, elmerülni a pártüzelmekbe. A pártszenvedély nyugalmát, a pártüzelmek ide-jét is elrabolják. Oly dolgok, a melyekre mint tanárnak és tudósnek egyaránt szüksége van. Wolf eszményi felfogása még tovább megy; ő a merev pártállást is kizárja a tanárra nézve. Leg-első kelléke, szerinte, az egyetemi tanárnak az igazság szeretete; s az nem merev pártszem-pontra, hanem az igazság tárgyilagos kutatására, az ellenkező nézetek egyaránt őszinte előadására és elfogulatlan bírálására utalja őt.

De legyen elég az általános megjegyzésekből, a melyek, mint láttuk, positiv intézkedésekre nem vezethetnek. Hagyjuk a sok jó tanácsot is, a melyet rendesen az követ, a kinek nincs szüksége rá.

Az utolsó kérdés, mely ez értekezlet elé van tűzve, a jogi akadémiák rendezésének ügye.

En már föntebb előadtam e tárgyra nézve véleményemet, kapcsolatban azon általános szempontok fejtegetésével, a melyekből a nézetem szükségkép foly.

Hivatkoztam statisztikai adatokra, a melyek bizonyítják, hogy az akadémiák száma nagyobb, mint a mennyire a nemzetnek szüksége van; hogy a hallgatók száma egyes akadémiáknál oly csekély, a mely szám mellett azok fennállása saját erejökön lehetetlen, nemzeti vagy felekezeti dotatióval fentartása pazarlás. Már ez a körülmény egymaga is igazolja ez akadémiáknak minél előbb megszüntetését. S kiemeltém, hogy a hol fentartatnak is ilyen akadémiák, csak azon föltétel alatt tarthatók fenn, ha egyetemekké alakíttatnak, vagy a mennyiben ez jelen körülményeink között nem lehetséges, addig is, míg lehetővé válik, legalább is philosophiai karral hozzatnak kapcsolatba, s az egyetemek jogi és államtudományi karának teljesen megfelelő szervezettel és hatáskörrel ruháztatnak föl, ide értve a tudori oklevél osztását is, csupán az egyetemi tanár habilitálását véve ki.

A megoldás módjait és eszközeit keresni, úgy

hiszem, nem lehet egy tisztán tanügyi enquête célja. Szakértekezletek főadata csupán az irány megjelölése, a mely felé a közoktatás rendezésénél törekedni kell. S hogy az irány, a mely felé a fentartott jogakadémiák átalakításában törekedni kell, az egyetem: úgy hiszem, eléggé megjelöltem, midőn véleményt mondtam a fensőbb oktatás ama két ellentétes irányáról, a mely a német egyetemi rendszerben és a különálló facultások, vagy szakiskolák francia rendszerében találja kifejezését.

A miket a francia rendszerre nézve mondtam, több ellenvetéssel találkozott. Mondák, hogy jónak kell lennie a rendszernek, a mely oly kiváló férfiakat adott Franciaországnak. Ez észrevételre már közelebb megjegyeztem, hogy nem lehet egy nemzet közoktatási rendszerére következtetést vonni abból, hogy nagy férfiai vannak azon nemzetnek. Nagy férfiai Franciaországnak azelőtt is voltak, mielőtt a jelenleg még fennálló szakiskolák életbe léptek. A *Code Napoleon* szerkesztői nem ez iskolákból kerültek ki. Hivatkoztam a mi nyomorúlt egyetemi oktatásunkra 1848 előtt, a mely nem tette lehetetlenné, hogy oly férfival is dicsekedhetünk, mint egy Deák Ferencz. Említém Anglia nagy jogászeit, a hol pedig csak most kezdenek gondolkodni a jogi tudományok rendszeres oktatásáról. Érinthettem volna, hogy nem csak az iskola nevei a kiváló férfiakat, hanem az élet, az irodalom, a külföld

és önmagok. Hivatkozhattam volna Steinra, a ki oly erős vonásokkal emeli ki a francia külön facultások nagy hiányait; s Beer és Hoheggerre, a kik megjegyezték, hogy a francia facultások száraz, szellemtelen formalismus székhelyei, és hogyha, úgy mondanak, felelvén mintegy ezen értekezlet egyik tisztelt tagjának, a tudományos munkásság mégis tiszteletet érdemlő magas fokon áll Franciaországban: a facultásoknak abban semmi része sincsen. Hivatkozhattam volna egy Thierschre, Savignyre, Richter Károlyra, Rautenstrauchra, Sybelre, Mommsenre, Du-Bois-Reymondra és még számos német tekintélyre: de én szándékosan mellőztem ezek ítéletét, nehogy az mondassék, bármi egybehangzó ez ítélet, a nemzeti előítéletnek is része lehet abban. Csak francia tekintélyeket idéztem ez okból, egész általánosságban, a kik, úgy hiszem, a francia intézetek megítélésében talán illetékesebbek, mint az én, különben igen tisztelt barátom, a ki a francia jogi facultásokat ez értekezleten oly lelkesen védte. Kiemeltem, hogy e francia tekintélyek Cousintól Rénanig és Michel Bréalig, a német egyetemi rendszert tüzték ki mintául, a mely felé a francia fensőbb oktatás rendezésénél törekedni kell. Olyan férfiak mint M. Block, M. Bréal nem csak azt mutatják ki, mennyire alantabb áll a francia fensőbb oktatás a németországinál, hanem azt is kétségbe vonják, hogy Franciaországban valódi fensőbb oktatás volna. Cournot, a ki a

francia közoktatási rendszert oly alaposan ismeri, azt állítja, hogy a facultások oktatása a lyceumok felsőbb osztályaiban adott tanításon is alúl áll. Guizot sötét, szűkkeblű politika bélyegét látja Napoleon egész közoktatási rendszerén. S e politika nyomait, mint Richter Károly nem rég kifejtette, leginkább magán viselte a külön jogi facultás szervezése. Ismeretes Napoleon elenszenve általában az erkölcsi tudományok iránt. Tudjuk, hogy e tudományok akadémiaját megszüntette. E tudományoknak közoktatási rendszerében sem adott helyet. A jog ismeretét a közszolgálat egyes ágai nem nélkülözhatték; de tanítását a philosophiai tanulmányok érintkezésétől is elzárta. A jog tanítása a tételes jogra volt szorítva. Valódi jogtudomány nem is létezett. A forradalom és végrehajtója, már a császárság megalakítását is szem előtt tartva, a régi állammal és történelmével is merőben szakítani akart. Megszakított az érvényben levő jog minden történeti kapcsolata a múlttal; a jog fejlődésének története s azzal a jog alapos ismerete száműzetett a jogi facultásból. A törvénykönyv szakaszainak tartalma, s e szakaszok vonatkozásainak ismerete volt az egész bölcsesség, a mit az új felsőbb oktatás nyújtott. A szervezet, mely forma és tartalom tekintetében egész a tankönyvekig szorosan körülírta a felsőbb oktatást, s évről-évre megszabta a vizsgálatok tárgyait és rendét, lehetlenné tette, hogy a törvények szellemébe is be-

hasson a tanuló. Nem raisonnírozó — főleg a hogy a magyar közélet érti e szót — hanem kész engedelmes jogász hadsereget dresszírozni be az állam szolgálatára: volt a föladat. A tudomány magasabb lendületétől minden téren félt a rendszer alkotója. A következő kormányok a tanterv némi bővítésével, itt-amott egy-egy új tanszék állításával igyekeztek segíteni koronként az alapjában hibás rendszeren. Legbehatóbb reformokat indítványozott ez irányban Salvandy a negyvenes években. A forradalom közbejötté akadályozta meg e reformot. III. Napoleon idejében divat volt föltétlen bámulattal tekinteni vissza a dynastia alapítójának alkotásaira. A közoktatási rendszer e tekintetben kivételt képezett. A mi különösen a jogi facultásokat illeti: III. Napoleon közoktatási miniszteriuma sajnálattal említi föl, hogy már Salvandy reformtervei nem létesültek. Ch. Jourdain, a ki a francia közoktatási miniszteriumban magas állást foglalt el, a miniszterium által közzétett jelentésében határozottan alaposnak ismeri el a vádat, hogy a francia jogi facultások kizárólag a törvény szakaszainak és az ítélőszékek gyakran ellenmondó döntvényeinek magyarázatával, egyeztetésével foglalkoznak, elhagyván, úgy mond, az elvek terét, a hol a codexek minden valóban tudományos magyarázásának forrása található. És most, uraim, rövid idővel az előtt, hogy ez enquêten oly ékesen szóló védője találkozott a francia rendszernek, jelent meg hívata-

los jelentés a francia fensőbb oktatásról, a melyből azt látjuk, hogy a köztársaság kormánya még határozottabban elítéli a rendszert, a melyet a juliusi dynastia és III. Napoleon kormánya sem helyeselt, s érett megfontolás után, a mint mondja, kijelenti, hogy az elkülönzött facultásokat teljes egyetemekké kell egyesíteni. S kimondja a közoktatási miniszter, hogy, a fensőbb oktatás egységének biztosítása mellett, a felállítandó egyetemek közül mindeniknek külön elég tágas hatósággal kell bírnia, hogy közöttük termékeny vetélkedés álljon elő.

A külön facultások rendszere egyébaránt eredetileg nem Napoleon, hanem a forradalom férfainak conceptiója. Napoleon csak átvette, s az alkalmazásban rosszabbá tette a már lényegében nem helyes eszmét.

A forradalom férfiai a régi egyetemekben a múlt alkotásait gyűlölték, azon múltéit, a melynek még emlékezetét is szerették volna kiirtani. A közoktatásra nézve azon nézetből indultak ki e férfiak, hogy a legjobb szakemberek nevelik a legjobb szakembereket. S a kiváló férfiak, a kiket eleinte a szakiskolák élére állítottak, kezdetben mutattak is föl egyik-másik szakban kedvező eredményt. E férfiak még azon rendszer növényedéi voltak, mely az egyetemeken lehetővé tette az általános műveltséget, s a kiknek szakismerete is ily műveltségre támaszkodva, a tanár egyéniségével fődözte némileg kezdetben a rendszer

hiányát. Utóbb azonban mindinkább kitért, hogy e szakintézeteknek, elszigetelve az általános, előkészítő és segéd tudományok hatásától, rendre szükségkép alább kell szállaniok. Ha kielégítőnek látszik is a szakoktatásra nézve a program, a mely kezdetben fölállíttatik, mindinkább hézagossá, elavulttá válik. Általános tapasztalás, hogy az elkülönzött szakiskolák tanszékek fölállítása tekintetében sem bírnak az egyetemek ruganyosságával. Ha a kormányhoz közelebb álló fővárosi facultások különös kedvezésben részesülnek e tekintetben: annál feltűnőbb a vidéki tanintézetek elmaradása, a melyekkel mostohábban bánnak. Minél olcsóbban adminisztrál ott a director: annál több dicséretet nyer. A szellemi érdek háttérbe szorúl. Ide járúl, hogy minden tanuló ugyanazon pályára készülván a szakiskolában, a tudomány és módszer oly egyformasága válik uralkodóvá, a mely nem kedvező a haladásra, a fejlődésre. A tanárok kinevezésénél mindinkább szorosan a korlátolt szakképzettséget keresik. E száraz szakemberek közül azután mindenik egy-egy tantárgyat monopolizál. Míg a német egyetemeken minden irány, minden módszer azonnal előadóra talál, ha másban nem, legalább egy-egy magán tanárban: a franczia facultásokban kizárva minden más tanár, a ki talán a tudomány más rendszerét ismertetné, vagy a kinek módszere a nyomozás új ösvényét nyitná meg az ifjak elméje előtt. S ha még jó volt is kezdetben a tanár, a ki

a tanítás monopoliumát bírja, csakhamar ellan-
kad, elmarad, a hol verseny nem ösztönzi buz-
galmát. A tudományos controversiák, a verseny,
a kritika éltető és élesztő erejét merőben nélkülö-
zik az elkülönözött szakiskolák. Új irány, újszel-
lem nem könnyen juthat azokba. Hiszen a taná-
rok előterjesztése irányadó új kinevezéseknél. Így
van aztán, a mint Bréal előadja, hogy az elkü-
lönözött facultás nem terjeszt maga körül semmi
meleget; s a mi kezdetben mintaintézménynek
tekintetett, folyvást alább száll. Nem csak más
nemzetek intézetei előzik meg, saját múltjánál is
szükségkép alább süllyed.

Es a szegény tanulók? A külön facultás tel-
jesen elzárja őket mindjárt a tanpálya kezdetén.
Nehéz a visszalépés, bajos az átmenet, ha nem
nekik való az irány, a melyben indultak. Innen
aztán annyi elhibázott életpálya. Míg az egyete-
meken, érintkezésben más irányú tanulókkal,
könnyű a kölesönös tájékozás, s könnyű az átme-
net, ha valódi hivatásuknak tudomására jutnak.
Életrajzokban hány úgynevezett szökevény tanu-
lóval találkozunk, a ki utóbb ismerve föl hivatá-
sát, kitűnő emberré lett. A szakiskolák nem is
követelik ily kitűnő férfiak képezését. Csak bizo-
nyos középszerű átlag előállítására törekszenek.
A tantárgyak tudományos összefüggése, philoso-
phiai át és behatása, az ismereteknek széles és
biztos alapokra fektetése nem czéloztatik. Az
egyos osztályok a vizsgálatra, s az összes osztá-

lyok csak bizonyos életpályára készítnek, annyi ismerettel terhelve az emlékezetet, a mennyi erre és arra hivatalosan elő van írva. Hogy az életpálya más tehetségek kifejtését is igényelné: azaz nem törődnek. Az örökös vizsgálat kizárólag az emlékező tehetséget veszi igénybe. S az örökös, lázas, túlhajtott készülés a munkának idő előtt megunását vonja maga után. Annyira megszokják az ifjak csak a vizsgálatért tanulni, hogy a mint a vizsgálatoktól megszabadúlnak, nem látják be okát, miért tanulnának többet. Csoda-e aztán, ha az ifjakban oly ritka a tudomány szeretete? A gyakori és korai vizsgálatok nem is engedik, hogy a tudományba belemélyedjenek. Míg Németországon az ifjúság kiváló része oly mediumon menvén keresztül, a hol az igazság keresése a legfőbb törvény, erős figyelmet és tanulási képességet viszen magával, a mely egész életén át megmarad: a francia ifjak elhagyják a facultásokat a nélkül, hogy tudnák, mint kell tudományos munkásságot végezni. Míg a német tanuló tudja, hogyan készül a tudomány: a francziát nem is vezeti e kíváncsiság, csak az érdek, a kész eredményt lesi, a mit a vizsgálaton, a mit az életben hasznosíthatni vél, a mennyi elég, hogy kis tökéjével, a szatócs módjára, üzletet nyithasson.

Semmit sem mondtam a francia facultások rendszerének e jellemzésében, a mit kitűnő francia tekintély idézésével nem igazolhatnék. A kép

minden vonását tőlök vettem, a színezésben messze maradván mögöttük. Nem csoda, ha most már nem csak a tudomány emberei, hanem túl-
 óvatos kormányférfiak is szükségesnek tartják azon egyoldalú kenyérkeresési irány ellenében, mely az elkülönzött felsőbb szakiskolákban találja kifejezését, ellensúlyképen fölállítani azt az eszményt, a melyet a német egyetemek törekszenek megvalósítani.

S midőn ekkép a hivatalos Franciaország is elítéli már a külön facultások rendszerét: találhat-e pártolásra közöttünk a jogakadémiák eddigi rendszere?

De ha a külön jogakadémiákat részint megszüntetjük, részint fél vagy egész egyetemekké alakítjuk át: ne türjük, hogy az egyetemi rendszer, akár az eszményitől tartva, akár a magyar genius követelésének ürügye alatt, lényegéből kivetköztessék s annak egyik kara a tanulmányi és vizsgálati rendszer szabályozásával egyoldalú szakiskolává sülyesztessék.

A német egyetemeken minden művelt nép ifjai, magyar ifjak is számosan megfordúlnak. S emlékszik-e valaki, hogy valamely nemzet ifjúsága azért emelt volna panaszt, hogy nemzeti geniusával nem fér össze az úgynevezett eszményi rendszer?

Ha reformról van szó: legelső feladat kitűzni a célt, megjelölni az irányt, a mely felé törekednünk kell. S cél és irány kitűzésénél, a közok-

tatás kérdésében, keresnünk kell, a mi paedagogiai szempontból leghelyesebb, meg lévén győződve, hogy a mi e szempontból helyes, minden nép geniusának megfelel. Az ekkép elfogadott rendszert töltse be aztán, az általános tudományos szellem mellett, a nemzeti genius!

A TUD. AKADÉMIÁK, KÜLÖNÖSEN A M. T. AKADEMIA.

(A M. T. Akadémia 1878-ki nagygyűlésén tartott elnöki beszéd.)

Tisztelt közönség!

Azon fontos feladat következtében, a mely e tudományos intézet határozata szerint ez ünnepélyes alkalommal elnök-társamnak jutott, nagy elődöm, gr. Széchenyi szavaival élve, nekem jutott a becsület, a mai ülés elnökségét viselnem.

Midőn e tisztben íme eljárók, s a t. akadémia megbízásából az ülést megnyitom: mellőzöm e tudományos intézet működését a közelebb múlt évben. A titkári jelentés főadata lesz erről értesíteni a közönséget. Én a kiosztott kimutatások közt csupán egyre, a pénztári jelentésre, annak is csak egyetlen pontjára, arra, a mely intézetünk anyagi erejének évi gyarapodását mutatja, hívom fel ezúttal a t. közönség figyelmét. A nemzet részvétének fokmérője az. S fájdalommal jegy-

zem meg, hogy ez a fokmérő egy pár éve csökkenést mutat.

Honnan e sajnos jelenség?

Igaz-e, hogy a politikai mozgalom elvonja az embereket az eszme cultusától?

Régi panasza ez a tudósoknak a politikai élet mozgalmái ellen, a melyek között a tudomány emberei oly ritkán találják magukat jól. Legyen elég csak Kölcseyt és Fötvöst említenem. A politikai élet, mint tudjuk, gyakorlati eredményre törekszik: míg a tudomány egyedül az igazságot keresi, a minek a kivihetőség nem próbaköve. Alig van kor, alig nemzedék, a mely fogékony-sággal bírna az egész igazságra. Sőt az igazság gyakran nyugtalanítja a tudatlanságot és előíté-letet, sérti az önzést és a szenvedélyt, a melyek-vel a közéletben annyiszor meg kell alkudni. A kivihetőség tekintetének hányszor áldozzuk föl ez okból az általános elvet? S ugyanaz a tekintet hányszor teszi félénkké, tartózkodóvá, szárnya-szegetté az elmét, a melyet a tudomány terén az igazság kutatásának kellene kizárólag igénybe venni? S mennyivel élesebben tűnik föl az ellen-tét a tudomány eszményi álláspontja és a gya-korlati élet követelményei között, a magán- és a közéletben egyaránt, a midőn az élet anyagi gondjai lépnek túlnyomólag előtérbe?

Hogy a politikai élet lázas küzdelmei általá-ban nem hatnak kedvezőleg az irodalomra és a tudományok művelésére: lélektani szempontok-

kal és irodalomtörténeti adatokkal egyaránt igazolhatni. Az ilyen küzdelmekre is sok tekintetben áll az észrevétel, hogy a fegyverzajban hallgatnak a műzsák. Vagy ha nem hallgatnak, a napi szenvedélyek szolgálatába szegődvén, az eléjük szabott föltételeket nagy részben tévesztik szem elől. Az irodalomtörténet nem egy időszaka, minden nagy népnél, az irodalom minden ágában, igazolja ezt. Nem egyszer láttuk, hogy a költő szónoki babérokért küzdött, míg a történetíró, sőt a philosoph is a publicista színvonalára szállott alá. S az irodalomról a tudományokra térve át, láttuk, hogy a XVII-ik század, a melyben Anglia, Cromwell rövid protectorságát kivéve, oly jelentékeny szerepet vitt Európában, volt Bacon, Hobbes, Locke és Newton százada: míg Chatam, Burke, Pitt és Fox időszaka, az angol közélet ama fénykora — mint Hillebrand is megjegyezte nem rég — egy nagy eszmét sem hozott létre a tudományokban.

Nem szeretnék félreértetni, t. közönség!

Én, a ki a polgárisodás minden tényezőjét ismerem és méltányolom, legkevesbbé óhajtanék olyasmit mondani, a miből azt lehetne következtetni, hogy a tudományokra nézve a legjobb időszak a közélet pangása, vagy éppen szünetelése. Az élet pangása általában kórtünemény; s a közélet pangása a polgárisodás minden tényezőjére zsibbasztólag hat. Nem is szólok azon esetről, midőn a köz-szabadság korlátozása idézi elő a

közélet megszűnését. Ismerjük e gyászos időszakot. A hol szabadság nincsen, a kutató elme is elveszti merészségét, őszinteségét. Nem mervén elmondani az író, a mit gondol, utóbb gondolkodásában is tartózkodó lesz. Annál sajnósabb látvány, minél nagyobb a tehetség, a melyen erő vesz a félenkség. A nagy tárgyak, nemes érzelmek tiltva levén, a nagy szellem is szükségkép kicsinyessé válik. Az emberek és dolgok azon ismerete nélkül, a melyet csupán a közélet folyásának szemlélete nyújthat, az erkölcsi tudományok nagy része hanyatlásnak indul. A gondolat keresvén a homályt, hogy magát elrejtse, író és közönség mind kevésbé értik egymást. S míg az ékesenszólás legjobb esetben is a méltósággal hizelgésnek mesterségévé válik: a költészet, szabadság nélkül, az éltető napfényről árnyékba helyezett virághoz hasonló.

Legszebb korszakai a nemzetek életének épen azon időszakok, a midőn a politikai élet virágzása az irodalom, tudományok és művészetek virágzásával egybeesik, s a köz- és magánszellemnek, a közművelődés összes tényezőinek kölcsönös egymásra hatása az összhangzatos fejlődés amaz elragadó képét tünteti elénk, a melyet Perikles korában csodálunk. A köztevékenység egyoldalúsága az, a minek koronként majd a tudomány emberét, majd az államférfiút aggodalommal kell eltöltenie. Az az időszak, a melyben a közszellem teljes erővel vonzatván egy irányba,

közönyössé válik egy időre a civilisatio más, nem kevésbbé szükséges eszközei iránt. A német nemzet története e század első felében mutatja az egyoldalú elmélkedő élet ártalmait. Meddő elméletek, örök tervezés, a mely soha sem jut építkezéshez. Nem kisebb baj az ellenkező, t. közönség, a midőn a politikai mozgalom köti le egy irányban a nemzet közfigyelmét. S ez az eset hazánkban már nem egyszer fordult elő.

Már az 1848. előtti politikai küzdelmek alatt panaszolta gróf Széchenyi, hogy Akadémiánk nincs divatban, mert más térre vonta a tennivalók aggasztó sora számosb hazafiak figyelmét; s hogy új lelkesedéssel újakért hevülvén, elhülünk a főnnállók iránt, a melyek szintoly fontos tényezői előmenetelünknek; már ő fölemelte hatalmas szavát a jelzett baj ellen, a teljesített kötelesség önérzetével mutatván rá azokra a nagy föladatokra, a melyeket e tudományos intézet elé a nemzet önfentartásának érdeke tűzött.

S kérdem, megoldvák-e már e nagy föladatok?

Nem hiszem, hogy volna ember e hazában is, a ki ezt hihetné. Hiszen a világon sincs nemzet, a mely ilyesmivel dicsekedhetnék.

Két nagy föladatot tűzött ki akadémiánk elé alapítóink bölcsesége.

Nyelvünk megmentése és kiművelése az egyik, legelső feladat.

Mint nagy alapítónk megjegyezte, saját nemzeti föntartás, a legszentebb kötelesség jelölte ki

nekünk ezt a logikát. Mert nyelvünk körül forog nemzeti lételünk. Elvesztett alkotmányt visszaszerozhetni, mondta már Nagy Pál, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is. És sürgős és aggasztó volt immár ez ügy, hogy nagy alapítónk szavait idézzem, mint a végvonaglásban fuldoklónak a levegő, becsületvesztettnek a becsület visszaszerzése.

Hogyan találta akadémiánk, alakulásakor, nemzeti nyelvünket; és mit tön annak kiművelése körül?

Akadémiánk, mint Fáy megjegyezte, nemzeti nyelvünket félig római járom alatt nyögve, elhanyagolva, idegen szók és idegen szólásformák által eredetiségéből kiforgatva, szabálytalanúl, a tudományok, művészetek és mesterségek legtöbb ágában műszókban szegényül vette át, küzdve még elfogultságokkal is. S alig indul meg e tudományos intézet működése, az elnöki és titkári jelentések évről-évre mutatják a fejlődést. Nincs év, mondja már gróf Teleki József, nincs év, mely a tökéletesedésnek több jelét ne adná. S ugyan ő hirdeti, hogy nyelvünk az akadémia első évtizedében már oly nagy előmeneteleket tett, mint az előtt századok alatt sem. «Az újítók és a régiséget védők közt a harc sokáig kétséges vala, úgy mond, a győzelmet egyik fél sem tulajdoníthatja magának és mégis most már béke uralkodik, s a két fél visszavonásai közt egyedül a nemzeti nyelv lett nyertes. A helyes újítások czélszerűségét senki

sem hozza kétségbe, vagy legalább az iránt véleményét a megállapodott közszellem ellen kijelenteni nem meri. És ha némely tüzes újtó kelletténél tovább megyen is merészségében, a nyelv szabályaiban járatosabb, a józan elvekben meg egyezni kezdő írói közönség korlátot vet neki.» Így szólott Teleki már 1842-ben. S ellentétben azzal a képpel, a melyet Fáytól idéztem, már Teleki idejében olyan egyformaság jött létre a helyesírásra nézve írónk között, a minővel a tudós német nemzet maig sem dicsekedhetik; már akadémiánk első elnökének adatott látnia, hogy szavaival éljek, mikép növekedett nyelvünk benső ereje, hajlékonysága szemlátomást; mint engedte magát mindinkább alkalmaztatni a tudományok minden nemére; a megindult forrás mint tisztította meg mindinkább az idő által belekevert idegen részekről; s mint határozta meg mind szorosabban a jobbra vezérelt nyelvszokás az egyes kifejezések értelmét.

Mi pedig, t. közönség, azt is megértük, hogy nyelvünk anyaga egybe van hordva; megértük, hogy a nyelvek egy nagy ága intézetünk körében találja ez idő szerint legbehatóbb, legalaposabb művelőit; s míg munkásságuk eme része általában a nyelvtudomány kiegészítéséhez nem kis mértékben járul, nyelvünk ismeretét is tudományosabb alapokra fekteti.

Mindezen törekvések mellett hol állunk még a czéltől, a mely akadémiánk elé, csak mint nyelv-

művelő társulat elé, van tűzve? Mindazon törekvések, melyeket érinték, csak hézagossá előkészület nyelvünk rendszerének kifejtéséhez. E rendszer egyes részei még vitatva is alig voltak. Csak a szókötés szabályainak kifejtését érintem. Nemzeti nyelvünket törvény biztosítván, alig karolta föl a közélet éltető ereje, a midőn, a latin nyelv járma helyett, egy új idegen nyelv járma nehezült ránk. Uralkodóvá lett a közéletben és közoktatásban. Új intézmények, törvények és rendeletek a közigazgatásnak eddig általunk nem művelhetett, mert a nemzettől elvont ágaiban is; s új oktatási rendszer a tudományok egész encyclopaediájával. Már az idegen rendszer maga is újított gyakran, hogy velünk megértesse magát, szintoly kevéssé tartván szem előtt nyelvünk törvényeit, mint alkotmányunkat. A rendszer bukása után pedig hazánkfiaiának buzgósága türelmetlenül sietett elfoglalni azt az egész tért, a melyet addig az idegen nyelv műszavai és szólásformái töltöttek be életben és irodalomban. Ide járult a napi sajtó rögtönzése. Tanár és hivatalnok, sőt az üzlet embere is, nyelvünk kellő ismerete nélkül, sőt nem egyszer a magyar nyelvérzéknek is hiával, hivatottnak érezte magát újítani. A nyelvújítás túlságai mellett említsem-e a szókötés mindinkább terjedő idegenszerűségét? Csoda-e, ha ilyen körülmények közt akadémiánk, a mely kezdetben a neologia zászlóját lobogtatta, mint nyelvünk öre, szükségesnek vélte most külön folyóirat alapításával is

gátot vetni, Arany Jánosként, a magyartalan magyarság megdöbbenő invasiójának? Műveltebb nyelveket is fenyeget olykor hasonló veszély. Ismerik önök az angol kritika folytonos küzdelt mét az Amerikából és a gyarmatokból behozot-kifejezések és szólásmódok ellen.

Az akademia föladata: Örködni nyelvünk fö-lött, csak növekedett fontosságában, mióta ide-gen hatalom ellen biztosságban érezzük e kincset, s a hazafi gond, nem tudva, hogy önmagunktól is van ok féltetni, nem tartja szükségesnek körüle virasztani.

Annál szükségesebb ez az örködés, tisztelt közönség, mert a mi eddig csak elméletileg von-zott, a gyakorlati élet szüksége gyanánt is állván előttünk, irodalmunk rendszeresebben és nagyobb mértékben most kezdi magába fölvenni, a mit más nemzetek a tudomány és irodalom terén al-kottak; most kezd csak válni mindenoldalúvá, törekedvén elsajátítani az összes műveltséget. S nehéz föladat, de okvetlenül megoldandó, hogy hogy a midőn nyelvünk modernné válik is, meg-örizze nemzeti voltát. Ugyanaz az átalakulási fo-lyamat, a melyet Olaszországban is látunk, az általános, nemzeti élet fölpezsdülése óta. S ha Dante nemzete is érzi jelenleg is, mint Villari írja, mennyire nehéz oly irodalomban, mely még nem hódította meg a közműveltséget, az írónak modernnek és egyszersmind nemzetinek lenni: a fensőbbség némi érzetével vesszük tudomásúl,

hogy Olaszországban merőben különböző szójárásokat beszélnek még a műveltek is, míg mi általában elmondhatjuk már, hogy ugyanazon egy nemzeti nyelven szól az összes művelt magyarság.

Ha az egységes nemzeti élet hiányában keresi az olasz az érintett körülmény egyik fő okát: nem kereshetjük-e viszont mi is egyik okát az örvendetes jelenségnek, a melyet említék, abban a körülményben, hogy nyelv dolgában a központi törvényhozás egy nemével bírtunk akadémiánkban; — oly nemével a törvényhozásnak, a melyről már Teleki mondotta, hogy nem tulajdonít magának más hatalmat, más tekintélyt, mint a melyet a legtisztább indító okok, a bátor, de szerény ügyekezett, és az igazságnak, az elvégre is mindenben diadalmaskodó igazságnak őszinte hirdetése ad.

Nélkülözhetjük-e immár ezt az ellenőrző és szabályozó befolyást? Miután akadémiánk nyelv-művelő társulatból, istennek hála, egyszersmind a tudományok akadémiaja lett: szabad-e felednünk, a tudományok művelése mellett a magyar nyelven művelés jelentőségét; nem kell-e a tudós akadémiában is, mint Arany János mondá, mindig maradni valaminek az egykori nyelvművelő társaságból is?

Franciaországban, tisztelt közönség, a tudományok akadémiai mellett maiglan fönnáll a francia akadémia. Nem hiszik, hogy földata be

volna fejezve, habár a franczia nyelv, helyesírás és szófűzés tekintetében, a legkisebb részletekig kiművelt, prózai és költői kifejezéseiben a leggyöngédebb árnyalatokig szabályozott nyelv, elannyira, hogy idegen alig értheti meg a franczia kritika érzékenységét. Szabályozottság, a melylyel igen jól egybefér a styl változatossága. Igaz, hogy a kristály tisztasága némi merevséggel párosul. De ez a szigor, ez a szabályozottság és szabatoság alapította meg szellemi tárgyokban és az emberiség közös ügyeiben a franczia nyelv világuralmát; míg világossága az értelmiségnek kiváltságos nyelvvé tette. Nincs nyelv, a melynek törvényei szorosabban meg volnának állapítva. Innen a kifejezések szabatosságának az a kötelezettsége, a melyet a franczia senkinek sem enged el, a ki tollat fog kezébe. S attól, a ki az irodalomban lép föl, megköveteli, hogy ismerje és teljesítse az előadás törvényeit is. A franczia író, kivétel nélkül, gondot fordít e tekintetben is munkájára. Kitűnő tudományos írók, mint az előadás mesterei, a szépirodalom legjobb neveivel állanak egy sorban; s nem kisebb büszkeséget helyeznek a koszorúra, a melyet az Académie Française-től nyernek, mint arra az elismerésre, a melyet az Académie des Sciences nyújt nekik. Nisard szerint — s ez a valódi franczia felfogás — ott veszi kezdetét az irodalom, a hol a művészetrel találkozunk. Az előadás művészete s a franczia nép nagy érzékenysége ez érdem iránt

a tudománynak is szélesebb körben szerez részvétet, fokozza az író hatását, biztosítja műve fönmaradását. S innen van, hogy a beszéd és írás tisztasága, szabatossága, a kifejezések nemesége és szépsége az írói körökön túl is annyira el van terjedve a francia nemzetnél.

Olyan tökély, a melyet csak az angol nyelv és irodalom közelít meg az élő nyelvek és irodalmak közül, azon különbségekkel, a melyek e két nagy nemzet szellemi sajátosságának eredményei. A német nyelv és irodalom távol van ez eszménytől. A kik e tudós nemzetnél mesterei az előadásnak, magok is francia befolyás alatt állottak. Ezek azonban csak kivételes jelenségek. Mint a berlini akadémia tudós titkára írja, a németben a szép forma érzéke, az ízlés, a művészi elem kevésbé van kifejtve, mint a francziában. Elmélkedő, philosoph nép, mely inkább az igaz, mint a szép után törekszik. Egy nép sem tanulja többet a régi világ remekíróit: de ez a tanulmány is több hatással van nálok a philolog, mint a stylistá kiképezésére. Némi tekintetben áll reájok, a mivel a francziák vádolják, hogy nincsenek sajátos szavaik, sajátos kifejezéseik, hogy philosophiájuk nem bírja határozottan kifejezni elvont eszméit, csak megközelíti, gyaníttatja mintegy. A mennyi író, csaknem annyi helyesírás; a hány vidék, annyi kiejtés; a népies és irodalmi nyelv nagy ellentétei s a styl rendkívül elhanyagolása, kivált a tudományos íróknál. Egyáltalán, hogy az

utóbb idézett német tekintély szavaival éljek, nyelv tekintetében olyan állapotok, a melyek nem méltók egy nagy művelt néphez, s a melyek megfoghatóvá teszik előttünk, miért nem lehet a német nyelv világnyelvvé, miért nem vetekedhetik e részben az angollal és francziával.

S kitűnő férfiak, a kik érzik e nagy művelt néphez nem méltó viszonyokat, mikép vélnek segíthetni e bajokon? Ugyanazon úton, tisztelt közönség, a melyet a franczia nemzet követett; azon az úton, a mely e tudományos intézet alapítására vezette nálunk is a legnagyobb magyart. Mikor a német egység nagy eszméje valósulni kezdett, e világtörténeti esemény elragadó befolyása alatt indítványozta Du Bois-Reymond, a berlini tudományos akadémia titkára, egy központi intézet alkotását a német nyelv akadémijában, hogy e nyelv törvényeit kifejtse, s mindazon eszközökkel, a melyeket a franczia akadémia alkalmazott, előmozdítsa nemzeténél a beszéd és írás művészetét is.

Nem tartozik ide, tisztelt közönség, vizsgálni az okokat, a melyek miatt e nagy eszme mind e mai napig nem létesült. Főleg politikai tekintetek, a melyek miatt a tudományok nagy német akadémiaja sem jöhetett mindeddig létre, a melynek szükséges voltát Mohl Róbert oly alaposan kifejtette. An csak az irányt akartam megjelölni; azt a nagy fontosságot, a melyet a műveltségben messze előre haladott nemzetek is tulajdonítanak

a nyelv és irodalom akadémiájának napjainkban is. S rámutatva a tökély azon fokára, a melyre a francia nyelv emelkedett, és a melyre, mint eszményre, tekinthet sok tekintetben a tudós németiség is, éreztetni akartam mintegy a nagy közönséggel is, hogy nem törekvéseink erőtlensége, hanem a föladat nagysága az oka, ha azon nagy czélok közül, a melyeket akadémiánk elé alapítóink bölcsesége tűzött, bármily nagy előhaladást tettünk e téren, az első sincs még megközelítve. Hiszen, t. közönség, nem kisebb e föladat, mint a különleges nemzeti szellem termékét, nemzeti nyelvünket, eredeti sajátságainak megőrzése, sőt kifejtése mellett, az egyetemes emberi szellem szabatos és művészi közegévé emelni. Oly föladat, a mely karöltve jár akadémiánk másik, nem kevésbé nagy és soha be nem fejezhető föladatával, a tudományok művelésével és terjesztésével. Mert az írónak egyaránt kell bírnia nyelvét és szaktudományát, s a nyelvész és tudós együttes közreműködése által juthat el valamely irodalom arra a fejlettségre, a melyen az általános igazságokat, ha ugyan, élő és örökké fejlődő szervezetről szólván, Nisard e kifejezését használnom lehet, véglegesen megállapodott nyelven fejezi ki.

S ha nyelvünk kiképezése sem eszközölhető tudományos működés nélkül: ugyanaz a nemzeti hűség, mely nyelvünk művelését, a nemzet önfentartása érdekében, legelső föladatául jelölte ki tudományos intézetünknek, már ez okból is má-

sik, nem kevésbbé fontos teendőjévé tette szükségképen a tudományok magyar nyelven művelését és terjesztését is.

Teljes ismeretével bírt Széchenyi annak, minő hatalom rejlik e szóban : tudomány. Tudta, hogy nemzete jövőjének biztosítása végett, a mi összes politikájának, egész élete működésének irányelve volt, nem kevésbbé szükséges e nemzet szellemi erejének fejlesztése, mint föntartása. S ha aggodalmas óráiban nem egyszer, mint mondá, úgy tűnt föl előtte a magyar, mint vajmi éhes és sovány sas, mely a civilisatiótól elszigetelt szikla kúpján ül, míg nyavalygós öntúlbecsülési álmainak vége nem szakad : a reformer azon boldog perceiben, a melyek erőt adnak a küzdelemre, a hit és remény szárnyain szállt képzelete ama szebb jövő felé, a melyben jóslata szerint lesz Magyarország; és látta az ideál-népet, mely személyes erényeiben és fensőségében bírja az olvasztó varázst. A mely nép pedig élni akar, úgy mond, ilyen olvasztó szerepre kell emelkednie. Egyedül felsőség által menthetjük meg szerinte fajtánkat, vagy sehogysem. Nem a mennyiség, hirdette e székéből, hanem a minőség, a szellemi erőnek sarkalata. Őt nem ijesztette csekély számunk, de fönmaradásunkért azért remegett, mert fajtánk úgy anyagi, mint szellemi léte oly fölötte könnyű. Nem azért forog veszélyben lételünk, mert kevesen vagyunk, hanem mivel súlyunk parányi.

Íme, tisztelt közönség, az indító okok, a melyeknek következtében a magyar nyelv akadémiaja mellett, mely a magyar nemzetiségben s ezzel összes állami életünkben gyökerezik, létre kellett jönni egyszersmind a tudományok akadémiajának is; létre azért, hogy megszerezzük, s a mennyiben megvan, fejlesszük e fontos tényező által is azt a felsőbbiséget, a mely e földön fajunknak egyedül biztosíthatja a vezéri szerepet; hogy megszerezzük és fejlesszük az által is azt a szellemi erőt, a mely előrehaladottabb műveltségek terjeszkedési ösztöne ellen egyedül tesz képessé nemzetet kitartó küzdelemre; és hogy a minket magyarrá, magyar nemzetté idomító sajtóságok megőrzésével a nyugoti polgárisodás minél bensőbb tényezőjévé válhassunk.

Miért idézem föl e rég közhelyekké vált igazságokat? kérddheti méltán a tisztelt akadémia. Azért, tisztelt közönség, mert a midőn ez intézet iránt a nemzet áldozatkészségét időnként hanyatlani látjuk: mindannyiszor szükséges a figyelmeztetés, hogy, gróf Széchenyi szavával élve, sajtóságos politikai viszonyaink között, nemzeti újjászületésünket tekintve, a magyar tudományos akadémia egy főtényezőt képez; hogy ez intézet, mint a titkári jelentés a mai nap is tényekkel tesszen bizonyosságot róla, teljesen át van hatva a kötelesség érzetétől, a melyet e föladat reá rótt; s hogy e kötelesség teljesítésében, a tudományok terjesztését illetőleg, soha sem járt el se rendsze-

resebben, se több eredménnyel, míg a tudományok művelésében kifejtett munkásságának az intézet anyagi ereje vet immár határt.

Tetézzem-e a közhelyek idézését más közhe-lyekkel, a tudományok művelésének és terjeszté-sének hasznairól, hogy akadémiánk iránt ébresz-szem a szunnyadni kezdő részvétet? Van-e férfiú, a ki a közügyek intézésével foglalkozik, a ki nem tudná ma, milyen nagy erő rejlik e néhány szó-ban: nemzeti műveltség és művelt nemzetiség? Van-e törvényhozó, a ki nem tudná, hogy a tör-vényeknek is törvényei vannak, a melyekre a tu-domány tanít? Van-e polgár, a ki nem tudná, mennyire tisztul és fokoztatik erejében ősi ére-nyünk, a hazaszeretet is, a szépnek, jónak és igaznak ismerete által? Se köz-, se magánéletben nem lehet helyes gyakorlat eszmény nélkül. Ér-telmes lény semmit se tehet, hogy meg ne kér-dezze, mi a legjobb, a mit tehet. Valamely igaz-ság szemlélete egyedül, a mi minket föntarthat és vezethet a cselekvés akadályai közepett. Az el-melet vezérfénye nélkül sötétben botorkál a gya-korlat. Az eszményire való tekintet szintoly elen-gedhetlen a valódi politikusnak, mint a tiszta geometria tudása a mechanikusnak. A közigazga-tás bonyolult gépezete is szakértelmet kíván nap-jainkban: a mint nem bizható a gőzmozdony ve-zetése egyszerű kocsisra. Népek sorsa fölött tu-domány dönt a csaták téerein. S az államnak és társadalomnak vannak ellenségei, és pedig épen

azok a legveszélyesebbek, a melyek ellen az arzenálok nem nyújtanak fegyvert, csak a tudomány nyújt. Folytassam-e tovább? tisztelt közönség. A művelt iparos és földmívelő is tudja immár, hogy a természet fölött gyakorolt uralom a civilisatio legbiztosabb mértéke; és hogy az ember uralmát e földön azon törvényeknek köszönjük, a melyeket a tudomány codificál. A történelem mutatja, hogy maga a vallásos szemlélet is tisztult és emelkedett időnként a műveltség terjedésével: megszabadult a régi civilisatio anyagiasságától, levetkezte a középkor babonáságait, türelmetlenségét.

Mindezek, tisztelt közönség, általánosan elismert igazságok. S ha kétségtelenül áll, hogy minden tudomány előtt ideál lebeg, a melyet megközelíteni igen, elérni soha sem lehet: az iránt sem lehet kétség, hogy a tudományos intézetek föladata sem oldható meg soha végképen, a melyek a tudományok művelését és terjesztését tűzték czélul.

Csak az lehet tehát a kérdés: minő az a szerep, a mely e nagy föladat teljesítése körül a tudományos akadémiákat illeti? Igazak-e — mert egyedül ez igazolhatná ilyen intézetek iránt a részvétlenséget, — igazak-e a vádak, a melyeket főleg az akadémiákon kívül álló tudósok és nem tudósok az akadémiák ellen általában felhoznak? Igaz-e a mit Franciaországban is, másutt is emlegetnek olykor, hogy ez intézetek nem alkal-

masak többé a tudományok előmozdítására, s hogy, a mint gúnyolva mondják, a tudományok eme czéhei szintűgy túléltek magokat, mint más zárt testületek, ha idején voltak is, midőn a tudományok előmozdítása szintűgy közsegélyre szorúlt, mint az ipar némely ágai, a melyek kezdetben csak az állam védszárnyai alatt fejlődhettek, de utóbb a szabad ipar tárgyaivá lettek, s hogy általában nem is testületek, hanem magán tudósok viszik előre a tudományokat, míg az akadémiák ismert conservativismusa a tudományok haladásának nem egyszer inkább gátat vet?

Nem, tisztelt közönség, ezek a vádak általában sem igazak, nem igazságosak, s ha kivételesen egyes esetekben igazolhatók is, inkább a szervezet, mint az intézmény ellen szólnak; semmi tekintetben nem állhatnak pedig azon szervezetre, a melyben a magyar tudományos akadémia fönnáll. Kis körre szorított zárt testületeknél, főleg nagy irodalmakban, megeshetik olykor, míg ki nem halnak már megválasztott halhatatlansai, hogy e testületeken kívül állanak a nemzet legnagyobb tehetségei. Akadémiánk ismer ugyan fokozatot is a tudományos érdemek méltatásában, de egy vagy más minőségben rendre fölveszi magába, s mondhatni, magában foglalja koronként, valaki csak komolyan és sikerrel foglalkozik köztünk a tudománnyal. Sőt míg ezt tehetné is, talál módokat bevonni munkássága körébe azon tudományos erőket is, a kiket még nem vett föl

kebelébe. S a tudományok eme köztársaságát, mint gróf Teleki József megjegyezte már, a szabadság eleveníti. Teljes biztosíték a vélemények elnyomása ellen, a melyek itt egymást kölcsönösen ellenőrzik. Már föladata, az eszmék érlelése és terjesztése is, a legnagyobb nyilvánosságot teszi ez intézet kötelességévé. Ha téved, a mi emberi dolog, mindenki ítélhet eljárása fölött. S ha ítéletmondásaiban, a melyeknek mindenkor kifejti indító okaít, szigorú némelykor akadémiánk, a mi oly gyakran idézi föl a neheztelést: ne feledjük, hogy a tudományok e legfensőbb intézetének kötelessége fölemelkedni a szépnek, jónak és valónak elveihez, hogy a tökély legfensőbb lépcsőjéről mutasson olykor mértéket nemzetünknek, s magasabb föladatokat tűzzön a szellemi törekvések elé minden téren. Annál nagyobb szükség, tisztelt közönség, minél inkább leereszkedik időnként az irodalom a sokaság színvonala-hoz.

Akadémia, tisztelt közönség, nem járhat el máskép, ha föladatának meg akar felelni.

Az akadémiák az egyedüli intézetek az államban, a melyeknek célja, minden más, minden mellék cél kizárásával, egyedül a tudomány; míg például az egyetem, szakpályákra is képezvén, a tudományt az állam céljaira hasznosítani is törekszik. S megtörténik, hogy a mint, fájdalom, példákkal igazolhatnók, ez utóbbi célának nem egyszer feláldozza másik, nem kevésbbé fon-

tos föladatát, épen azt, a mely valódi tudományos intézetté teszi. A tudós akadémiák mutatják leginkább azt a fontosságot, a melyet valamely nemzet a szellemi törekvéseknek tulajdonít. Mondhatnók, az eszme tiszta cultusa, holott csak a közérdek magasabb fölfogása, a melyre a műveltség emelkedettebb fokán jutnak el az államférfiak. Mert habár a tudós tudományának művelésén és előmozdításán kívül nem is ismer egyéb czélt: az emberi művelődés összes történelme mutatja, hogy a gyakorlati élet legfontosabb haladásai, az ipar legtermékenyebb gondolatai gyakorlati eredményekkel nem törődő, tisztán tudományos kutatás következményei.

Hogy a tudományok művelőinek, a nemzet legkiválóbb tehetségeinek ilyen intézetben egybehozása a szakértők olyan tanácsát állítja elő, a melyet a törvényhozások és kormányok is sok esetben nagy haszonnal megkérdézhetnek: legyen elég csak röviden érintenem. Fontosabb körülménynek tartom arra a közvetlen haszonra hívni föl itt a tisztelt közönség figyelmét, a mely a tudományok különböző ágait képviselő, kiváló tudományos erők hasonló egyesítéséből származik magára a tudományra nézve.

Már maga azon körülmény, hogy intézet, a melynek czélja a tudomány önönmagáért, egy nemzet részéről áldozattal is föntartatik, szükségkép emeli a tudomány művelőinek is állását, tekintélyét a közönség előtt, a mely minden eset-

ben hajlandó azt a fontosságot, melyet valamely ügynek tulajdonítanak, átvinni az ügynek képviselőire is. S az irodalom és tudomány embereinek e megbecsülése az osztályról az egyesekre is átszáll azzal a kitüntetéssel, a melyet ilyen intézetek választása ad. Nem kis súlyt fektetek, tisztelt közönség, e szóra: választás. Mert ha a közélet más terein a kinevezés sok esetben nagyobb biztosítékot nyújt is a közérdeknek: tudományos érdemeknek a tudományok művelői magok a legilletékesebb bírái. S az a kitüntetés, a melyet maga a szakértelem nyújt, ha nem is zárja ki minden esetben a részrehajlást, általán véve legigazságosabb mértéket nyújthat a közönségnek az irodalom és tudományok terén szerzett érdemek fokozatáról is. S míg a közelismerés, a nemes ambíciónak kielégítése magában is ösztönzőleg hat a nehéz pályán: a tudományosságnak, a képzettségnek az a magasabb mértéke, a melyet a tudományos intézet követel, szükségkép emelkedésre buzdítja az elmét.

Nem látjuk-e, tisztelt közönség, mikép törekszik korunkban minden érdek a szövetezésből, egyesülésből is meríteni erőt? Nem látjuk-e, hogy magok a tudományok művelői is minden szakban szükségesnek tartják, tudományuk előbbre vitele és terjesztése végett, társulatokban egyesülni? És nem ok nélkül, tisztelt közönség. Mert ha igaz is, hogy egyes tudósok viszik előre a tudományokat: ki fogja tagadni, hogy a tudományok művelőinek

folytonos érintkezése, eszmecseréje olyan tudományos légkört teremt, mely a tudományok fejlődésére már magában is kedvezőleg hat? Az ilyen társulatok közelebb hozzák az új erőket a régi tekintélyekhez; tervszerűleg vezetik, buzdítják, irányozzák, egyszersmind ellenőrzik a tudományos munkásságot; kijelölik a kutató ész elé a tudományok újabb problémáit, koszorúikkal, jutalmakkal is buzdítván a tehetségeket azok megoldására; s bírálataik, a melyeknek alaposságát a több oldalú megvitatás biztosítja, gyorsabban és biztosabban állapítják meg mind az eredményt, mind a tévedést. Említsem-e még a társulatok és egyesületek hasznosságát, különösen olyan föladatakra nézve, a melyek csak munkafelosztással létesíthetők, s a melyeknél kis erők is nagy szolgáltatokat tehetnek olykor nagyobb tehetségek vezetése mellett? Említsem-e a tudományok forrásainak s nagy gyűjteményes munkáknak kiadását, a mely sok erőnek hosszas időn keresztül következetes közreműködése által, s olyan áldozattal eszközölhető, a mely magán vállalkozástól annyiival kevésbbé várható, minél kisebb az ilyen munkák kelendőssége?

S ha általában igaz, hogy a magánvállalkozásnak az irodalom terén a munkák kelendőssége vet határt: nem kis föladat hárul a társulatokra oly művek kiadása körül is, a melyek különben nem jelenhetnének meg. És minő munkák ezek? Gyakran épen azok, a melyek a tudományok

anyagait, épületköveit hordják egybe, vagy szorosán tudományos tartalmuk miatt nem számíthatnak nagy közönségre. Míg vállalkozásában a közszellem irányát, a sokaság ízlését veszi főleg tekintetbe az üzlet: a tudományos társulatokban olyan vállalkozókat hoz létre a közrészvét, a melyek nem nyereség után indulnak, hanem egyedül szellemi és erkölcsi érdekek által vezéreltetnek s gyakran épen olyan munkák kiadását tartják leginkább kötelességöknek, a melyek azon közszellem, azon ízlés helyreigazítását tekintik feladatuknak.

Anyagi támogatás nélkül se a tudományok, se a művészetek nem emelkednek magasabb fokára a fejlődésnek. Szellemi téren, tisztelt közönség, szintoly szükséges tényezője az ily támogatás a termelésnek, mint az anyagi termelés terén a beruházások. Már maga a módszer, a mely különösen a természeti tudományokban oly rendkívüli haladást idézett elő, költséges eszközöket és oly működési tért igényel, a melynek előállítása legtöbb esetben meghaladja az egyes erőket; s ez eszközök, ilyen működési tér mellett is, csak rendkívüli fáradság, olykor egy egész élet központosított munkássága mutathat föl eredményeket. S honnan vegyen a tudós erőt e kitartásra, ha a megélhetés napi gondjai nyomják; ha semmi jutalomra nem számíthat munkássága után; sőt e munkásság eredményeit közölhetni sincsen ki látása?

Az irodalom és tudományok e szerint napjainkban sem nélkülözhetik a Maecenásokat. A nemzet, mint állam és mint közönség állítja elő és tartja fenn áldozatkészségével democrata korunk ez új Maecenásait a tudományos intézetekben és társulatokban.

Ama szép essayk egyikében, a melyek e cím alatt: *Anglia művelődése története* jelentek meg, kimutatja Buckle, mennyire károsan hat az irodalomra és tudományokra a kormányi gyámkodás rendszere. Augusztus császár, X. Leo és XIV. Lajos korában egyaránt hirtelen hanyatlás követte azt a fényt, a melyet egy előbbi nemzedék művei árasztottak ama fejedelmek korszakára. Mellozom e szép tanulmány részleteit; mint fejtett ki különösen az utóbb nevezett uralkodó alatt az irodalmi feudalismus egy neme; mint vált a kegy keresése mellett a tudomány egyedüli czélja, az igazság kutatása alárendelt dologgá; mint vesztette el a szellem függetlensége után erélyét is; hogy hanyagolta el az irodalom a nép érdekeit; mikép idegenült el a nemzeti szellem a tudomány legnemesebb ágaitól; s a genius hatáskörének megszorítása és a tudomány feláldozása a művészetnek mikép idézte elő utóbb a művészetek hanyatlását is? Idézzem-e I. Napoleont? Tudjuk, hogy nem akarátán, hanem hatalmán múlt, hogy az összes erkölcsi tudományokat meg nem semmisítette, a mint megszüntette, eme tudományok akadémiaját. De ha az abszolút uralom

túlságait mellőzzük is: a kormányférfiak általában nem tarthatják föladatuknak az állam mellett a tudományok köztársaságát is kormányozni. S épen azért, hogy önmagát kormányozhassa ez a köztársaság, szükségesek az önkormányzat ama formái, a melyeket a tudományos intézetekben és társulatokban bírnak. Ki kételkedhetik, t. közönség, hogy a midőn ez intézetek és társulatok a tudományok művelésének szabadságát leginkább biztosítják: legtöbb kezességet nyújtanak az iránt is, hogy az irodalom és tudomány emberei, minden mellék-tekintet nélkül, egyedül az irodalom és tudomány nagy érdekeit tartják szem előtt? Ki kételkedhetik, hogy, a mennyiben föladatuknak lelkiismeretesen megfelelnek, ilyen intézetek és társulatok által eszközölhető legczélyszerűbben azon összegek beruházása is, a melyeket a tudományok művelése és terjesztése végett, a nemzet és közönség részvéte nyújt? Azt a nagy szellemi mozgalmat, mely a tudományok terén világszerte uralkodik, egyes, bármely éles szem át sem tekintheti napjainkban, nemhogy vezethetné.

A tudományos intézetek szolgálatot tesznek a nemzetnek a tudományos irodalom összehangzatos fejlesztésével is; egyszersmind függetlenné tévén a tudományt amaz érdekektől, a melyek az államban és társadalomban uralomért küzdenek, lehetővé teszik, hogy az a pártharczokon kívül és fölött egyedül a közérdeknek álljon szolgálatában. A tudományok terjesztésével a pártszen-

védelmek által félrevezetett közszellemet magasabb általános szempontra emelik ezek az intézetek, lehetővé tévén megismernie, mennyi tévedést vegyít koronként az igazsághoz az érdek és a szenvedély.

Már ez okból sem csekély a szolgálat, a melyet tisztán tudományos intézetek a tudományok terjesztésével tesznek. Fontos ez azért is, mert nem lehet közömbös dolog, ha egyedül az érdek, a mely az irodalmat csak fegyverül használja, vagy az üzlet, a mely főleg kelendősége után ítéli meg a művet, mint iparczikket, elégíti ki az olvasó közönség lelki szükségét. Az irodalomból vont haszon nem csak az irodalomtól függ, hanem az olvasó fogékonyságától és az olvasmány megválasztásában mutatkozó ítélettől is. Ezek a siker feltételei, a melyek nélkül a könyvek száma és értéke közönbös dolog. A tudományos intézetek és társulatok, ha a tudományok terjesztésében semmi mellékczielt nem ismernek, nem csak legjobb tanácsadói az olvasó közönségnek olvasmányaik megválasztásában, hanem el is látják, a mennyiben nem volnának, a legjobb olvasmányokkal; meghonosítanak minden igazságot, bárhonnan származzék, levén a művelődésnek mintegy közkútjai, a melyek a tiszta források vizeit közhasználatra mindenünnen egybegyűjtik. S ezt tévén, megóvják egyszersmind a nemzet műveltségét mind az elszigeteltségtől, mind az egyoldalúságtól.

De nem folytatom, tisztelt közönség, ama szolgálatok elsorolását, a melyeket a tudományos intézetek és társulatok a tudományoknak mind művelése, mind terjesztése körül tesznek.

Tárgyamra térve vissza, csupán azt kérdem: vajon ezek a szolgálatok csekélyebbek-e akkor, ha a tudományos intézeteket, társulatokat akadémiáknak hívják?

Az akadémiák azt az állást foglalják el más tudományos társulatokkal szemben, a melyet a tudományok egyetemei elfoglalnak a fensőbb oktatás külön intézeteivel szemben. S ugyanazon okok, a melyek a német egyetemek fensőbbtségét megállapítják, például Franciaország elkülönzött facultásai fölött, előnyei az olyan tudományos akadémiáknak is, a minő a magyar tudományos akadémia, a melyek a tudományok egyetemét foglalják magokban, föltéve, hogy a midőn az összes tudományok akadémiaja az emberi tudást egy magasabb egységben egyesíti, a rokonnabb tudományok csoportjainak önállóságát teljesen biztosítják.

Rokon tudományok csoportjairól szólottam, tisztelt közönség, mert az akadémiák, ha nem terjesztik is ki működésüket az összes tudományokra, rendesen fölveszik működési körükbe a tudományok egy egész csoportját, azon tudományokét, a melyek egymással rokonságban állanak, a melyeknek művelése kölcsönösen hat egymásra.

Nem hiszem, hogy az akadémiák ez eljárásában keresse valaki az okot, a melylyel e tudományos intézetek káros vagy fölösleges voltát kívánja vitatni.

Ha általában is igaz, hogy a tudományok kölcsönös befolyás következtében fejlődnek: még inkább áll ez azon tudományokra nézve, a melyek a dolgok megismerése céljából mintegy ki egészítik egymást.

Kiemeltem már azt a viszonyt, a melyben a nyelv-művelő akadémia áll a többi tudományok akadémiaihoz. Tudjuk, hogy írónak, bármely szakban írjon, elutasíthatlan kötelessége ismerni a nyelv és előadás törvényeit. S ha már az egyes tudományok terjedelme is oly nagy, hogy a mit tudásunk terjedelemben nyer, a mélységben kénytelen veszíteni: csoda-e, ha olyan tekintély is, mint Müller Miksa, szerénységre inti a nyelvtudósokat, figyelmeztetvén, hogy a tudomány azon része mellett, a melyet főleg művelnek, a melynek vörökké kell mintegy válnia, egy másik részére is van szükségök, a melyet ott dugnak zsebre, a hol épen találják; hogy egy sincsen közöttük, a ki tanulni, tanácsot kérni ne volna kénytelen azoktól, a kik mesterekként uralkodnak a nyelvészet különféle ágai fölött; s hogy ezeknél fogva csak nyílt, becsületes, valóban társias közreműködéssel lehet előbbre vinni a nyelvtudományt? Schleicher, a mint tudjuk, még tovább megy. Kifejtvén, mennyire szükséges a

nyelvtudósnak is a szerves világ és élettörvényeinek megfigyelése, s megmutatván, mit vonhat el Darwin elméleteiből is a nyelvtudomány, saját tudománya érdekében igyekszik rábeszélni a leendő nyelvészt, hogy valamely kitűnő zoolog vagy fővész előadását is hallgassa. Müller Miksa viszont példákkal győz meg bennünket, hogy alig van tudomány, a mely a nyelvtudományt haszonnal ne kérdezhesse meg egy és más esetben. A természeti tudományok kölcsönös egymásra hatása, mintegy vállvetve fejlődése mindenki előtt ismeretes. Mindinkább tapasztaljuk azonban, mennyire túlterjed a természeti tudományok hatása e tudományok határain is. Módszerök, az inductiv módszer, naponként nagyobb alkalmazást nyer az erkölcsi tudományok terén is; előre föltett tételek helyett szorgalmasan vizsgált tények alapján fejlődik az elmélet nem egy erkölcsi tudományban. A természeti törvények befolyása az emberre, a népekre már régebben is, már a múlt század némely nagy szelleme által is ki volt mutatva: de nem oly világosan, nem annyi oldalról, mint korunkban. A kik a társadalmi tudomány megalkotásán fáradoznak, a biologia törvényeinek tanulásával vélik megkönnyíthetni nagy föladataikat. A közgazdasági tényezők befolyását a népek hanyatlására és emelkedésére szintén alaposabban ismerjük ma, mint Montesquieu. Segy egész kis irodalom támadt közelebb Francia- és Németországban, hogy megmutassák, mennyire

nélkülözhetlen a jogtudósnak a közgazdaságtan. A mint jogi ismeretek nélkül nem hat be senki mélyebben a közgazdaság tudományába: viszont ennek tudása nélkül sincsen beható jogismeret. Nálunk is közgazdasági érvekkel támadta meg Széchenyi a régi magyar jogrendszert. S egy tekintet a polgári törvénykönyvek fejezeteire, meggyőzhet mindenkit, mennyire irányadó e törvénykönyvek szerkesztésénél a közgazdaság tudománya is. Szóljak-e a történetírásról? Mondani szokták, tisztelt közönség, hogy e tudománynak, a mely egyszersmind művészet, két szemefénye van: a kortan és földrajz. Salamon tagtársunk helyesen figyelmeztetett bennünket, hogy e tudománynak annyi a szemefénye, a hány tudomány van. Úgy hiszem, senki sem kételkedik immár, hogy minél több ismerettel bír valamely kor, annál inkább növekszik történetírói képessége. A műveltség új meg új álláspontokat jelöl ki a történelem művelésében. S minél több oldalúvá lesz a műveltség: annál több oldalúvá válik a történetíró föladata. Mert minden kor annyi tanulságot igyekszik levonni a múltból, a mennyire képességgel bír. S a mint nincs valódi természettudós, a ki magasabb szempontokra is ne törekednék emelkedni: gondolkodó sem lehet, a ki az inductiv úton nyert ismereteket elsajátítani ne igyekeznék. A philosophia, tisztelt közönség, a valódi philosophia korának összes ismereteire támaszkodik, hogy viszont termékenyítő-

leg hasson vissza az összes szellemi és erkölcsi életre.

Valóban, tisztelt közönség, minél inkább teszi szükségessé napjainkban a tudományok beható művelése a munkafelosztást: annál szükségesebb, hogy legyenek a tudományos munkásságnak olyan központjai, a hol az egyoldalú szakműveltség minden lépten kénytelen érezni az emberi ismeretek ez érintkezéseit, e kölcsönös hatását. Így emelkedhetnek a tudomány szűk látkörű burokratai is általános szempontok magasságára. De a kölcsönös ellenőrzés sincsen haszon nélkül a tudomány különböző ágainak művelői között. Habár a módszerek mindenikét haszonnal látjuk alkalmaztatni a tudományok különböző ágaiban: kétségtelen, hogy egyik vagy másik módszer, egyik és másik tudomány művelésében inkább van helyén. Annál szükségesebb kijelölni e módszerek alkalmazása határait, minél nagyobb veszélyekkel jár e határok túllépése magokra a tudományokra nézve. Míg Hillebrand a philosophiát, mely egyedül positiv alapokon igéri fölláltítani rendszerét, teszi felelőssé, hogy új Anglia közszelme — s innen gyöngesége — elvesztette eszményi tartalmát: egy Du Bois-Reymond azon időre figyelmeztetve a természettudóst, a midőn a természetphilosophia ábrándja uralkodott Németországban, óvakodásra inti őt a philosophia módszerének alkalmazásában. Ám spekuláljon, úgy mond a természetnyomozó is, de saját tudománya

határain belül és azzal a föntartással, hogy gyanításait, hozzávetéseit, a melyekre addig nem helyezhet nagy súlyt, a tapasztalat fogja igazolni. Érintettük a természeti tudományok fejlesztő hatását az erkölcsi tudományokra is. De ez az irány is túlságokba tévedhet. Avagy nem látjuk-e a merész törekvést, szintolyan exact tudomány nyá akarni emelni a statisztikát és történetírást, minő a természettudomány, örök, változhatlan törvényekkel, a melyek mellett elvész az emberi hatalom befolyása, el a szabad akarat, s azzal az embernek felelőssége, az erkölcsiség? Feledik, hogy az ember nemcsak természeti, hanem erkölcsi, szellemi lény is; s hogy az erkölcsi törvények létele szintoly kevéssé ellenkezik a szabadsággal, mint a physikai törvények létele. Hiszen a dolgok természetének ismeretével, a melyek közt működünk, növekszik inkább, mint fogy szabadságunk. S csupán általános elvek keresését és föllállítását tekintvén a történelem föladatának, már ez által is egybetévesztik a történetphilosophiát a történetírással. De philosophia és költészet is nem egyszer cserélnek szerepet napjainkban. Míg a költészetben, a helyes arány mellőzésével, mindinkább túlnyomóvá válik a bölcselkedés eleme: philosophiai rendszerré látjuk emelkedni, a mi nagy költőknél, egy Byronnál, egy Leopardinál is csak egyéni jogosultsággal bírt; világ-törvénynyé, a mi csak egyes szellemek kiváltsága, a kiknek fönkelt eszményisége kiáltó ellentétbe

jő a valóval, a kik igen magasra emelkedvén, a valónál kisebbeknek látják a földi dolgokat. Az optikai csalódás e bölcsesétét, a pessimismus rendszerét értem, az újkor eme budhismusát, a mely, hogy hasonló hatással nincs ez elégedetlen, ez annyi felől izgatott korban, mint Keleten, hol milliók erélyét tartja lekötve, milliók életét teszi meddővé, sivárrá, csak műveltségünk többoldalúságának s kritikai szellemének köszönhetjük. A blasirt kedélyek ez ábrándjánál nagyobb veszély fenyegeti műveltségünket, közművelődésünk túlnyomólag anyagias irányából. Nagy ékesszólással visszakövetelvén az eszményiség jogait, egy kitűnő természettudós, Du Bois-Reymond vázolta közelebb azon veszélyeket, a melyekkel a természettudományok egyoldalúlag üzése fenyegeti műveltségünket.

Íme, tisztelt közönség, mennyi téves irány korunk tudományos mozgalmaiban! Pedig csak példaúl idéztem egyet-kettőt; nem szólván a szép-irodalom terén is gyakran uralkodó téves irányokról. Ki nem ismeri el, hogy oly tudományos központokon, a hol a tudomány minden ága s minden tudomány terén több irány van képviselve, az egyoldalúság veszélye inkább ki van zárva, az ellenőrzés könnyebbé van téve? S ki nem ismeri el, csak a mondottak után is, az ellenőrzésnek, sőt az érintett irányokkal szemben a visszahatásnak is szükségét? Avagy közömbös

dolog-e, milyen eszmény, milyen irányok után indul egy nemzet?

És ha az óvatosság szükséges a szellemi téren: mikor volt az inkább szükséges, mint századunkban? Volt-e valaha kor, a melyben egyidejűleg olyan sok és nagy kérdés vettetett föl, mielőtt a megoldásukhoz szükséges elemek birtokában volnánk? Az eszmék e nagy forrongása közepett mi óvhat meg bennünket a szellemi anarchiától, ha a tudomány nagy lelkiismeretessége nem?

A mily szükséges ilyen időszakban a tudományos vizsgálódásnak biztosítani a szabadságot: nem kevésbbé szükség megóvni a közszellemet a hamis elméletektől, a melyek, kivált az erkölcsi tudományok körében, Thiers szavaival élve, mint szellemi epidemiák járnak be néha a világot.

De a tudományok terén másutt sem árt az a neme a conservativismusnak, a melylyel a tudományos akadémiákat vádolni szokták.

Akadémiánk, a nyelvújítás híve kezdetben, mint tudjuk, emlékbeszéddel ülte meg a nyelvújítás ellenének, Horváth Jánosnak emlékezetét. Guzmics Izidor óhaját fejezte ki akkor, hogy mindig legyenek köztünk nemeslelkű barátai az ónak, kemény bírái az újnak, visszarezzenteni a tudatlan merészséget, gátolni a visszaéléseket, a szerényen bátrakat gondra, szorgalomra edzeni. S már fönnebb érintém, mint vált szükségessé napjainkban fölkelteni Horváth János szellemét,

hogy visszarezzentse a tudatlan merészséget. S ki-
 fejtette Virchow, mennyire helyén van a természeti
 tudományokban is a conservatismus. A valódi
 természetvizsgáló, szerinte, az által tűnik ki, hogy
 annak, a mit tud és nem tud, határaival teljesen
 tisztában van, s különbséget tud tenni a között,
 a mit a szó szorosabb értelmében vett valódi
 tudománynak nevezünk, és a között, a mi ama
 tágabb körű, inkább speculativ részhez tartozik,
 a mely problémákat, föladatokat állít föl, hogy
 ezek felé irányozza a buvárlást, a mely előre sejt-
 tett tantételeket formuláz, a melyeket azonban
 még be kell bizonyítani, ténylegességeket meg
 kell állapítani, de a mely tételek mégis a tudás
 hézagai kitöltésére némi valószínűséggel alkal-
 maztatnak. A tudomány e speculativ és tényleg
 kivivott, tökéletesen megállapított tere szerint
 különbözteti meg Virchow azt, a mit még nyo-
 mozni kell, és azt, a mit már tanítani lehet. Már
 fönnebb érintém, hogy az ember szelleme a mód-
 szert, a melyet egy téren követ, rendszerint a
 többire is átviszi. Innen van, hogy a tárgyilagos
 tudás mellett a természeti tudományok terén is
 találkozunk a dogma és az alanyi tanok áramla-
 taival. Kiemeli különösen az idéztem tekintély,
 milyen nagy a befolyása az egyesek visióinak,
 annak, a mi még nincs bizonyítva, csak a tudós
 véleménye, képzelete, elmélete; s hányszor van,
 hogy épen az vétetik földolognak, a mi csak gya-
 nítás, és mellékesnek, a mit tudunk. A természet-

buvárok e hajlamát Claude Bernard is megrója, ő, a kiről szakemberek mondták, hogy nemcsak physiolog, de maga a physiologia. A hypothesisok nem kerülhetők ki, sőt szükségesek már azért is, mert ha kísérlet által nem igazoltatnak, a tények, melyek megczáfolják, új nyomozásokra nyújtanak kiindulási pontokat. Indiákat keresvén, nem egyszer Amerikát földözik fel. De hányan vannak, a kik az egyszer kimondott hypothesisist oly tételül tekintik, a melynek minden áron ügyvédeivé lesznek, feledvén, hogy a hypothesis, mint Vogt megjegyzi, csak eszköz; a cél, a melyre törekedni kell, az igazságnak földerítése. A természetbuvárnak csupa szemnek kell lennie, s a legélesebb látást, a legnagyobb technikai képességet, gyors fölfogással, az érzékek finomságával s az ítélő tehetség erejével kell egyesítenie. Csoda-e, ha olyan gyakori a tévedés, ha az érintett tulajdonok közül egyik és másik hiányzik, s e hiányt a fölállott tételhez makacs ragaszkodás pótolja? Csoda-e, ha aztán oly hamar állítanak föl problémákat tantételek gyanánt; oly könnyen veszik bizonyosnak a valószínűt; tantételeket, a melyek csak egy vagy néhány esetre érvényesek, oly nagy a hajlam, minden további kutatás nélkül, a végtelenig nyújtani, feledvén, hogy rokon tünemények is különböző módokon mehetnek véghez; s átugorva a tapasztalati kör határvonalait, a szellem legmagasabb problémáit is oly könnyedén vélik vonatkozásba

hozhatni a természetes folyamatokkal? Nem kisebb tekintély, mint Virchow, inti a tudomány embereit, hogy ez az idő előtti synthesis a tudomány iránti bizalmat rendíti meg; inti, hogy a tudománynak évszázadok óta föladata az alanyi áramlatokkal szemben azt az oldalt erősíteni, a mit ő is conservativnak nevez, azt, a mely a biztos tényeket a bizonyítékok teljes öntudatával foglalja magában, azt az oldalt, a mely a legmagasabb bizonyító eszköznek a kísérletet veszi.

Ilyen értelmezés után ki kételkedhetik némi conservativismus jogosultságán a tudományok terén? Ellenőrzés, a mely sok esetben megóv a tévedéstől, habár maga is tévedhet olykor. Ki fog ebből, így fogva föl a dolgot, vádat emelhetni a tudományos intézetek, az akadémiák ellen?

S ha ezek szerint az utolsó vád is meg van döntve, a melyet korunkban a tudományos akadémiák ellen föl szoktak hozni; ha ellenben annyi oldalról, annyi kiáltó tény által látjuk igazolva azokat a nagy szolgálatokat, a melyeket a tudományos akadémiák a tudományok művelése és terjesztése körül korunkban is hivatva vannak tenni; és ha e föladatoknak, a teljesített kötelesség méltó önérzetével mondhatjuk el, soha sem felelt inkább meg ez a tudományos intézet: nincsen-e helyén, tisztelt közönség, a részvét hanyatlásával szemben, a melyet zárszámadásunk mutat, a forum mellett, a mely kizárólag látszik ez idő

szerint elfoglalni a közfigyelmet, újra rámutatni arra a szerepre is, a melyre újjászületésünk nagy munkájában akadémiánk is hivatva van; nem kell-e ébren tartani törekednünk azt a vallásosságot, a mely hisz a nemzeti műveltség államalkotó, államfontartó erejében; nincs-e idején figyelmeztetni hazánkfiait, hogy az az áldozat, a melyet a nemzet önérdekében hozott, nem felel meg többé intézetünk munkaerejének, s figyelmeztetni a veszteségre, a mely a szellemi tevékenység korlátozásával magára a nemzetre hárul? Én, tisztelt közönség, a midőn ez ülésen az elnöki tisztet kell viselnem, annyival inkább idején láttam e figyelmeztető, ez intő, e kérő szótat emelni, minél inkább meg vagyok győződve, hogy a magyar lelkesedés nem olyan könnyen hűl, mint támad, s nem csak olyan diadalokra hasznos, a melyeket pillanat dönt el!

